

MIELIVALTAISTA KASVATUSTA

Vallan ja työn valotuksia yrittäjyyskasvatukseen

Esko Harni

Pro gradu -tutkielma

Jyväskylän yliopisto

Filosofia / Kasvatustiede

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos / Opettajankoulutuslaitos

Kevät 2014

TIIVISTELMÄ

MIELIVALTAISTA KASVATUSTA

Vallan ja työn valotuksia yrittäjyyskasvatukseen

Esko Harni

Filosofia ja Kasvatustiede

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos / Opettajankoulutuslaitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaajat: Olli-Pekka Moisio ja Pentti Moilanen

Kevät 2014

196 sivua

Tämä tutkielma käsittelee yrittäjyyskasvatuksen suhdetta uudenlaisiin työn, vallan ja hallinnan muotoihin. Tutkielma argumentoi, että yrittäjyyskasvatus on paradigmaattinen koulutuspoliittinen reformi nykyisessä talouden vaiheessa ja sitä mukailevissa hallinnan ja vallan muodoissa.

Yrittäjyyskasvatusta käsitellään tutkielmassa lähinnä sisäisen yrittäjyyden näkökulmasta. Työn ja tuotannon analyysi keskittyy puolestaan niin kutsutun uuden työn ja postfordismin perinteeseen. Vallan kohdalla olen taas painottanut Michel Foucault'n ja hänen analyysiaan jatkaneen Gilles Deleuzen kirjoituksia nyky-yhteiskunnalle tyypillisistä vallan ja hallinnan muodoista. Nämä näkökulmat toimivat ”vallan ja työn valotuksina”, joista käsin yrittäjyyskasvatusta tarkastellaan.

Tutkielman ensimmäinen osa käsittelee valtaa, hallintaa ja työtä yhteiskunnallistaloudellisessa kontekstissa, jota olen nimittänyt postfordismiksi ja kontrolliyhteiskunnaksi. Kontrolliyhteiskunnalla viitataan kurillisten suljettujen instituutioiden, kuten koulun avautumiseen muuhun yhteiskuntaan ja markkinoille. Tämä tarkoittaa, että koulun toiminta muuttuu epämääräiseksi puuttumiseksi ihmisen elämään ja hänen persoonallisiin piirteisiinsä. Kontrolliyhteiskunta toimii *mielivallan* mekanismein, jotka pyrkivät hallitsemaan ihmistä jo ennalta, hänen mielensä ja mahdollisten kykyjensä kautta.

Seuraavaksi käsittelen postfordistista tuotantoa ja niin kutsuttua uutta työtä. Näissä luvuissa esitän, että työ on – pitkälle teollistuneissa länsimaissa – muuttunut siten, että pitkään itsestään selvinä pidetyt rajat työn ja vapaa-ajan, tuottavan ja ei-tuottavan työn sekä työntekijän persoonallisuuden ja työn tekemisen välillä ovat hämärtyneet ja sekoittuneet toisiinsa. Uudessa työssä korostuvat ihmisen yleinen kyky oppia uutta, kyky sopeutua uusiin, epävarmoihin tilanteisiin sekä yleiset kommunikaatiokyvyt, joita myös yrittäjyyskasvatukseen liittyvissä koulutuspoliittisissa dokumenteissa painotetaan.

Tutkielmani toisessa osassa, joka vastaa sisällöiltään selkeämmin kasvatustiede oppialan sisältöjä, käsittelen ensin yrittäjyyskasvatusta osana koulutuspoliittista -ja eetoksellista muutosta, jonka myötä perinteinen suljettu kouluinstituutio avautuu yhteiskuntaan ja muuttaa toimintaansa yrityslogiikan mukaiseksi. Tämä tarkoittaa, että koulu menettää auktoriteettinsa toimia suljettuna instituutina ja joutuu vastamaan muualta yhteiskunnasta ja markkinoilta tulleisiin haasteisiin.

Seuraavaksi tutkielmassa käsitellään sisäisen yrittäjyyden käsitettä sekä kolmea

tutkielmani keskeistä yrittäjyyskasvatuksen osa-aluetta: elinikäistä oppimista, yrittäjämäisiä kykyjä ja niiden oppimista sekä yrittäjämäistä toimintakulttuuria ja oppimisympäristöä. Näiden teemojen kautta pureudun tarkemmin yrittäjyyskasvatuksen luonteeseen, jossa korostuvat satunnaiset kontrollit, elinikäinen vaatimus olla oppivainen ja muuttaa itseään jatkuvan muutoksen keskellä sekä hallinta, joka perustuu epävarmoihin ja epävakaisiin oppimisympäristöihin ja toimintakulttuureihin.

Tutkielman keskeisin johtopäätös on, että ymmärtääkseen yrittäjyyskasvatuksen merkitystä nykyisessä yhteiskunnallis-taloudellisessa kontekstissa on johdonmukaista käsitellä sitä osana tuotannollista muutosta, jota olen nimittänyt postfordismiksi ja uudeksi työksi, ja tätä muutosta mukailevaa hallintaa, jota olen puolestaan nimittänyt kontrolliyhteiskunnaksi ja mielivallaksi.

Yrittäjyyskasvatusta voidaan kutsua *mielivaltaiseksi kasvatukseksi*, sillä kasvattamalla sisäistä yrittäjää, yrittäjyyskasvatus pyrkii tarttumaan suoraan ihmisen ”mieleen”: ihmisen kykyyn tuntea, kykyyn sopeutua uusiin ympäristöihin, kykyyn johtaa itseään johdonmukaisesti epävarmoissa tilanteissa ja niin edelleen. Toisaalta mielivalta viittaa yrittäjyyskasvatuksen kohdalla kasvatuksen ja koulutuksen muuttumiseksi epämääräiseksi puuttumiseksi ihmisen koko elämän aikaan. Tästä syystä myös koulun rooli legitimoituna suljettuna instituutiona asettuu kyseenalaiseksi. Yhteiskunnallis-taloudellisessa kontekstissa, jota leimaa yleinen ja jatkuva epävarmuus, koulu joutuu perustelemaan olemassa olonsa aina uudelleen kulloisenkin ulkoa tulleen haasteen edessä. Mielivallan ja yrittäjyyskasvatuksen myötä koulu alkaa toimia mielivaltaisesti, *vailla mieltä*.

Avainsanat: Mielivalta, yrittäjyyskasvatus, kontrolliyhteiskunta, sisäinen yrittäjyys, hallinta, uusliberalistinen koulutuspolitiikka, postfordismi

SISÄLTÖ:

1. JOHDANTO	1
1.1 Tutkimus	2
1.2 Aihealueen rajaaminen	5
1.3 Metodologia.....	8
1.4 Empiria ja teoria	12
2. VALTA.....	13
2.1 Kuri.....	17
2.2 Ohjaus ja ympäristöllinen valta	24
2.2.1 Biovalta ja turvallisuusdispositiivi	27
2.2.2 Paimentava valta.....	31
2.3 Kontrolli	36
2.3.1 Kontrolliyhteiskunta	38
2.2.3 Kuri ja kontrolli	43
2.3.3 Dividuaali	45
2.3.4 Mielivalta.....	49
2.3.5 Itsestäänselvyys	52
3. YHTEENVETO.....	59
4. TYÖ.....	61
4.1 Postfordismi ja uusi työ	62
4.1.1 ”General Intellect”	71
4.1.2 Kommunikaatio ja virtuositeetti	76
4.1.3 Praksis ja Poësis	81
4.1.4 Maallistuneet tunteet.....	84
4.2 Uusliberalismi ja Foucault.....	87
4.2.1 Ordo-liberalismi ja valtion pelko.....	90
4.2.2 Anarko-kapitalismi ja inhimillinen pääoma	93
4.2.3 Homo economicus – talousihmisen totaalisuus.....	98
5. YHTEENVETO.....	101
6. KASVATUS- JA KOULUTUSEETOKSEN MUUTOS	103
6.1 Modernista koulusta sen kritiikkiin	103
7. KOULUTUSPOLITIIKAN MURROS	109
7.1 Koulutuksen uusliberalismi	109
7.2 Yrittäjyyskasvatus ja uusliberalistinen koulutuspolitiikka	115
8. KOULUN TALOUDELLINEN JA KONTROLLITEOREETTINEN FUNKTIO	118
8.1 Koulutuksen representaatio-ongelma ja yrittäjyyskasvatus	119
8.2 Koulutuksen kontrolliteoreettinen malli	124
8.3 Koulun taloudellinen tehtävä ja inhimillinen pääoma.....	128
9. YRITTÄJYYS	132
9.1 Sisäinen yrittäjyys	133
9.2 Yrittäjyyskasvatuksen historiasta	138
9.3 <i>Vihreä kirja</i> eli yrittäjyyden haaste Euroopalle	140
9.4 Yrittäjyyskasvatus tutkimusten valossa.....	143
9.5 Yrittäjyyskasvatuksen kaksi tarinaa?.....	144
10. YRITTÄJYYSKASVATUKSEN OSA-ALUEET.....	148
10.1 Elinikäinen oppiminen.....	148
10.2 Yrittäjämäiset kyvyt ja oppimisen tavat	154
10.3 Yrittäjämäinen toimintakulttuuri ja -oppimisympäristöt	160
11. MIELIVALTAISTA KASVATUSTA	166

11.1 Mielivaltaista kasvatusta, yrittäjyyskasvatusta?	166
11.2 Sisäinen yrittäjyys itsestäänselvytenä.....	168
12. PÄÄTÄNTÖ.....	171
12.1 Johtopäätökset	171
12.2 Pohdintaa ja jatkotutkimuskysymyksiä	175
LÄHTEET	178

Koko elämäni on itseni myymistä.

– Jari Sarasvuo (Ilta-Sanomat 28.3.1998)

1. JOHDANTO

Kuperkeikka Esikoulut Oy on vuonna 1993 toimintansa aloittanut, Porvoossa toimiva yksityinen päiväkotit. Päiväkodin arvoja ovat dynaamisuus, uudistumiskykyisyys, rohkeus ja avoimuus. Kuperkeikassa yrittäjyyskasvatus nähdään ”vahvana yhteiskunnallisena ilmauksena muutoksesta” kasvatus- ja opetuslalla. Päiväkodin periaatteiden mukaan ”yrittämistä ei voi opettaa, vaan se on elämänasenne, jonka lapsi omaksuu ensimmäisinä elinvuosinaan häntä ympäröiviltä ihmisiltä”. Päiväkodin kotisivuilla yrittäjyyttä kuvataan suorasanaisesti:

Elämä itsessään on yrittämistä.¹

Lapuan Kauhajärven koulu on pieni kyläkoulu, jossa on kolme opettajaa ja noin 40 oppilasta. Koulu on tehnyt yhteistyötä erään paperinaruvalmistajan kanssa jo pitkään. Oppilaat ovat tehneet muun muassa laatuutkimuksen tehtaassa ja siihen läheisesti liittyvissä yrityksissä. Yrittäjyyskasvatus on kasvanut koulun vahvimaksi painopistealueeksi ja osaksi koko koulun toimintakulttuuria, sillä ”asiasta keskustellaan aina, kun se tilanteeseen sopii”. Koulun toiminta-ajatus on:

Yritteliäästi hyvään elämään.²

Creative Blender on yrittäjyyskasvatuksen toimintamalli, jolla pyritään vahvistamaan nuorten yrittäjämäistä ajattelu- ja toimintatapaa. Toiminta toteutetaan Creative Blender -sessiossa, jotka koostuvat kolmesta vaiheittain etenevästä tasosta: Basic, Pro ja Master. Näissä sessioissa nuoria kannustetaan muun muassa ”luovaan ja rohkeaan ideointiin erilaisia ideointimenetelmiä hyödyntämällä sekä harjoitellaan ideoiden vaikuttavaa esittämistä pitchauspuheen keinoin”. Creative Blenderin kotisivuilla toimintamallin motto tiivistetään seuraavasti:

Älä jää haaveilemaan – aktivoitu, innostu ja usko omiin ideoihin!³

¹ www.kuperkeikkaesikoulut.fi

² <http://www.yrittajat.fi/kauhajarvenkoulu>

³ <http://www.yrittajat.fi/fi-FI/yritystoiminnanabc/koulutus/satamallia/creative-blender/>

Kauhajärven pientä kyläkoulua, Aalto-yliopiston organisoimaa Creative Blender -toimintamallia tai Kuperkeikat-lastentarhaa tuskin yhdistää moni asia, lukuun ottamatta sitä, että kaikissa niissä on kyse yrittäjämäisestä elämänsenteestä ja siihen kasvattamisesta. Yrittäjyys näyttäytyy kaikkien kolmen – lähtökohdiltaan hyvin erilaisen – toimijan läpileikkaavana ja perustavana lähtökohtana. Mistä tässä on kysymys? Miksi juuri yrittäjyys on teema, joka sitoo yhteen niin pienen kyläkoulun, trendikkään Creative Blender -toimintamallin kuin kengännauhojen sitomisen lastentarhassa?

1.1 Tutkimus

Tämän Pro gradu -tutkielman tiedonintressi ponnistaa edellä esittämästäni hämmennyksestä. Miksi yrittäjydestä on tullut niin tärkeää niin kansallisissa kuin ylikansallisissa koulutuspoliittisissa linjauksissa? Miksi juuri yrittäjyyden tulisi olla näkyvä osa toimintakulttuuria ja osa kaikkia kouluasteita?

Yrittäjyyskasvatus on aikamme koulutuspolitiikassa varsinainen taikasana. OECD:n linjauksissa sitä on markkinoitu lääkkeenä niin Euroopan taloudellisen kehityksen alijäämään, kansallisen hyvinvoinnin vaalimiseen kuin sosiaalisen yhteenkuuluvuuden turvaamiseen (*Yrittäjyyden vihreä kirja* 2003, jatkossa VK). Kansalliseen koulutuspolitiikkaan sitä on tuotu pragmaattisena välineenä, jolla vastataan yhteiskunnan ja markkinoiden välttämättömään ja jatkuvaan muutokseen (*Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat* 2009 esipuhe, jatkossa YKS). Vuoden 2004 opetussuunnitelmauudistuksessa yrittäjyyskasvatus tuotiin osaksi kaikkia koulu-asteita sekä näkyväksi osaksi koulun toimintakulttuuria – siitä tuli tehdä ilma, jota koulun käytävillä hengitetään.

On tietenkin selvää, että niin ylikansallisista koulutuspoliittisista dokumenteista kuin kansallisesta opetussuunnitelmasta on vielä pitkä matka luokkahuoneisiin tai esimerkiksi koulujen joulujuhliin¹. Koulua pyritään kuitenkin uudistamaan entistä intensiivisempään tahtiin, eikä usko koulutuksen voimaan ole ainakaan heikentynyt Suomen integraatiopolitiikan myötä. Yrittäjyyskasvatus on tästä hyvä esimerkki.

¹ Esimerkiksi Korhonen (2012) on käsitellyt väitöskirjatutkimuksessaan opettajien suhtautumista yrittäjyyskasvatukseen sekä kuvannut sitä diskursiivista kamppailua, jota yrittäjyyskasvatuksen merkityksestä käydään opettajien kesken.

Yrittäjyyskasvatuksen voimistumisen myötä kriittiset, tai vähintään skeptiset tutkimukset sitä kohtaan ovat myös lisääntyneet. Erityisinä mainintoina näistä voidaan nostaa esille Risto Iksen vuonna 2006 julkaistu *Yrittäjyyskasvatus* -kirja sekä vuonna 2010 julkaistu artikkelikokoelma *Yrittäjyyskasvatus hallintana*. Kansainvälisistä tutkimuksista mainittakoon Michel Foucault’sta ammentava Peters (ks. esim. 2001) sekä feministisestä perinteestä vaikutteita saaneet Ahl & Marlow (ks. esim. 2012).

Tutkielmani osallistuu tähän kriittiseen keskusteluun, tuoden siihen nähdäkseni tärkeän yhteiskunnallis-filosofisen säikeen. Tutkielma kartoittaa sitä yhteiskunnallis-taloudellista muutosta ja kehystä, johon yrittäjyyskasvatus nykyiseltään kiinnittyy, ja joka on myös useiden kriittisten yrittäjyyskasvatustutkimusten taustalla. Tutkielma käsittelee yrittäjyyskasvatusta suhteessa uudenlaisiin työn, vallan ja hallinnan muotoihin, joita nimitän tutkielmassa postfordistiseksi tuotannoksi, uudeksi työksi sekä mielivaltaan perustuviksi kontrolliyhteiskunnaksi.

Tutkielmani otsikko ”vallan ja työn valotuksia” viittaa siihen, etten käsittele yrittäjyyskasvatusta *kaikista mahdollisista* näkökulmista käsin, vaan olen rajannut analyysini tiettyyn teoreettiseen perinteeseen, siis tiettyihin ”valotuksiin”. En siis tutki yrittäjyyskasvatusta abstrakteista ”vallan” ja ”työn” -käsitteistä lähtien, vaan tietyistä valtaan ja työhön liittyvistä – jo tehdyistä - teoretisoinneista käsin. Tästä syystä tietyt ajattelijat ja tutkimusperinteet saavat tutkielmassani etuoikeutetun aseman.

Muodollisesti tutkielmani jakaantuu kahteen laajempaan osaan. Ensimmäinen osa vastaa sisällöltään enimmäkseen filosofia tieteenalan sisältöjä ja jälkimmäinen taas kasvatustieteen sisältöjä. Tämä jako on kuitenkin vain muodollinen, sillä sisällöt keskustelevat tutkielman edetessä keskenään. Kyse ei ole kahdesta erillisestä tutkimuksesta, jotka lopussa muodostaisivat synteetin, vaan yhdestä ja samasta tutkimuksesta, jonka sisällöt olen muodollisesti jakanut kahteen osaan.

Ensimmäisessä osassa tarkastelen *valtaa* ja *työtä* lähinnä foucault’laisen valta-analytiikan ja niin kutsutun uuden työn ja postfordismin näkökulmista. Keskeiseksi kysymykseksi molemmissa näkökulmissa nousee, kuinka hallita, kontrolloida ja organisoida ihmistä, joka ei ole enää paikantunut selvään identiteettiin, työhön, traditioon tai tehtävään? Esitän, että postfordistisen tuotannon, uuden työn, kontrolliyhteiskunnan ja myös

yrittäjyyskasvatuksen organisoinnin ja hallinnan ydin on *mielivallan* mekanismeissa, jotka pyrkivät hallitsemaan ihmistä jo ennalta. Mielivallan ja kontrollin mekanismit pyrkivät tarttumaan siihen, mikä meissä kaikissa on yhteistä ja mahdollista: kieleen, tunteisiin, kommunikaatioon, luovuuteen, tapamme ajatella. Tästä syystä myös yrittäjyyskasvatuksen kohdalla on alettu puhua ”ajattelutapojen muutoksesta”, ”yrittäjämäisestä elämänasenteesta”, ”eetoksesta” ”yrittäjämäisistä metakyvvyistä” ja niin edelleen. Tutkielmani ensimmäinen osa esittää, että yrittäjyyskasvatus on *elämän tuotantoa*: ajattelevan, kommunikoivan, elävän, tuntevan ja itseään refleктоivan ihmisen tuottamista ja hänen hallintaansa.

Toisessa osassa tarkastelen yrittäjyyskasvatusta kahdesta näkökulmasta käsin. Ensin esitän, että yrittäjyyskasvatuksen nykyiset muodot ja niiden tuominen osaksi koulutusjärjestelmäämme on sidoksissa laajempaan yhteiskunnalliseen ja koulutuspoliittiseen muutokseen, jota kutsun työn ensimmäisessä osassa postfordismiksi ja ”mielivaltaan perustuvaksi kontrolliyhteiskunnaksi”. Osana tätä muutosta analyysiini sisältyy myös koulutuksen uusliberalisoituminen, mutta olen myös tietoisesti ottanut välimatkaa tähän analyysiin, sillä se ei vastaa olennaisesti tutkielmani tarpeisiin, sekä sitä on jo analysoitu runsaasti yrittäjyyskasvatustutkimuksessa (ks. esim. Komulainen, Keskitalo-Foley, Korhonen Lappalainen 2010). Käsittelen myös yrittäjyyskasvatusta osana koulutussosiologisia teorioita koulutuksen funktioista. Tarkastelen yrittäjyyskasvatusta ennen kaikkea koulun taloudellisen tehtävän kannalta, mutta myös kontrolliteoreettisen- ja funktionaalisten selitysmallien kautta. Nämä meta-tason analyysit koulutuksen luonteesta auttavat paikantamaan yrittäjyyskasvatukseen osaksi laajempaa ja perustavanlaatuisempaa sosiologista keskustelua koulun yhteiskunnallisista funktioista.

Seuraavaksi jatkan analyysiani kasvatustieteellisempään suuntaan ja käsittelen tarkemmin sisäisen yrittäjyyden käsitettä sekä kolmea tutkielmani kannalta keskeistä yrittäjyyskasvatuksen osa-aluetta: elinikäistä oppimista, yrittäjämäisiä kykyjä ja niiden oppimista sekä yrittäjämäistä toimintakulttuuria ja oppimisympäristöä. Näissä luvuissa esitän, että sisäisen yrittäjä on paradigmaattinen hahmo mielivaltaan perustuvissa kontrolliyhteiskunnissa sekä niin kutsutussa uudessa työssä ja postfordistisessa tuotannossa. Sisäistä yrittäjää on yrittäjyyskasvatustutkimuksessa ja -linjauksissa luonnehdittu erinäisin luonteenpiirreluetteloin. Näissä luetteloissa korostetaan kykyjä ja ominaisuuksia kuten aktiivisuutta, sopeutumiskykyä, itsensä johtamisen taitoa, kommunikaatiokykyjä ja niin

edelleen. Mielivalta on valtaa, joka pyrkii tarttumaan näihin yleisiin ja mahdollisiin kykyihin.

Lopuksi tarkastelen yrittäjyyskasvatusta tarkemmin elinikäisen oppimisen, yrittäjämäisten kykyjen sekä yrittäjämäisten toimintakulttuurien ja oppimisympäristöjen näkökulmista. Näiden teemojen kautta pureudun tarkemmin yrittäjyyskasvatuksen luonteeseen, jossa korostuvat satunnaiset kontrollit, elinikäinen vaatimus olla oppivainen ja muuttaa itseään jatkuvan muutoksen keskellä sekä hallinta, joka perustuu epävarmoihin ja epävakaisiin oppimisympäristöihin ja toimintakulttuureihin.

Näiden osien pohjalta tutkielmani vastaa seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Kuinka postfordistinen tuotanto, uusi työ ja niitä mukailevat kontrollin ja mielivallan mekanismit sekä mahdollistavat että edellyttävät sisäiseen yrittäjyyteen kasvattamista?
- 2) Miksi juuri sisäiseen yrittäjyyteen kasvattamisesta on tullut tässä yhteiskunnallistaloudellisessa kontekstissa niin tärkeää?

Tutkimuskysymykset sekä keskustelevat keskenään että täydentävät toisiaan. Ensimmäiseen ei voida vastata ilman toista, eikä toiseen ilman ensimmäistä. Tämän asettelun kautta pystyn parhaiten hyödyntämään tutkielman poikkitieteellistä luonnetta. Tutkimuskysymykset tuottavat niin filosofista kuin kasvatustieteellistä sisältöä, mutta toisaalta myös yhdistävät teorian ja käytännön tiivistä toisiinsa, mikä niin ikään on tutkielmani olennainen tavoite. Tutkimuskysymykset myös noudattavat pääsääntöisesti tutkielmani rakennetta. Ensimmäinen osa vastaa selkeämmin ensimmäiseen kysymykseen, sekä toinen osa selkeämmin toiseen kysymykseen.

1.2 Aihealueen rajaaminen

Tutkielman päämielenkiinto kohdistuu yrittäjyyskasvatukseen ja nyky-yhteiskunnalle tyypillisiin hallinnan, työn ja tuotannon muotoihin. Tällaisenaan aihe olisi kuitenkin liian väljä käsiteltäväksi yhden tutkielman puitteissa. Seuraavassa teen muutamia rajauksia,

joiden kautta tutkimani aihe täsmentyy.

Aloitan yrittäjyyskasvatuksesta. Yrittäjyys on käsitteenä ambivalentti ja täynnä retorista painolastia. Sillä voidaan tarkoittaa lukuisia eri asioita, aina osuuskunta- tai pienyrittäjistä ylikansallisten yritysten johtokuntiin, finanssikapitalismin keinottelijoihin tai kuten nykyään yhä enenevässä määrin on, niin sanottuihin itsen yrittäjiin, jotka toimivat yrittäjämäisesti kaikilla elämänsä osa-alueilla. Myös yrittäjyyskasvatuksen historiassa sekä sen nykyisissä sovelluksissa painotetaan kussakin eri asioita. Yrittäjyyskasvatusta voidaan lähestyä ensinnäkin sekä ulkoisen että sisäisen yrittäjyyden näkökulmasta. Ensin mainitussa yrittäjyyttä painotetaan perinteisessä elinkeinonharjoittamisen mielessä, siis yrittäjyyttä, jonka myötä perustetaan yritys. Jälkimmäisessä muodossa taas viitataan sisäisen yrittäjyyden, kokonaisen persoonallisen ihmisen, ”itsen yrittäjän” tuottamiseen. Toisaalta taas yrittäjyyskasvatus kiinnittyy vahvasti myös kansalaiskasvatukseen (ks. esim. Ikonen 2006), jolloin se tietenkin saa edellä mainituista muodoista poikkeavia piirteitä.

En käsittele tutkielmassani yrittäjyyttä tai siihen kasvattamista kaikissa edellä mainituissa merkityksissä. Olen rajannut tarkasteluni koskemaan yrittäjyyskasvatusta ainoastaan siinä määrin kun se tarkoittaa sisäisen yrittäjyyden tuottamista. Olen valinnut tämän näkökulman, sillä se on nähdäkseni kaikista problemaattisista kasvatuksen filosofian kannalta. Näkökulma on myös ajankohtainen yrittäjyyskasvatuksen tutkimuksessa sekä kansallisissa ja ylikansallisissa koulutuspoliittisissa linjauksissa (ks. esim. YKS; VK; *Yrittäjyyskasvatuksen linjaukset ja toimenpideohjelma* 2004, jatkossa YLT).

On myös oireellista, että yrittäjyys sellaisenaan on hyvin latautunut termi suomalaisessa kulttuuriperinnössä: protestanttinen työkuulttuuri, ”suo, kuokka ja Jussi”, ”talvisodan henki” ja niin edelleen. Arkijärjen kannalta tuntuukin kummalliselta kritisoida yrittäjyyttä, siis ihmistä, joka jaksaa yrittää eikä luovuta vastoinkäymisten alla. Voidaan kysyä mitä kritisoivaa tässä on? Mutta juuri tästä problematiikasta tutkielmani ponnistaa. Se pyrkii valaisemaan ja problematisoimaan yrittäjyyttä nykyisissä työn, tuotannon ja hallinnan muodostelmissa. Se pyrkii argumentoimaan, että yrittäjyyden sisällöt – vanhasta tutusta termistä huolimatta – ovat muuttuneet ja ettei aina ja kaikilla ehdoilla kannata yrittää.

Muutama rajaus suhteessa tutkielmani toiseen tärkeään tematiikkaan – työn, tuotannon ja hallinnan muutoksiin – on myös paikallaan. Ensimmäinen koskee itse muutosta ja sen

luonnetta. Mitä tarkoittaa sanoa, että jokin asia on muuttunut?

Muutoksista puhuessa pyritään artikuloimaan, että jokin mikä on ennen ollut ilmeistä ja paikallaan, on nyt irronnut paikaltaan ja muuttunut epävarmaksi. Kaikessa tässä piilee kuitenkin totalisoinnin vaara. Vaara argumentoida, että kaikki on muuttunut ja että tämä muutos on lopullinen. Tutkielmassani muutos on olennaista, muttei totaalista. Työn ja hallinnan muutokset, joita tutkielmassani käsittelen, eivät ole siinä mielessä täydellisiä, että näiden muutosten myötä kaikki edellinen olisi kumoutunut. Kun esimerkiksi puhun koulun hallinnan tavoissa tapahtuneesta muutoksesta – kurikoulusta kontrollikouluun, en suinkaan tarkoita, ettei koulussa enää olisi kurinpitoa. Tai kun kirjoitan työn muutoksista – siirtymästä fordistisesta tuotannossa postfordistiseen, en tarkoita, ettei tehtaita tai tehdastyötä enää olisi.

Eräs ongelma, joka liittyy peruuttamattomasti muutoksista tai murroksista kirjoittamiseen, on että aikalaiskritiikkiä luonnehtii usein katse historiaan, josta löydetään peruuttamaton muutos tai katkos, josta käsin nykyisyyttä tarkastellaan (Joas 2008, 204). Aikalaiskritiikki on aina auttamattomasti askeleen jäljessä. Sen vuoksi tutkimuksessa käsittelet muutokset ja murrokset – olivat ne kuinka todellisia tahansa, ovat aina hieman ”myöhässä”. Ongelma on ikivanha, sillä kuten jo esisokraattinen filosofi Herakleitos esitti, samaan virtaan ei voida astua kahdesti. (ks. rihmastollisesta metodologiasta Oksanen 2006, 31–46.)

Muutokset, joita tutkielmassani käsittelen, elävät siis vanhojen hallinnan ja työn muotojen kanssa rinnakkain. Voidaan jopa sanoa, että ne tarvitsevat toisiaan. Moderni kurillinen koulu on massamuotoiseen ja oppivelvollisuuteen perustuva laitos, joka tuskin sellaisenaan katoaa mihinkään. Näyttää kuitenkin siltä, että sen toimintalogiikka ja olemassa olon perusta on muuttunut radikaalisti uudessa taloudessa ja sitä mukailevissa hallinnan muodoissa. Tämä on muutos, johon pyrin tutkielmassani tarttumaan.

Lopuksi haluan vielä täsmentää, että vaikka tutkielmassani puhutaan runsaasti ”kontrollista”, ”hallinnasta” tai ”vallasta”, en pyri argumentoimaan, että tässä olisi kasvatuksen kohdalla sinänsä välttämättä mitään normatiivisesti arveluttavaa. Kasvatus perustuu aina epätasaisiin auktoriteettisuhteisiin, ja kaikkiin niihin sisältyy omanalaiset ongelmansa. Tutkielmassa on kyse näiden ongelmien analysoimisesta. Kasvatuksellisen vallan osalta voidaan sanoa, että kasvattaja pyrkii aina nostamaan tai

saattamaan kasvatettava hänen tasolleen. Nimittäin se, joka pyrkii kasvattamaan tasavertaista, pyrkii vain alentamaan tätä. Vallan keskeisyydestä huolimatta voidaankin kenties sanoa, että tutkielmani on pikemmin auktoriteetin puolesta kuin sitä vastaan.

1.3 Metodologia

Tutkielmani on perusluonteeltaan filosofis-teoreettinen analyysi yrittäjyyskasvatuksesta. Yrittäjyyskasvatuksen analyysissä olen hyödyntänyt diskursiivista aineistoa: kansallisia koulutuspoliittisia dokumentteja, strategia luonnoksia, ylikansallisia asiakirjoja ja niin edelleen. En käsittele tätä aineistoa kuitenkaan sellaisenaan, joten tutkielmani kohdalla ei voida puhua selvästi laadullisesta tutkimuksesta. Lähtökohtaisesti ”teoria” on ensisijaista, sillä siitä lähdetään, mutta – kuten tulen seuraavassa luvassa tarkentamaan – teoria ja käytäntö eivät ole toisilleen vastakkaisia, vaan tarvitsevat toisiaan, sulautuvat toisiinsa sekä muodostavat immanenssin tason, jolla analyysini liikkuu. Tutkielmani ei pyri ottamaan kantaa empiiriseen yrittäjyyskasvatustutkimukseen, vaan pikemminkin luomaan kriittis-teoreettisen näkökulman, josta käsin yrittäjyyskasvatusta ja sisäistä yrittäjyyttä voidaan nykyisessä yhteiskunnallis-taloudellisessa kehityksessä lähestyä.

Filosofiselle analyysille on vaikea löytää selkeitä metodologisia ohjenuoria. Jotain kuitenkin siitä voidaan, ja jotain siitä täytyy sanoa. Seuraavassa esitän mitä filosofinen analyysi tutkielmassani tarkoittaa. Samalla tulen esittäneeksi tutkielman metodologisia valintoja, suuntia ja perusteluja. Määritellessäni filosofisen analyysin luonnetta tutkielmassani, tukeudun kolmeen lähtökohtaan: filosofiseen tapaustutkimukseen, Gilles Deleuzen ja Felix Guattarin huomioihin filosofiasta *luomisena* sekä Michel Foucault’n näkemukseen filosofiasta erityisenä kritiikin muotona.

Tapausfilosofinen analyysi perustuu ajatukseen, että yksittäistä tapausta – tutkielmani kohdalla yrittäjyyskasvatusta – tulee analysoida osana ympäröivää maailmaa ja yhteiskuntaa (ks. esim. Jokisaari 2010). Tämä huomio muodostaa filosofisen analyysin ensimmäisen askeleen. Käytännössä tämä tarkoittaa tutkielmani kohdalla sitä, että käsittelen yrittäjyyskasvatusta osana laajempaa yhteiskunnallista muutosta, jonka analysointi on nähdäkseni välttämätöntä, jotta yrittäjyyskasvatuksen merkitystä voidaan ymmärtää riittävällä tarkkuudella. Tapausfilosofisen analyysin näkökulmasta esimerkiksi

yrittäjyyskasvatuksen merkitykset eivät ole universaaleja ja sellaisinaan siirrettävissä ajasta tai paikasta toiseen. Yksilölliset ilmaukset tai jonkin koulutuspoliittisen hankkeen funktiot tulevat ymmärretyksi vain vasten sitä yhteiskunnallisuutta todellisuutta, jossa niitä harjoitetaan. Tapausfilosofisen analyysin valossa banaalit sananlaskut, kuten ”yrittänyttä ei laiteta” tai ”aina kannattaa yrittää”, saavat uusia merkityksiä. Voi olla, ettei aina kannata yrittää, ja että yrittäneet todellakin” laitetaan”.

Yli neljänkymmenen vuoden ja ainakin kahdenkymmenen teoksen jälkeen ranskalaisfilosofi Gilles Deleuze kysyy yhdessä Félix Guattarin kanssa yksinkertaiselta vaikuttavan kysymyksen, jonka kohdalla voi olla, että se on esitettävissä vasta jälkikäteen, vanhuudessa. He kysyvät *Mitä filosofia on?*:

Tästä näemme ainakin, mitä filosofia ei ole: se ei ole mietiskelyä, ei reflektiota, ei kommunikaatiota, vaikka voikin kuvitella itsensä milloin miksikin näistä – jokaisella oppilaalla kun on kyky tuottaa omat harhakuvansa ja kätkeytyä omaan omituiseen usvaansa. Filosofia ei ole mietiskelyä, sillä mietelmät ovat yhtä kuin itse asiat omien käsitteidensä luomisessa nähtyinä. Filosofia ei ole reflektiota, sillä itse kukin voi ilman filosofiaakin reflektoiden mitä tahansa. Filosofia ei myöskään voi paeta kommunikaation helmoihin, joka on aina alisteinen mielipiteille ja jonka tehtävä on luoda ”yhteisymmärrystä”, ei käsitteitä. (Deleuze ja Guattari 1993, 17.)

Filosofisen tutkimuksen, tai edes filosofia -käsitteen merkityksestä ei ole yksimielisyyttä. Ei ole myöskään selvää metodia, tapaa ajatella tai analysoida, jota voitaisiin tiukan erottelevassa mielessä kutsua filosofiseksi. Tieteenalana filosofian sisällä esiintyy myös lukuisia eri koulukuntia, painotusalueita, kysymyksenasetteluja ja niin edelleen – eräs näistä on tietenkin kysymys: ”mitä filosofia on?” Filosofista tutkimusta tekevä joutuu kohtamaan ja vastaamaan monenlaisiin tieteenfilosofisiin ongelmiin ja haasteisiin. Koska valmiita metodeja tai työkaluja ei juuri ole, merkitsee filosofinen tutkimus aina myös metodologian etsimistä ja tutkimista.

Filosofia tarkoittaa tutkielmassani pikemminkin kritiikin tapaa, kuin kokonaista metodia tai tieteenalaa. Filosofisen analyysin merkitys on nähdäkseni herättää keskustelua, tuoda asioita näkyviin, nähdä toisin sekä kyseenalaistaa olemassa olevia ja vallitsevia käsityksiä ja asenteita. Filosofian yhteiskunnallisen roolin suhteen yhdyn Michel Foucault'n myöhäiskaudellaan artikuloimaan näkemykseen, jonka mukaan:

[...] filosofialla voi yhä olla rooli vastavallan puolella, sillä ehdolla, että kohdattaessa valta tämä rooli ei enää tarkoita filosofisen lain asettamista, sillä ehdolla että filosofi lakkaa ajattelemasta itseään profetiana, opetuksena tai lakina. Sen sijaan filosofian tehtävä on analysoida, valottaa, tehdä näkyväksi ja näin voimistaa vallan ympärillä käytäviä taisteluja, vastustajien strategioita valtasuhteiden sisällä, käytettyjä taktiikoita sekä vastarinnan lähteitä. Toisin sanoen filosofian on lakattava esittämästä kysymys vallasta hyvän ja pahan käsittein ja alettava esittää se olemassaolon käsittein. (Foucault 2010, 355.)

Valtakriittinen yhteiskuntatiede, jota tutkielmani osittain edustaa, on aina jossain määrin etäännyttävää ja asioita politisoivaa. Se pyrkii esittämään ja löytämään valtasuhteita niistä paikoista ja suhteista, joita on ennestään pidetty itsestään selvinä ja luonnollisina. Usein kuitenkin tällainen lähestymistapa pyrkii paradoksaalisesti jähmettämään, subjektivoimaan ja tekemään valtasuhteista pysähtyneitä ja ikuisia. Valtakriittisen tutkimuksen funktio on kuitenkin vain nähdäkseni etäännyttää, ei marginalisoida tai subjektivoida valtasuhteita. Se tekee epäymmärrettäviksi asioita, joista on tullut meille syystä tai toisesta ymmärrettäviä, ongelmattomia ja itsestään selviä.

Nähdäkseni valtakriittisen tutkimusotteen tehokkuus - ja myös heikkous - piilee sen kyvyssä osoittaa kuinka hauraita, sattumanvaraisesti syntyneitä, mutta myös helposti muutettavissa nykyiset puhutavat ja yhteiskunnalliset käytännöt ovat. Valtakriittinen tutkimusote auttaa ottamaan etäisyyttä tuttuihin ajattelu- ja toimintatapoihimme sekä politisoimaan sen, mikä on ennestään nähty epäpoliittisena. Valtakriittisen tutkimuksen, tai intellektuellin tehtävä ei kuitenkaan Foucault'n (2010, 21) mukaan ole kertoa mitä toisten tulee tehdä, vaan häiritä näiden ajattelua, hajottaa tuttua ja hyväksytyä: ”...jos haluatte taistella, tässä tiettyjä avainkohtia, tässä tiettyjä voimalinjoja, tiettyjä rajoituksia ja tukoksia.”

Viimeisinä vuosinaan Foucault palasi Immanuel Kantin *Was ist Aufklärung?* -tekstiin, josta hän löysi yhtymäkohtia oman työnsä kanssa. Foucault'lle Kantin arvokkain perintö oli ajatus nykyisyyden, kulloisenkin historiallis-yhteiskunnallisen tilanteen jatkuvasta problematisoinnista. Tässä mielessä valistus näyttäytyi Foucault'lle – aivan kuten Kantille – jatkuvana ja avoimena prosessina, joka pyrkii vastustamaan ”alaikäistäviä” voimia. (ks. esim. Foucault 1995; ks. myös Saari 2011, 36–42.) Foucault'lle Kantin kriittinen perintö merkitsi eräänlaista nykyisyyden ontologiaa, jonka avulla voidaan saavuttaa kunkin aikakauden tai ajanjakson historialliset mahdollisuusehdot (ks. esim. Alhanen 2007, 188).

Kritiikin on siis kysyttävä: mitä voin tietää, mitä voin ajatella ja mitä minun on mahdollista tehdä?

Valtakriittinen tutkimus on kuitenkin aina kaksitahoista. Vaikka se pyrkii politisoimaan ja hylkäämään ennestään tuttuja itsestäänselvyksiä, on se myös itse välttämättä sidoksissa valtaan. Tässä mielessä ei ole olemassa puhtaan pyyteetöntä, puhdasta tai alkuperäistä filosofista tai tieteellistä ajattelua, joka vain ongelmattomasti kuvaa maailmaa. Tutkimus ja tieto myös muokkaavat maailmaa ja tavallaan rakenteistavat sitä riippumatta siitä käytetäänkö tai hyödynnetäänkö tutkimustietoa sinänsä mihinkään. En kuitenkaan allekirjoita tutkielmassani väitettä puhtaasta sosiaalisesta konstruktivismista, jonka mukaan tutkija luo tutkimansa kohteen. En halua kieltää empirian tai maailman olemassaoloa tutkijasta riippumatta.

”Foucault’lainen tutkimusote” ote on nykyään eräänlainen yleissana, jota käytetään poikkitieteellisesti ja entistä laveammin yhä useammassa yhteyksissä (ks. Koivusalo 2012). Voidaan kenties sanoa, että Foucault’n henkilöhaamoon personoitunut teoreettinen viitekehys on alkanut elää omaa elämäänsä, eikä sillä ei ole enää välttämättä kovinkaan paljoa tekemistä Foucault’n omien tekstien ja tarkoitusten kanssa. Tästä syystä onkin syytä välttää akateemista laiskuutta, jonka myötä pelkkä Foucault’n nimen toistaminen legitimoit tutkijan omia mahdollisesti perustelemattomia kantoja ja premissejä.

Olen tutkielmassani ottanut tietoisesti etäisyyttä edellä mainittuun ”laveaan foucault’laiseen tutkimukseen”. Olen pikemminkin hyödyntänyt Foucault’n tekemiä analyysejä kuvatessani kouluun ja koulutuspolitiikkaan liittyviä ”valtastrategioita”. En myöskään käytä usein foucault’laiseen ”hallintamentaliteetin” -tutkimukseen perustuvia lähteitä tai teoriointeja. Suhteeni Foucault’n ajatteluun ja teoksiin on siis ensisijaisesti pragmaattinen. Se on Foucault’n tekemien löydöksiä ja foucault’laisen kritiikin muodon hyödyntämistä, ei niinkään foucault’laisen metodin soveltamista.

Deleuzen ja Guattarin (1993) mukaan filosofia on käsitteiden luomista ja tarkemmin ilmaistuna, käsitteiden luomisesta saatavaa tietoa. Kirjassaan *Qu'est-ce que la philosophie?* he kehottavat kokeilemiseen, joka kysyy minkä kahden sanan ”ja” mahdollisesti toimii. Siis minkä ilmiöiden, termien, käsitteiden ja niin edelleen välille voimme asettaa sanan ”ja”. Kokeileminen viittaa kahteen tärkeään seikkaan maailman ja yhteiskunnan

luonteessa. Ensinnäkin maailma tai mikään kokonaisuus ei ole koskaan valmis, ikuinen tai stabiili. Tämä tarkoittaa, että filosofisen analyysin on lähdettävä keskeltä. Ei siitä minkä varmasti tiedämme oikeaksi, eikä siitä mikä varma lopputulos on.

Eräässä mielessä olen pyrkinyt soveltamaan tutkielmassani tätä ajatusta, yhdistäen teoriaa ja käytäntöä ennakkoluulottomasti toisiinsa. Toinen tärkeä periaate tutkielmassani on kytkeä filosofinen analyysi nykyisyyteen, ei kuitenkaan kuten Deleuze ja Guattari (emt.) varoittavat sopeuttavasti, vaan muuttavasti. Juuri tässä suhteessa Deleuzen ja Guattarin ajatukset tulevat lähelle Foucault'n näkemystä kritiikin luonteesta. Kuten edellä mainitsin, Foucault'lle kritiikki tarkoitti tavallaan Kantin perinteen jatkamista, pyrkimystä vapautua alati muuttuvista ”alalaikäistävistä käytännöistä”. Kritiikin tehtävä on paljastaa sen alueen rajat, jossa ihmiset voivat harjoittaa vapauttaan. Kritiikki, kuten myöskään filosofia Deleuzelle ja Guattarille, ei ole ainoastaan negatiivista, vaan myös luovaa ja kokeilevaa, sillä sen tavoitteena on auttaa ihmisiä tulemaan joksikin muuksi kuin mitä ovat¹.

1.4 Empiria ja teoria

Tutkielmani keskeisimmän aineiston muodostavat opetusministeriön, Euroopan yhteisöjen komission ja OECD:n laatimat koulutuspoliittiset raportit, linjaukset ja mietinnöt koskien yrittäjyyskasvatusta. Analysoin tätä aineistoa, mutta en siinä mielessä tai siinä määrin, että tutkielmaani voitaisiin luonnehtia puhtaasti laadulliseksi tutkimukseksi.

Aineisto, konkretia ja empiria ovat tutkielmassani mukana, sillä ne valottavat, tuovat näkyviin ja saavat teoreettisen sisällön ja ajattelun elämään. Empiirinen aineisto on mukana myös siksi, ettei yrittäjyyskasvatukselle ole vielä muodostunut vakiintunutta tai laajaa kirjallisuusperinnettä. Tästä syystä ylikansallisten ja kansallisten opetuselinten tai laajempien organisaatioiden linjaukset, raportit ja mietinnöt ovat tärkeässä asemassa määriteltäessä yrittäjyyskasvatusta, sen sisältöjä ja roolia. Aineiston tarkastelun taso on kaiken aikaa melko yleinen. Vaikka yksittäiset lähteet ovat takuulla tärkeitä, ovat ne sitä vain suhteessa laajempaan kokonaisuuteen.

¹ Vaikka tutkimukseni ei ole ensisijaisesti normatiivisesti latautunut, on sen taustalla implisiittisesti läsnä ajatus uudenlaisten kriittisen kasvatustajattelen muodoista ja rajoista. Eräs rajaava tekijä on kommunikaation ja dialogisen sanan kritiikki vastarintaa tuottavana instanssina. Kirjoitan tästä enemmän tutkielmani pohdinta osiossa.

Mikä on sitten empirian ja teorian välinen suhde? Tutkielmassani teoria ja empiria limittyvät toisiinsa. Kuten edellä mainitsin, kyse ei ole kuitenkaan ajatuksen soveltamista käytäntöön, vaan ”valottamisesta”, osoittamisesta ja siitä ettei tieto – tai teoria - ole koskaan irrallaan vallankäytännöistä tai ympäröivästä yhteiskunnasta. Esimerkiksi Oksasen (2006, 37) mukaan teoria ja empiria ovat poimuttuneita, sillä teoria täydentää sitä, minkä empiria jättää vajaaksi, ja päinvastoin.

Empirian avulla kirjoitettu teoria ja teorian avulla kuvattu empiria muodostavat pikemminkin immanenssiksi kuin objektiiviseksi etäisyyden ottamiseksi. Kyse ei siis ole aineistojen avulla luodusta täydellisestä todellisuuden varjokuvasta, vaan kytköksien, liitoksien osoittamisesta ja vallan mekanismien näkyväksi tekemisestä. Deleuzeläisen transsendentaalisen empirismin mukaan ei voida lähteä liikkeelle siitä, että puhtaasta empiriasta tai puhtaasta teoriasta käsin saavutettaisiin ymmärrystä todellisuudesta (emt.). Oksasen sanoin:

Tutkijasta tulee karttojen tekijä. Todellisuudesta ei pyritä ottamaan pysäytyskuvaa tai representaatiota. Karttojen tekijä ei koskaan yritäkään jäljentää metropolia. Sen sijaan hän poimii esiin kytköksiä, viitteitä, linkkejä ja havaintoja, jotka eivät palaudu puhtaasti subjektiivisiin kokemuksiin tai objektivoituun todellisuuteen. Todellisuus yritetään luonnostella ja haastaa niin, että tutkimus pysyy mahdollisimman lähellä immanenssin tasoa. (Oksanen 2006, 37.)

Immanenssin taso on keskeistä myös Foucault’n hahmottelemalla kritiikin muodolle. Foucault’lle tämä tarkoitti tyyliä käsitellä ja kohdella käytäntöjä, instituutioita ja diskursiivisia tekijöitä samalla tasolla (Deleuze 1988). Käytännöt ovat tosin sanoen aina jonkin laajemman rationaliteetin ohjaamia, mutta toisaalta myös muovaavat näitä rationaliteetteja.

2. VALTA

Tutkielmani ensimmäisessä varsinaisessa luvussa käsittelen valta- ja kontrollimekanismien kehitystä moderneissa länsimaisissa yhteiskunnissa sekä niiden yhteyttä koulutuspoliittiseen ja koulutukselliseen ajatteluun. Aloitan Foucault'n kuvaamasta kurinpidosta, jonka keskeisimmät sisällöt hän määrittä jo klassikoksi muodostuneessa *Tarkkailla ja Rangaista* (2012/1975) -teoksessaan. Kurinpidon kohdalla keskityn ensisijaisesti niihin tapoihin ja organisoimisiin malleihin, jotka ovat tehneet fordistisen työvoiman hallinnan tehtaissa ja niistä analogiansa saaneissa moderneissa koululaitoksissa mahdolliseksi ja tehokkaaksi.

Seuraavaksi käsittelen niin kutsuttua *ohjaavaa valtaa*, jonka tarkoitus ei ole enää kurinpidon tavoin kesyttää, sulkea tai pakottaa vaan pikemminkin ”antaa tapahtua”, ohjata, yksilöllistää ja paimentaa ihmistä. Ohjaava valta on valtaa, joka ei enää sulje ja sido ihmistä laitokseen tai instituutioon, vaan pikemminkin hallitsee ja organisoii vapaita ihmisiä vapaassa tilassa. Tätä teemaa käsittelen lähinnä Foucault'n myöhäiskauden 1977–78 *Turvallisuus, Alue, Väestö* -lentojen pohjalta. Virtanen (2006, 213–219) alleviivaa, että Foucault siirtyi näillä luennoilla vallan tutkimiseen, jolla ei ole enää ulkopuolta ja joka aktuaalisen toiminnan sijasta keskittyy toiminnan mahdollisuuksien ja ympäristön hallitsemiseen. Tämän vuoksi näitä uudenlaisia valtamekanismeja voidaan kutsua ohjaavaksi ja ympäristölliseksi vallaksi.

Kuriyhteiskunnan instituutiot ja ohjaamisen sekä biovallan mekanismit ovat edelleen yhteiskuntaamme pitkälti määrittäviä instansseja, joten kouluun, koulutuspolitiikkaan ja valtaan liittyvissä analyyseissa on niiden tarkastelua mahdotonta ohittaa. Osoitan kuitenkin, kuten Gilles Deleuze on todennut¹, että kuriyhteiskunnat ovat jotain *missä emme enää ole*. Vaikka yhä puhutaan koulusta, sairaalasta, armeijasta ja niin edelleen, elämme suljettujen instituutioiden yleisessä kriisissä: kouluissa ei enää opita, vaan pikemminkin *opitaan oppimaan* ja suljetuista ja strukturoiduista luokkahuoneista siirrytään elinikäisen oppimisen ja niin kutsuttujen metataitojen maailmaan. Tämä tarkoittaa, että myös

¹ Gilles Deleuze (2005a, 118–119) kirjoittaa Jälkikirjoitus kontrolliyhteiskuntiin -artikkelissaan: ”Kuriyhteiskunta syntyi askel askeleelta, ja näyttää siltä, että saamme kiittää Napoleonin suuresta siirtymästä yhdenlaisesta yhteiskunnasta toiseen. Mutta kuriyhteiskunnat tulivat puolestaan tuntumaan uusien, hitaasti maaperää valloittavien voimien ansiosta kriisiin sortuakseen lopulta. Toisen maailmansodan jälkeen kuriyhteiskunnat olivat jo jotain mennyttä, jotakin jossa emme enää olleet.”

hallinnan ja organisoinnin mekanismit keskittyvät aktuaalisen toiminnan sijasta pelkkiin toiminnan mahdollisuuksiin, niiden reunaehtoihin ja ihmisenä olemisen yleisiin piirteisiin. Kuvaan tätä uudenlaista yhteiskunnallista kontekstia Virtasen (2006) ja Deleuzen (2005) analyyseihin pohjaten, mielivallasta tai ”mistä tahansa” legitimizeettinsä saavaksi kontrolliyhteiskunnaksi.

Usein Foucault'ta tai foucault'laista valta-analytiikkaa käsittelevissä tutkimuksissa käytetään runsaasti sivuja selvittämään mitä Foucault tarkoitti vallan käsitteellään. Tämä on useimmiten täysin oikeutettua, sillä myös väärinymmärryksiä tapahtuu². Tutkielmani kannalta ei kuitenkaan ole olennaista pureutua metakysymykseen vallan luonteesta tai palata perimmäiseen kysymykseen siitä mitä valta on. Tutkielmani kohteena on pikemminkin kysymys siitä kuinka asioita organisoidaan ja järjestetään. Ja se kuinka asioita organisoidaan tai kuinka asiat organisoituvat on eri asia kuin miksi ne organisoituvat.

Välttääkseen pseudo-kysymyksen esittämistä siitä *mitä valta on* tai *missä mielessä se on oikein tai väärin*, ei tarvitse kuitenkaan vajota loputtomaan relativismiin. On olemassa valtaa ja on olemassa vastarintaa³, joita vastaan ja joiden puolesta voidaan taistella. On myös olemassa normatiivisuutta ja kokemusta väärästä ja epäoikeudenmukaisuudesta, eivätkä nämä asiat sulje toisiaan pois. Foucault'n (2010, 21) sanoin: ”koska kuitenkin on oltava jokin imperatiivi, haluaisin että tekemämme teoreettisen analyysin pohjana olisi seuraavanlainen ehdollinen imperatiivi: jos haluatte taistella, tässä tiettyjä avainkohtia, tässä tiettyjä voimalinjoja, tiettyjä rajoituksia ja tukoksia.”

Vaikka Foucault'ta on yleisesti pidetty vallan teoretikkona, korosti hän itse vallan sijaan subjektin rakentumista (ks. esim. Foucault 2000, 237). On myös selvää, ettei Foucault koskaan pyrkinyt rakentamaan kokonaista teoriaa vallan luonteesta. Vuosien 1977–78 luennoilla hän kirjoittaa:

Ensinnäkään vallan mekanismien analyysi, joka aloitettiin muutama vuosi sitten ja jota nyt jatketaan,

² Esimerkiksi Luoto (2001) on osuvasti osoittanut pro gradu -tutkielmassaan millaisia väärinymmärryksiä Foucault'n valtatulkinnat ovat tuottaneet suomalaisessa kasvatustieteellisessä tutkimuksessa.

³ Foucault itse on hyvin täsmällinen tämän asian suhteen. *Tiedontahdossa* (1998, 71) hän kirjoittaa: ”Siellä, missä on valtaa on myös vastarintaa, joka kuitenkin (tai juuri sen vuoksi) ei ole koskaan valtaan nähden ulkopuolista. Nämä vastarintapesäkkeet ovat läsnä kaikkialla vallan verkostossa.”

ei millään tavalla ole yleinen teoria siitä, mitä valta on. Ei osa sitä tai edes sen alku. Tässä analyysissä on kyse ainoastaan siitä, missä ja miten valta toimii, keiden välillä, minkä paikkojen välillä, millaisten menettelytapojen avulla ja mitä vaikutuksia siitä seuraa. Jos hyväksytään, ettei valta ole substanssi, salaperäinen voima tai jotain joka tulee jostain, silloin tämä analyysi voi olla ja pyrkii olemaan korkeintaan teorian alku; ei siitä mitä valta on, vaan ainoastaan teoria vallasta sikäli kuin valtaa pidetään niiden mekanismien ja menettelytapojen kokonaisuutena, joiden roolina, tehtävänä tai teemana – vaikkeivät ne aina onnistuisikaan – on vallan turvaaminen. (Foucault 2010, 19.)

Foucault (emt.) ei siis puhu vallan yleisestä olemuksesta tai sen kausaalisista syistä, vaan kysyy pikemminkin ”miten valta toimii” tai ”miten sitä harjoitetaan?” Jaan tutkielmassani tämän näkemyksen. En pyri muodostamaan kokonaiskuvaa vallan kehityksestä tai sen perimmäisestä luonteesta vaan pikemminkin osoittamaan kuinka valtaa on harjoitettu ja kuinka toimintaa on organisoitu tietyissä yhteiskunnallis-historiallisissa tilanteissa. Ja koska valtaa ei ole koskaan *yksin* ja vallan strategiset mekanismit pyrkivät aina johonkin – niillä on oltava päämäärä⁴, pidän valtaa käsittelevissä luvuissa mukana työn ja koulun organisointiin liittyviä esimerkkejä, jotka myös täsmentävät ja sitovat yhteen tutkielmani muita osioita.

Foucault (ks. esim. 2010, 19–21) korostaa myös, että valtaa on käsiteltävä aina suhteessa käytäntöihin tai tekniikoihin, ei yksilöiden intentioihin tai intresseihin. Tutkielmani aiheen, yrittäjyyskasvatuksen, kohdalla tämä tarkoittaa, etten tarkastele yrittäjyyskasvatusta vallan muotona, jota joku tai jotkin suuntaavat kohti muita. Kyse on pikemminkin tekniikoista ja organisoinnin tavoista, joiden kautta koulutuspolitiikka vastaa yhteiskunnassa ja työssä tapahtuneisiin muutoksiin. Kyse ei ole alistamisesta tai pakottamisesta, vaan ”hyväntahtoisesta” yhteiskuntaan sosiaalistamisesta, johon kuitenkin useat uudenlaiset strategiset valtamekanismit ovat kiinnittyneet. Ei ole mielekäästä kysyä ”kuka tai ketkä valtaa omistavat” tai ”mitkä ovat heidän intentionsa”, vaan pikemminkin osoittaa ne leikkauspisteet, jossa yksilölliset intressit ovat sosialisoinnin myötä kiinnittyneet vallankäytäntöihin, ja jotka sellaisenaan eivät ole suoraan eroteltavissa toisistaan.

Valta, jota tutkielmassani käsitelen, on siis monimutkaisempaa kuin homogeeninen

⁴ Foucault kirjoittaa vuoden 1977–78 luennoillaan kurinpittoa käsitellessään: ”Kurja on vain siinä määrin kun on moneutta ja ja päämäärä tai tavoite, joka on saavutettavissa tuon moneuden kautta. Kuri kouluissa, kuri armeijassa, myös rankaiseva kuri, kuri työpajoissa, työläisten kuri: kaikki tämä on tietty tapa hallita moneutta, järjestää sitä, säättää sen sijoittumispisteet, kordinaatit, lateraaliset ja horisontaaliset reitit, vertikaaliset ja pyramidimaiset reitit, hierarkia ja niin edelleen” (Foucault 2010).

globaali herruus, joka voitaisiin palauttaa aina ”tähän” tai ”tuohon” toimijaan. Tämän sijaan valta on verkostomaista ja tuottavaa⁵. Sekä kuten aiemmin kirjoitin, enemmän kuin valta, Foucault'ta kiinnosti subjektin tai subjektiviteetin rakentuminen. Tässä suhteessa on olennaista huomata, ettei valta ole Foucault'lle ainoastaan repressiivistä, vaan myös – ja ehkä ennen kaikkea – tuottavaa. Valta ei ole ulkopuolista yksilöön nähden, vaan pikemminkin tuottaa yksilön. Virtasen (2006, 40) mukaan Foucault'n tarkastelema valta ei ollut vain repressiivistä, se ei vain estänyt ja alistanut, vaan pyrki koordinoimaan, yhdistelemään ja organisoimaan, tuottamaan ja vahvistamaan. Se asettui vasten sekä marxilaisen että oikeusteoreettisen käsityksen jakamaa ajatusta vallasta kieltona, mikä samaistetaan lakiin, joka sanoo ”ei”.

Virtasen (2006, 39) mukaan Foucault'n käsitys vallan erityisyydestä ja tuottavuudesta – siis käsitys vallasta strategisena suhteena – teki mahdottomaksi ajatella vallan harjoittamisen noudattavan sopimuksellista vaihtoa sisältävän (oikeudellisen) toimenpiteen mallia. Strategisena suhteena valta toimi ja oli suhteissa: ”se ei ollut jotain, jota voidaan omistaa, ottaa haltuun tai luovuttaa, jotain jota peritään, joka kiertää ja välttää tätä tai tuota seutua. Se ei kuulunut jollekin erityiselle instituutiolle tai luokalle. Se pikemminkin lävisti ne kaikki ja kulki niissä kaikissa, yhdisti niitä, jatkoi niitä ja sai ne toimimaan uusilla tavoilla”. (emt.)

2.1 Kuri

Kurinalaiselle ihmisille, kuten oikealle kristitylle, ei mikään yksityiskohta ole yhdentekevä, mutta ei yksityiskohdan vuoksi, vaan siksi, että yksityiskohdan kautta valtaa saa ihmisestä otteen (Foucault 2012, 191).

Michel Foucault'n kenties kuuluisin teos *Tarkkailla ja rangaista* (2012/1975) alkaa kuvauksella kahdesta erilaisesta ruumiillisen rangaistuksen muodosta: Damiensin kuuluisa teloitus ja kidutus vuodelta 1757 ja Leon Faucherin 75 vuotta myöhemmin laatimat säännöt pariisilaiselle nuorisovankilalle. Molemmat tapaukset ovat esimerkillisiä kuvauksia kahdesta erilaisesta vallan mekanismista. Ensin mainittu Damiensin kidutus ja

⁵ Pulkkinen (1996, 89) alleviivaa Foucault'n valtakäsityksen eroavaisuutta liberaaliin valtakäsitykseen, joka perustuu ajatukselle transsendenteista toimijoista, jotka ovat luonnostaan vapaassa liikkeessä ja valta puolestaan ilmenee kykynä estää tätä vapaata liikettä. Tässä mielessä valta olisi vain kykyä estää liikettä – kykyä estää vapaita ihmisiä toimimaan vapaiden intressiensä mukaisesti.

teloitus ovat esimerkki suvereniteettiin perustuvasta juridis-oikeudellisesta vallasta. Tämä vallantyyppi realisoitui näyttävissä ja julkisissa kidutuksissa, joiden funktio oli ”suurellisesti” osoittaa suvereenin mahti ja voima. Kidutukset ja mestaukset kertoivat, että suvereenilla oli valta *ottaa ihmisen elämä tai jättää hänet elämään*. Tässä mielessä valta oli täysin läpinäkyvää ja jokaista rikkomusta seurasi aina tietty seuraus¹. 1700-luvun kuluessa tämä näyttävä ja suureellinen vallanmuoto alkoi korvautua yksityiskohtaisella kurinpidolla, jonka lähtölaukauksena toimi uudenlaisten vangitsemiskäytäntöjen suunnitteleminen. ”Kidutusta ei kuitenkaan korvannut massiivinen vangitseminen vaan huolellisesti nivellytetty kuridispositiivi”. (Foucault 2012, 187.)

Kuriyhteiskunnissa yhteiskunnallinen valta rakentuu laajojen dispositiivien tai koneistojen verkostona, jotka tuottavat ja säätelevät tuotantokäytäntöjä ja subjektiviteetteja. Näiden tuotantokäytänteiden ja subjektiviteettien luomisesta ja valvomisesta huolehtivat inkluusiiviset / eksklusiiviset kurinpitoinstituutiot kuten koulut, vankilat, sairaalat, yliopistot ja niin edelleen. (ks. Foucault 2012). Vankila – jota myös Foucault (emt.) enimmäkseen tarkastelee - on näistä symbolisesti tärkein, sillä kaikki muut instituutiot muistuttavat enemmän tai vähemmän sitä². Esimerkiksi kurinpidollisen koulun ja vankilan välillä on kyse vain aste-eroista. Arkkitehtuuri ja tilan politiikka toistuvat niissä samankaltaisina: pitkät, suorat käytävät sekä opiskelijoiden ja vankien toiminnan järjestäminen siten, että valvonta on helppoa, mutta siinä missä vankiloissa kuritetaan kovin ottein, kurinpidollisissa kouluissa keskeiseksi muodostuvat normalisoivat piilo-opetukselliset käytännöt. (ks. esim. Vuorikoski ja Kiilakoski 2005, 312.)

Kurimekanismit jaottelevat ihmisiä tietyssä tilassa: luokkahuoneessa, kasarmilla, vankiselleissä, tehtaassa, kaupungeissa. Yksinkertaisimmillaan kyse on eristämisen keinoista, joilla sairaat ja irtolaiset suljettiin pois kaupungeista, mutta myös hienovaraisista

¹ Näissä kidutuksissa ja mestauksissa oli jo mukana kurinpidolle ominaisia piirteitä, sillä ne pyrkivät toimimaan myös varoittavina esimerkkeinä niitä seuranneille. Tämä ajatus on keskeinen koko Foucault'n valta-analytiikalle, sillä valtaa ei koskaan korvaa toinen vallanmuoto, eikä uusi yhteiskuntajärjestys kokonaan syrjäytä vanhaa - ”Kyseessä ei siis lainkaan ole sarja, jossa elementit seuraavat toinen toistaan ja uudet saavat ilmestyessään aiemmat katoamaan. Ei ole lain aikakautta, kurin aikakautta ja turvallisuuden aikakautta.” (Foucault 2010, 25).

² Tätä vankilan symbolista merkitystä valaisee Foucault'n (1994, 194) tunnettu lausuma: ”Vankila alkaa paljon ennen porttejaan, heti kun lähdet kotoasi”. (”La prison debute bien avant ses portes. Des que tu sors de chez toi.”) Foucault'lle instituutiot eivät kuitenkaan ole sama asia kuin valta, sillä valta edeltää instituutioita. ”Valta on voimien välinen suhde, kun taas instituutiot ovat voimien integraation ja kerrostumien tekijöitä. Instituutiot kiinnittävät voimat ja niiden suhteet määrättyihin muotoihin, ja niillä on uusintava (eikä produktiivinen) tehtävä” (Lazzarato 2006, 54).

- usein kouluissa tai tehtaissa - käytetyistä menetelmistä, joiden pohjalta jokainen *ruumis* saatiin mahdollisimman tehokkaan ja säännöllisen valvonnan alle. Kurinpidossa ihmiset asetettiin omiin *ruutuihinsa*, joiden avulla jokainen saatiin omaksi valvotuksi yksikökseen tietyssä tilassa ja ajassa. Näin tila saatiin järjestettyä yhtä moneen osaan kuin oli jaoteltavia ruumiita. Jako ruutuihin - vielä alkeellinen lokalisointiperiaate - pyrki hajottamaan ryhmän ja kollektiivit, epämääräisen massan ja moneuden, joka ei varsinaisesti kurinpidon näkökulmasta ollut ”missään”. (Foucault 2012, 193–195.)

On mitätöitävä sattumanvaraisen klikkiytymisen vaikutukset, yksilöiden katoaminen tavoittamattomiin, summittainen liikkuminen sekä jähmettyminen, joka on vaarallista ja estää käyttämästä heitä (Foucault 2012, 195).

Tehtaiden syntyminen 1700-luvun loppupuolella monimutkaisti *ruutuihin jako* – *periaatetta*. Yksinkertainen jakaminen muodostui ongelmalliseksi, koska samaan aikaan oli huomioitava kunkin yksikön eristäminen sekä helppo paikannettavuus, mutta toisaalta myös tuotantokoneiston monimutkaisemmat vaatimukset ”oli pystyttävä yhdistämään toisiinsa ruumiiden jako, tuotantokoneiston tilajärjestely sekä toiminnan eri muodot asemapaikkojen jaossa” (Foucault 2012, 198). Työvoima oli kyettävä erittelemään erillisiin yksiköihin, joilla kullakin oli oma paikkansa sarjassa. Näissä ”sarjoissa” yksiköt olivat helposti vaihdettavissa keskenään, sillä moneus, arvaamattomuus, oli alistettu valtuutetuille ja näin toiminta ohjattu yhteismitalliseksi ja ennustettavaksi. Foucault’n mukaan kuri onkin ”rivien taidetta ja järjestelyjen muuttamistekniikkaa” (emt., 199). Jokaisen yksikön paikka sarjassa määrittyi suhteessa toisiin välin ja eron kautta: luokassa pulpetit tietyssä järjestyksessä, oppilaat omilla paikoillaan, kukin suhteessa toiseen ja kaikki suhteessa opettajaan.

Koululuokassa pulpettien järjestäminen jonomuodostelmaan kohden edessä olevaa opettajaa mahdollistaa tehokkaamman työskentelymuodon, sillä jokainen oppilas pystyy samanaikaisesti seuraamaan opettajan työskentelyä, mutta myös tehokkaamman valvonnan muodon, sillä näin opettaja välttyi oppilaiden joutilaisuuden ongelmalta. Toisin sanoen jonoperiaate mahdollistaa samanaikaisesti sekä tehokkaan työskentelyn että tehokkaan valvonnan. Tämä koululuokassa edelleen – ainakin osittain – voimassaoleva käytäntö on olennainen osa kouluinstituution toimintaa suljettuna ja kurillisena eriönä sekä selkeä esimerkki kurinpidon järjestelyn muuttamistekniikasta. Jokaisella oppilaalla on oma

paikkansa luokassa, oma pulpettinsa – tai *ruutunsa*, johon tunnin alkaessa asettua.

Tunnetuin kohta *Tarkkailla ja rangaista* (2012/1975) -teoksessa on Foucault'n esittelemä analyysi Jeremy Benthamin suunnittelema *Panopticon*-rangaistuslaitoksesta. Analyysin ydin on osoittaa kuinka vankilanvartija pystyy huomaamaan vankien jokaisen liikkeen täydellisesti, mutta samanaikaisesti kuitenkin niin, etteivät vangit pysty tietämään, koska heitä valvotaan ja tarkkaillaan. Kun vanki tuntee olevansa koko ajan tarkkailtuna, vartijan fyysinen läsnäolo muuttuu vangin sisäiseksi kuriksi normaalistavan katseen alla.

Panopticon oli arkkitehtonisesti suunniteltu malli rangaistuslaitokselle, mutta sitä voidaan pitää eräänlaisena symbolina kaikelle kurinpidolle. Foucault'n (2012, 280) mukaan Panopticonin, tai panoptisuuden, tuli levittäytyä kaikkialle yhteiskuntaan menettämättä ainoatakaan ominaisuuttaan. Siitä tuli tehdä ”yhteiskunnallinen funktio” sinänsä. Tämä ajatus voidaan ymmärtää kurinpidon sisäisenä kehityksenä, sillä kun ruton saastuttama kaupunki oli eräänlainen ääritapaus, yhtäkkinen uhka, johon tuli vastata äärimmäisin – ja myös vain väliaikaisin - keinoin, on panoptinen malli arkipäiväistynyttä kurinpitoa. Se on käsitettävä yleistettäväksi toimintamalliksi, joka kohtaa ihmisten arkielämän sen kaikissa muodoissaan.

Kuitenkaan Panopticonia ei pidä käsittää miksikään haavekuvarakennelmaksi, vaan se on ihanteellinen muotoonsa pelkistetyin vallan diagrammi; sen toiminta, josta on poistettu kaikki esteet, vastustus ja kitka, voidaan hyvinkin kuvata puhtaana arkkitehtonisena ja optisena järjestelmänä. Tosiasiallisesti se on poliittisen teknologian kuvio, joka voidaan ja joka pitää irrottaa kaikesta erityiskäytöstä. (Foucault 2012, 28.)

Näin ymmärrettynä panoptisuudesta tulee kuin ”suuri kone”, tai ihanteellinen tapa järjestää massaa ja yhteiskunnallisia suhteita. Tätä ”suurta konetta” ei tule kuitenkaan ymmärtää perustana tai mallina, johon mikrotason valtasuhteet palautuvat, sillä tällainen tulkinta olisi nähdäkseni Foucault'n ajattelun hengen vastaista.³ Panoptisuus on pikemminkin kuin yleinen strateginen kuvio, joka tavalla tai toisella toistuu kurinpidollisessa yhteiskunnassa mikrotason suhteiden tasolla. Koivusalon mukaan (2012, 148) panopticon ei merkinnyt Foucault'lle missään vaiheessa pelkkää tilallista järjestystä vaan arkkitehtuurisen pohjakaavan idean käyttämistä tuottavan ja dynaamisen valtasuhteen formalisoimisessa.

³ Tätä teemaa on tarkastellut yksityiskohtaisemmin Gilles Deleuze (ks. esim. 2005d, 47–60).

Vaikka kuri kohdistuu Foucault'n mukaan yksilöiden ruumiisiin ja niiden aktuaaliseen toimintaan, on sen ensisijaisena kohteena ihmisten moneus:

Kuria on vain siinä määrin kuin on moneutta ja päämäärä tai tavoite, joka on saavutettavissa tuon moneuden kautta. Kuri kouluissa, kuri armeijassa, myös rankaiseva kuri, kuri työpajoissa, työläisten kuri: kaikki tämä on tietty tapa hallita moneutta, järjestää sitä, säätää sen sijoittumispisteet, koordinaatiot, lateraaliset ja horisontaaliset reitit, vertikaaliset ja pyradimaaliset reitit, hierarkia ja niin edelleen. (Foucault 2010, 28.)

Ensisijaista kurille on siis moneuden hallinta, sen saaminen tiettyyn tilaan ja aikaan, jotta toimintaa voitaisiin ohjata tuottavaksi. Ihmisten eristäminen toisistaan on Foucault'n mukaan kurimekanismien tapa hallita moneutta, ei sen lähtökohta. Tietynlaisten subjektiviteettien ja kuuliaiden ruumiiden luominen on tapa pilkkoa massaa ja tehdä sitä hallittavaksi – ”saada siitä kiinni”. (Foucault 2010, 28.) Lazzaraton (2006) mukaan kyse on eristämistekniikoista, tavoista pakottaa singulaarisuuden luomisvoima mihin tahansa tehtävään tai käyttäytymiseen tuottaakseen hyödyllisiä tuloksia, edellyttäen, että moneus on vähälukuinen ja tila hyvin määritelty ja rajattu.

Moneuden rajaaminen ja lopulta sen sisään sulkeminen on ominaista kaikille kurillisille dispositiiveille. Lazzaraton (2006, 58–59) mukaan kyse on aina samalla keksimisen voiman, metamorfoosin ja muutoksen ulossulkemisesta. Siis kaiken sellaisen ulosjättämisestä, joka ei mahdu tai taivu reproduktiivisen dualismien (opettaja / oppilas, mies / nainen) välisten valdikutomioiden uusintamiselle. Sulkemalla moneuden sisään ja säädellen singulariteetteja kuriapparaatit neutralisoivat ja hävittävät eron ja toiston dynamiikan. Kyse on mahdollisen toiminnan ja ajattelun rajaamisesta odotettavaan ja suunniteltuun muotoon, jotta valvonta mahdollistuisi. Tämä johtuu Lazzaraton (2006, 59) mukaan siitä, etteivät kurinpidolliset instituutiot tunne muutosta: niillä on ”menneisyys (perinteet), nykyisyys (valtasuhteiden hoito tässä ja nyt) ja tulevaisuus (edistys ja sen sosialistinen versio), mutta niiltä puuttuvat muutokset, variaatiot.”

Vaikka kuriapparaatit ovat takuulla tuottavia⁴, esiintyy niissä myös syvää repressiota. Tämä repressio kohdistuu muutoksen tukahduttamiseen, ulkoisuuden erottamiseen virtuaalisesta,

⁴ Vaikka kurinpidon tehtävä oli tukahduttaa, sulkea ja pakottaa, toimi se myös produktiivisesti tuottaessaan juuri tietynlaisia subjektiviteetteja, ruumiita ja lausumia (Lazzarato (2006, 58).

voimien erotukseen eroja tekevän eron dynamiikasta. Toisin sanoen kurimekanismit ovat tuottavia vasta kun ne ovat binaarisesti koodanneet ihmiselämään sisältyvän virtuaalisuuden, joka on aktuaalisen ylittävää mahdollisuuksien runsautta. Kuriapparaatit eivät tunnusta muutosta ja eroa⁵. Ne ovat Lazzaratoa (2006, 58) mukailleen kuin Leibnizin Jumala salliessaan vain yhden mahdollisen – ennustettavan ja hallinnassa olevan – maailman toteutua. Kurillinen koululaitos toimii pitkälti näiden binaaristen jaotteluiden avulla, joiden myötä oppilasaines, moneus, saadaan rajattua ja hallittavaan muotoon: koulussa voit onnistua tai epäonnistua, olla tyhmä tai älykäs, käytöshäiriöinen tai kuuliainen – aivan kuin sairaalassa sairait jaetaan diagnoosin, sairauden vakavuusasteen perusteella.

Foucault'n (2010, 28) mukaan moneudella on kuriyhteiskunnissa oltava sen järjestämisen lisäksi jokin tarkoitusperä, tavoite tai päämäärä. Tehdas - perinteisenä suljetun instituution ja fordistisen työn metaforana - osoittaa⁶, että työtehtävien osittaminen ja niiden tarkka tilallinen sekä ajallinen valvonta oli edellytys työn tuottavuuden takaamiseksi, siis tehdä moneuden hallinta tarkoitukselliseksi. Jos ”tehdastyöntekijöiden” olisi nykytyön vaatimusten mukaisesti (ks. esim. Vähämäki 2003) annettu ilmaista itseään koko persoonallisuudellaan luovasti, innovatiivisesti ja sosiaalisesti, eivät työn tulokset olisi suinkaan olleet tuottavia. Tai jos koulussa oppilaat olisivat päättäneet vaihtaa paikkoja, asettua epämääräisiin muodostelmiin, puhua kukin toistensa päälle, suunnata katseensa eri suuntiin, osa olla kuuntelematta, osa puhumatta, osa välittämättä tuntien ajallisesta jaksotuksesta, osa ulkona harrastamassa, ei myöskään koulun toiminta olisi palvelut oman aikansa päämääriä tai tavoitteita, itsekurin omaksuvaa yksikköä sarjassa.

Modernia kurinpidollista koulua onkin syystä kutsuttu ”pedagogiseksi tehtaaksi” (ks. esim. Rinne ja Salmi 1998, 23), sekä kuten Ojakangas osuvasti toteaa kasvatusta ja auktoriteettia käsittelevässä tutkimuksessaan:

⁵ Tämä tekijä on eräs keskeisimmistä analysoidessa Deleuzen (2005a) kuvaamaa muutosta kuriyhteiskunnista kohti kontrollikontrolliyhteiskuntia. Kuriapparaatit eivät tunne eroa ja muutosta – ne pysyvät samanlaisina, ainoastaan ihmiset, jotka kulkevat niiden läpi vaihtuvat. Kontrollaatit elävät puolestaan eroista, muutoksista ja jatkuvista moduloinnista. (Deleuze 2005a.)

⁶ On luultavaa, että Foucault sai vaikutteita Marxilta juuri tässä suhteessa: marxien kuvaus tehtaasta tilasta ja ajasta on toiminut todennäköisesti inspiraationa Foucault'n teoretisoinnille kurista. Kuitenkin näiden kahden ajattelijan välillä on tässä suhteessa myös suuri ero, sillä toisin kuin Marxille, Foucault'lle tehdas on vain yksi eristämisen muodoista. ”Valta ei perustu itseensä eikä synny itsestään [...] Ei ole tuotantosuhteita ja sitten vielä näiden lisäksi, rinnalla tai yläpuolella vallanmekanismeja [...]” (Foucault 2010, 20.)

Koulu oli kuin kone ja kone toimi moitteetta vain, jos sen osat muodostivat harmonian *täydellisen järjestyksen*. Tämä järjestys, ”ankara järjestys” (”sträng ordning”), oli koulun toiminnan ensimmäinen ja viimeinen ehto, sen järki. Kaikki mikä ylitti tämän järjellisen järjestyksen, jokainen poikkeus säädetystä järjestyksestä oli huomattava ja oikaistava. (Ojakangas 1998, 35.)

Kurinpidollinen koulu toimii siis kuin kone tai tehdas. Olennaista näille molemmille metaforille on massatuotantoon, niin kutsuttuun ”fordismiin ja taylorismiin” liittyvät liikkeenjohdolliset mallit ja toimintatavat. Aivan kuten Rinne ja Salmi (1998, 25) kirjoittavat: ...”lapset siirtyvät luokalta toiselle ennalta määrätyn vakio-oppiaineista muodostuvan ohjelman mukaan kuten tehtaan liukuhihnalla. Kussakin vaiheessa lasten korvien väliin syötetään tietyt faktat. Ne lapset, joilla on suurin kyky omaksua faktat ja nöyryin luonteenlaatu, siirretään nopeimmille hihnoille matkalla koneiston läpi.

On selvää, ettei modernia koululaitosta voida ymmärtää ilman Foucault’n analyysia kurinpidollisen vallan mikrotekniikoista, sekä kuten Husa (1999, 72) huomauttaa: ”teollisen yhteiskunnan koulu ei tuntuisi koululta, mikäli myöhästymiset, luvattomat poissaolot, tarkkaamattomuus, häpeämättömyys ja avoin seksuaalisuus olisivat sallittuja. Miksi esimerkiksi tyttöjen ja poikien liikuntaryhmät on erotettu toisistaan? Miksi lintsaaminen on paheksuttavaa? Miksi oppitunnilla ei saa nauraa ääneen tai pitää ulkovaatteita päällään?, ja niin edelleen”.

Foucault’n (2012) mukaan kurinpito, joka lopulta perustuu taukoamattomalle tarkkailulle tai ainakin sen mahdollisuudelle, vaatii eristetyn tilan, jossa toimintaa organisoidaan. Koululaitoksessa tämä eristetty tila tarkoittaa tietenkin koululuokkaa. Pelkkä eristetty ja suljettu tila ei kuitenkaan riitä, vaan myös tilassa olevia ihmisiä on organisoitava ja lokalisoitava tarkasti. Koululuokassa tämä tarkoittaa luvun pitämistä läsnä olevista ja poissaolevista sekä tilan järjestämistä siten, että panoptinen tarkkailu ja valvonta mahdollistuvat. Koko koululuokka asetetaan opettajan valvovan silmän alle eikä valvova silmä voi koskaan nähdä liian tarkasti. Pulpetit järjestetään rivimuodostelmiin siten, että paikkoja voidaan vaihtaa ilman, että luokkatilan organisaatio muuttuisi miksikään.

Toinen tärkeä esimerkki kurinpidollisista proseduureista modernissa koulussa on tehokkuuden vaatimus, jonka koululuokassa takaa kiinteä päiväjärjestys: lukujärjestys ja periaate kaiken käytettävissä olevan ajan hyödyntämisestä. Sopeutuminen tai

sopeutumattomuus tehokkuuden vaatimukseen muodostaa mahdollisuuden vertailla oppilaita keskenään ja asettaa heidät järjestykseen. Järjestyksestä ei taas voida ylläpitää ilman ihannennormia ja tästä johdettua keskiarvoa. Tästä syystä Simola (1995, 29) nähdäkseen huomauttaa, että ehkä kaikkein disiplinaivoin käytäntö moderneissa kouluissa on tutkinto. Tutkinnossa yhdistyvät normaalistavan rangaistuksen ja valvovan hierarkian keinot, siis vallankäyttö ja totuuden esille tuominen sekä niiden avulla käy mahdolliseksi järjestyksen ylläpitäminen. (emt.)

On kuitenkin muistettava, ettei kuri välttämättä ole kurittamista. Sanan etymologia kertoo, että kyse on pikemminkin tiestä, tai aidatusta polusta, jota pitkin eläimet kulkivat laitumelle. Tämä tulee ottaa huomioon pohdittaessa vallan ja auktoriteetin käyttöä koulussa, sillä kuten Ojakangas (1997) on huomauttanut, auktoriteetti ei katoa kurin heikennettyä. Myös Simola (1995, 28) korostaa, ettei disiplinaivuminen merkitse niinkään kasvanutta tottelevaisuutta, vaan pikemminkin kurimekanismien keskinäistä järjestäytymistä yhä paremmin valvottuna, yhä rationaalisempana, yhä tuottavampana. Ojakangas (1997, 39–40) alleviivaa myös, että vaikka kuri oli ankaraa, ei opettajan ja oppilaan välinen suhde ollut kuitenkaan mielivaltaisen itsevaltiaan ja alamaisen: ”On totta, että opettajalla oli täysi valta oppilaaseen nähden, mutta hänen valtansa ei riippunut hänen omista 'mielivaltaisista ja satunnaisista' määräyksistään – hänen yksityisestä tahdostaan kuten Cleve sanoi – vaan koulun objektiivisesta järjestyksestä, jonka alainen hän itsekin oli”.

2.2 Ohjaus ja ympäristöllinen valta

Vaikka Foucault on totuttu yleisesti tuntemaan sisään sulkevan, eristävän ja pakottavan kurivallan teoreetikkona, oli hän itse asiassa ensimmäisiä, jotka totesivat, että olemme siirtymässä vallankäytön historiassa uuteen aikakauteen¹. Tätä uutta aikakautta ei enää määritä anatomisen kurin politiikka, joka pyrkii tukahduttamaan, keskittämään ja jännittämään toimintaa, vaan uusi elämän myönteinen, siihen investoiva ja ihmisten

¹ Deleuze (2005b, 69) toteaa eräässä esseessään: ”Foucault ei koskaan uskonut, että nämä kuriyhteiskunnat olisivat ikuisia ja tämän hän sanoi hyvin selvästi. Sen sijaan hän ajatteli, että olisimme astumassa uuden tyyppiseen yhteiskuntaan.” Tällä sitaatilla Deleuze tosin tarkoittaa itse kuvaamaansa siirtymää kuriyhteiskunnista kohti kontrolliyhteiskuntia, jota Foucault ei koskaan ainakaan tällä terminologialla hahmotellut. Oksasen (2006, 55) mukaan on kuitenkin selvää, että Foucault liikkui analyyseissään suuntaan, joka ennakoii Deleuzen kuvaamia kontrolliyhteiskuntia. Kontrolliyhteiskunnasta tarkemman tutkielmani luvussa 4.3

vapauden kanssa elävä valta. Tällaista valtaa tai tällaisia strategisia valtamekanismeja Foucault (ks. esim. 2010) kutsuu laveasti ohjaukseksi tai hallinnallisuudeksi (”gouvernementalité”)².

Vähämäki (2009, 177) esittää, että Foucault tuli 1970-luvun puolivälissä ajattelussaan tärkeään käännekohtaan, joka konkretisoitui siirtymisenä perinteisestä vallan tai valtojen analytiikasta - sulkemisesta ja pakottamisesta - kohti itsen hallitsemisen ja alistamisen tekniikoita. Tätä tematiikkaa käsittelevät Foucault’n 1977–1979 Collège de Francessa pitämät *Turvallisuus, Alue, Väestö ja Naissance de la biopolitique* -luennot. Luennoissa Foucault’n huomio siirtyi pois ihmisistä jonkin tietyn ryhmän tai kategorian edustajina (opiskelija, nainen, vanki), sillä uudet vallan käytännöt keskittyivät ihmisten hallitsemiseen yksilöinä ja sellaiseen valtaan, jolla ei ole enää transsendenttia ulkopuolta. Nyt voitiin puhua vallan sijaan kaikkialle levinneistä valloista. Toisin kuin kurinpidollinen valta, ne eivät elä enää tietyssä tilassa tai ajassa, vaan pikemminkin yleisessä *kestossa* ja globaalissa *pinnassa*. (emt.) Koivusalon (2012, 195) mukaan aikamme globaaleja ja lokaaleja hallitsemisen strategioita määrittääkin ”vapauden tuottaminen yhdistyneenä tuota vapautta valvovien ja ohjaavien kontrollikoneistojen kasvuun.”

On tärkeää nähdä, että yksilöä – kuriyhteiskunnan kauhukakaraa – ei enää yritetä sulkea laitokseen, eristää tai tukahduttaa, vaan pikemminkin rohkaista saamaan itsestään enemmän irti: tutkia itseään, kertomaan itsestään, löytämään itsensä ja ”kadonneen potentiansa”. Vähämäen (2009, 178) mukaan tämä yksilö ja hänen yksilöllistämisensä on otettava valta-analyysin keskustaan. Ei kuitenkaan annettuna, spontaanina luonnollisena prosessina, vaan juuri tietynlaisten valtatekniikoiden tuottamana yksilöitymisensä, sillä nyt olemme tekemisissä vallan kanssa, joka tuottaa yksilöitä hallitakseen yksilöitä yksilöinä ja erilaisina. Tässä mielessä voidaan puhua eräänlaisesta vallan kaksoisliikkeestä, tai strategiasta: ”vallan strategia kulkee ylhäältä alas yksilöllistämisenä, yksilöiden ohjaamisena ja hallinta yksilöinä, ja toisaalta se toimii serialisaation, rivistöimisenä ja sarjoittamisena” (emt).

² Koivusalon (2012, 217) mukaan Foucault kehitti *gouvernementalité* -käsitteen kuvaamaan hallitsemisen ongelman uutta strategista kenttää jolla hallitsemisen ongelmat moninaistuvat 1500-luvulta lähtien ja lopulta irtaantuivat valtion alaisuudesta. *Gouvernementalité* -termi liittyy Koivusalon (emt.) mukaan erityisesti biovallan ja väestöjen ohjaamisen ongelmaan. Termin funktio on irrottaa vallantutkimus instituutiokeskeisyydestä ja korvata se vallan teknologioiden yleisellä näkökulmalla. Suomessa termistä on käytetty käännöstä ”hallintamentaliteetti” ja englannin kielessä käännöstä ”gouvernementalite”.

Vähämäen (2009, 176) mukaan yritys – joka on taloudellisen arvonmuodostuksen uusi yhteiskunnallinen kehys – pyrkii hallitsemaan ja ohjaamaan itsenäistä työvoimaa, joka työskentelee avoimessa tilassa ja loputtomassa ajassa tehtäviään vaihdellen. Tässä avoimessa tilassa toimivaa työntekijää – tai oppilasta – on pyrittävä pitämään mahdollisimman vapaana ja elävänä. Tätä vapaata ja vitalistista ihmistä ei voi eristää laitokseen tai sitoa rutiineihin ja siksi häntä on *ohjattava*. Ohjauksen tutkiminen tarkoittaa sellaisen vallan tutkimista, jolla ei ole ulkopuolta: vallan, joka ei alistaa tai tukahduta, vaan pyrkii tarttumaan asioihin sellaisina kuin ne ilmenevät. Periaate tällaisessa hallinnassa on lopulta hyvin yksinkertainen: maksimoidaan hallinnan tulokset minimoimalla sen kustannukset, sillä on aina parempi hallita tai puuttua vähemmän. (Vähämäki 2009, 183.)

Virtasen (2006, 213) mukaan Foucault siirtyi 1970-loppupuolella valta-analytiikassaan kohti ympäristöllisiä vallan sommitelmia, jotka pureutuvat eristämisen ja aktuaalisen toiminnan sijasta ajattelun ja toiminnan mahdollisuuksiin. Tällaiselle hallinnalle on olennaista luoda ympäristöllisiä raameja, joihin yksilö suhteuttaa toimintansa. Keskeistä on, että yksilö ei välttämättä tunne tulleen hallituksi, sillä päällisin puolin hän vain reagoi ympäristön asettamiin ehtoihin. Tätä myös Deleuze (2005b, 70) nähdäkseen tarkoittaa kirjoittaessaan, että ”moottoriteille ei suljeta ketään, mutta moottoriteita tekemällä moninkertaistetaan kontrollivälineitä”. Deleuzen mukaan nämä moottoritiet eivät tietenkään pakota tai eristä ketään, mutta ”niillä voidaan liikkua loputtomasti ja vapaasti olematta tosiasiallisesti suljettuja, ja kuitenkin ollaan täysin kontrolloituja” (emt.)

”Ympäristölliset vallan sommitelmat” tai ohjaaminen eivät siis eristä tilaan, vaan luovat riittävän ”löyhiä” kehyksiä, joiden sisällä ihmiset voivat liikkua loputtomasti ja vapaasti olematta tosiasiallisesti suljettuja. Näiden kehyksien sisällä yksilöt ovat vapaita, mutta vain tietyn ehdoin ja tiettyjen mahdollisuuksien puitteissa. Virtasen (2006, 219) mukaan ajatus ajattelun ja toiminnan edellytyksien organisoinnista edellyttävät voimien ja vastarinnan mahdollisuuden huomioimista. Vähämäki (2009, 184) puolestaan korostaa, että nyt ”valta alkaa elää vapaudesta, se ruokkii itseään vapaudella silloin, kun valtasuhteet hajaantuvat ja levittäytyvät anonymieinä yhteiskuntaan.”

Nämä Foucault'n (ks. 2010, 2004) kuvaamat uudenlaiset valtatekniikat auttavat kuvamaan

ja analysoimaan niin kutsuttua uutta työtä ja sen hallintaa³ sekä toimivat eräänlaisena johdantona tutkielmani seuraavaan kontrolliyhteiskuntaa käsittelevään lukuun. Seuraavissa luvuissa tarkastelen ohjaamista tai ”ympäristöllisiä vallan sommitelmia” kahdesta näkökulmasta käsin. Ensimmäisenä käsittelen hyvin yleisesti Foucault'n (2010) kuvaamaa turvallisuusdispositiivista ja toisaalta biovaltaa, joka löyhänä kehyksenä toimii koko elämään kohdistuvan vallan ymmärrettävyyden ehtona. Tämän jälkeen tarkastelen lyhyesti – ja edelleen hyvin yleisellä tasolla – Foucault'n (emt.) kuvaamaa paimenvallan perinnettä, joka toimii ohjauksen ja hallinnoinnin historiallisena ehtona, ja jonka moderni valtio perii kristillisen pastoraatin kautta.

2.2.1 Biovalta ja turvallisuusdispositiivi

Foucault aloittaa Collège de France 1977–1978 *Turvallisuus, Territorio, Väestö* -luentonsa seuraavasti:

Tänä vuonna haluaisin ryhtyä tutkimaan sitä mitä olen hieman alustavasti kutsunut biovallaksi. Tarkoitan eräitä varsin tärkeitä vaikuttavia ilmiöitä, nimittäin niiden mekanismien kokonaisuutta, joiden kautta ihmislajin perimmäisistä ominaisuuksista tuli politiikan, poliittisen strategian ja vallan yleisen strategian kohteita. (Foucault 2010, 19.)

Loppujen lopuksi Foucault ei käsittele teoksessa paljoakaan biovaltaa vaan luentojen ydin on osoittaa uudenlaisten, turvallisuuteen pyrkivien valtatekniikoiden syntyminen moderneissa kansallisvaltioissa. Turvallisuusdispositiivin ymmärtäminen on keskeistä tutkielmani kannalta, sillä sen kautta kyetään tarkemmin analysoimaan vallankäytöllisessä mielessä keskeisintä tematiikkaa, kontrolliyhteiskuntaa. Biovallan ensimmäiset muotoilut Foucault teki jo *Tiedontahdossa* (1998, 102), jossa hän toteaa: ”Vuosituhansien ajan ihminen oli sellainen kuin hän oli Aristoteleelle: elävä eläin, jolla on lisäksi poliittisen olemassaolon kyky. Nyt kuitenkin olemme eläimiä, joiden hallinnassa ja poliittisuudessa on kyse juuri tämän erottelun katoamisesta.” Tai kuten Virtanen (2006, 44) kirjoittaa: ”olemme eläimiä, joiden politiikassa on pelissä elämämme elävinä olentoina.”

Mitä sitten tarkoittaa *elämän astuminen historiaan*, tai se, että ihmislajin perimmäisistä ominaisuuksista tuli politiikan, poliittisen strategian ja vallan yleisen strategian kohteita,

³ Niin kutsutusta uudesta työstä ja postfordismista tutkielmani luvussa 4.

kuten Foucault (2010, 19) asian ilmaisee. Ilmaisun tausta palautuu klassiseen kreikkalaiseen maailmaan, jossa tunnettiin ero ihmisen elämän ”sinänsä” ja ihmisen poliittisen olemassaolon välillä. *Oikos*, kotitalouden piiri, oli välttämättömyyden ja väkivallan aluetta, jota hallittiin patriarkalisella otteella. Oikonomian sfäärissä valta oli valtaa kaiken elävän yli: talon isännän valtaa orjiaan, vaimoan ja lapsiaan kohtaan. *Polis*, poliittisen ja hyvän elämän sfääri, koski taas muita elämän muotoja, ei siis niitä ihmisen lajiominaisia piirteitä, joiden paikka oli kotitalouden piirissä. Ihmisen elämä astuu historiaan ja biovallan sekä turvallisuuden mekanismit syntyvät sinä hetkenä kun *oikonomia* astuu *poliksen* piiriin. Tai tarkemmin ilmaistuna: kun raja elämän sinänsä ja hyvän elämän välillä hämärtyy. (ks. esim. Foucault 1998; Arendt 2002, 32–33; Virtanen 2006, 43.)

Biovalta on valtaa, joka ottaa kohteekseen ihmisen elämän sellaisenaan. Sen pääasiallinen funktio ei ole rangaista tai ojentaa, vaan panostaa ihmiseen ja hänen elämäänsä. *Tiedontahdossa* (1998, 110) Foucault kytkee aiemmin esittelemäni kurinpidollisen vallan osaksi modernia biovaltaa. Hän osoittaa kuinka ”elämän haltuunotto” kehittyi kahdessa eri muodossa, jotka eivät suinkaan ole toisilleen vastakkaiset. On kurinpidollinen valta, joka toimii ihmisruumiin tasolla, pyrkien kasvattamaan sen hyödyllisyyttä ja muokattavuutta. Tämä kuuliainen ja tehokas ruumis-ihminen tuotetaan monien eri prosessien yhteisvaikutuksena, niin vankiloissa, kouluissa kuin tehtaissakin. Tähän tarvittiin tietynlaista anatomian politiikkaa kuten ruumiiden keskittämistä ja niiden organisointia ja jaottelua tilassa. Toinen biovallan perusmuoto alkoi kehittyä 1700-luvun toisella puoliskolla. Nyt ruumis-ihminen korvattiin laji-ihmisellä ja tilojen ortopediasta siirryttiin kohti väestön hallintaa. (emt.)

Virtasen (2006, 94) mukaan näiden kahden muodon ympärille organisoitui ”elämään kohdistuva valta, jonka funktio ei niinkään enää ollut tappaa vaan investoida elämä läpikotaisin.” Analysoidessaan Ruotsi-Suomen yhtenäisyyteen ja kukoistukseen pyrkivää talous politiikkaa 1700-luvulla, Virtanen (emt.) puhuu niin kutsutusta ”yleisestä taloudenpidosta” (”allmänna hushällningen”). Olennaista tässä talouden ja yhteiskunnan organisoinnin mallissa oli, ettei siinä turvauduttu enää yleiseen järkeen, perinteeseen tai ”yleiseen järjestykseen”. Näitä sääntöjä ei enää tarvittu, sillä ihmisiä hallittiin heistä itsestään käsin. Nyt hallinnan säännöt riippuivat hallitusta ja hänestä saaduista itsestään, siis sen olemuksesta mitä organisoidaan ja hallitaan. (emt.)

Tästä voidaan muodostaa mielenkiintoinen analogia myös moderniin kasvatusajatteluun, jota Ojakankaan (1997) mukaan luonnehtii ennen kaikkea kurin ja auktoriteetin rappio. Lapsen vallitsemisesta on siirrytty luonnolliseen lapsuuteen, jonka myötä kasvattajan auktoriteetti ei enää perustu lapsen vallitsemiseen, vaan pikemminkin luonnollisen kasvun eteen muodostuneiden esteiden poistamiseen. Vaikka tämä uusi pedagoginen, kasvatuksen asiantuntijoiden laatimiin tietoihin perustuva kasvatus ei enää pakottanut lasta, taivuttanut hänen luontoaan tavalliseen elämänmuotoon, ei se merkinnyt vallankäytön tai auktoriteetin katoamista. Pikemminkin kyse oli uudenlaisesta, terapeutisesta vallasta, jonka syntyminen ”on matka perinteestä uuteen, kokemuksesta kokeeseen, äidistä asiantuntijaan ja elämäntavasta elämän normiin, mutta myös kurista mentaalihygieniaan, totuttamisesta virikkeisiin, poikkeuksellisten tekojen rankaisemisesta poikkeavien lasten parantamiseen, siveellisestä vapaudesta sopeutuneisuuteen”. (emt.,24.)

Turvallisuusdispositiivin tarkastelu on syytä aloittaa vertaamalla sitä edellisessä kappaleessa käsiteltyyn kurinpitoon. Foucault'n (2010, 46) mukaan kurimekanismit ovat olennaisesti keskihakuisia, sillä ne pyrkivät pilkkomaan massaa ja moneutta, keskittämään sitä ja sulkemaan sen sisään. Kun moneus on rajattu ja toiminta muovattu ennalta arvattuun muotoon, on kurin toiminta rajoituksetonta. Turvallisuusdispositiivi puolestaan hylkää ajatuksen keskihakuisesta eristämisestä, pakottamisesta ja muottiin taivuttamisesta, sillä se antaa mahdollisimman monien asioiden tapahtua. Tässä mielessä voidaan sanoa, että turvallisuusdispositiivi on olennaisesti ”keskipakoista liikettä”. Biovallan tavoin turvallisuusdispositiivi hallitsee fysiokraattisesti hallituista itsestä käsin, ilman että luonnolliseen liikkeeseen tai ominaisuuksiin puututaan. Tämän vuoksi turvallisuusdispositiivi keskittyy aktuaalisen toiminnan ja sen rajoittamisen sijaan pelkkiin toiminnan mahdollisuuksiin ja todennäköisyyksiin. (emt.) Esimerkiksi rikollista ei enää vain vangita, syyllistetä ja pyritä palauttamaan yhteiskuntaan kompetenttina toimijana, vaan pikemminkin lasketaan ja arvuutellaan kenestä voi tulla rikollinen ja millaisia kustannuksia tämä mahdollisesti aiheuttaa. Juuri tästä syystä – hieman paradoksaalisesti – turvallisuusdispositiivin toiminta kuitenkin takaa, että asia tulee tapahtuneeksi. Se tekee esimerkiksi rikollisuudesta välttämätöntä.

Kurinpidon on pystyttävä hallitsemaan kaikkea, pienintäkin yksityiskohtaa ihmisessä. Foucault'n (2012, 191) mukaan ”kurinalaiselle ihmisille, kuten oikealle kristitylle, ei

mikään yksityiskohta ole yhdentekevä, mutta ei yksityiskohdan vuoksi, vaan siksi, että yksityiskohdan kautta valtaa saa ihmisestä otteen.” Turvallisuusdispositiivi pyrkii puolestaan hallitsemaan asioita niistä itsestään käsin, niiden luonnollisuutta ”kunnioittaen”. Tämä tarkoittaa, että siinä hylätään kurinpidolle tyypillinen pakkomielle pienempienkin yksityiskohtien taivuttamisesta ja oikaisemisesta, sillä se antaa pikemmin mahdollisimman monen asioiden tapahtua - siinä asiat voidaan ”jättää silleen”. Kaikkia asioita ei tietenkään sallita, mutta tiettyjä sallitaan, jottei tultaisi sallineeksi jotain muuta.

Siinä missä kurinpidolle oli ominaista normin kautta määrittyvä normalisaatio, turvallisuusdispositiivissa tällaisia erotteluja ei tarvita, sillä siinä asioita käsitellään sellaisina kuin ne ovat. Foucault'n mukaan laki toimii imagineerisessa. Se kuvittelee negatiivisen: asioita joita voisi tehdä, mutta joita ei saa tehdä. Kurimekanismit toimivat ikään kuin tämän negatiivisen täydentäjinä. Niissä ihmisen ”pahuus”, normin ulkopuolella jäävä pyritään oikaisemaan ja asettamaan muottiinsa. Turvallisuusdispositiivi puolestaan toimii tässä todellisuudessa. (Foucault 2010, 47–49.)

Foucault'n (emt.) mukaan turvallisuusdispositiivi kytkeytyy tiiviisti liberalistiseen ajatusmalliin. Kyse ei ole kuitenkaan siitä, että turvallisuuden strategiat olisivat seurasta liberalistisesta ideologiasta, vaan pikemminkin siitä, ettei turvallisuus voi toimia tehokkaasti ilman vapauden edellytystä. Turvallisuusdispositiivi siis samanaikaisesti tuottaa, että kuluttaa vapautta. Liberalismi sinänsä näyttäytyi Foucault'lle toki vapauden oppina, mutta tämä vapaus ei ole jotakin annettua, eikä liberaali järki hyväksy vapautta sinänsä, vaan kyse on pikemminkin juuri tietynlaisen vapauden tuottamisesta. Tai kuten Koivusalo (2012, 222) huomauttaa: ”vapaan olennon luomisesta tietyn mitan mukaan, tietyissä rajoissa ja tietyllä tavalla.”

Vaikka turvallisuusdispositiivi eroaa olennaisesti kurinpidosta, eivät ne suinkaan ole toisiaan poissulkevia. *Naissance de la biopolitique* (1978–79) -luennoilla Foucault (2004) täsmentää tätä tematiikkaa. Hän muistuttaa aina painottaneensa, että kurinpitotekniikoiden kehitys tapahtuu täysin samanaikaisesti niitä vastaavien vapauksien kanssa (emt., 69).

2.2.2 Paimentava valta

Turvallisuusdispositiivin ja biovallan mekanismien lisäksi Foucault (2010) etsii modernille hallittavuuden ongelmalle analogiaa ja kontrastia liikkuvaa moneutta ohjaavasta paimenvallasta ja erityisesti sen kristillisistä muunnelmista. Kristillisen pastoraatin kehittäneiden instituutioiden kautta tuonpuoleiseen pelastukseen tähdännyt paimentamisen tematiikka muuttui modernien valtioiden alaisuudessa omaksi ”maalliseksi” valtion hallitsemisen taidoksi. (Koivusalo 2012, 220.)

Ojakangas (2002, 99) esittää, että on olemassa vallan muotoja, jotka ovat suhteessa lain ja tuomion vastakohtia - on aika ennen lakia ja aika lain jälkeen. Aika lain ulkopuolella on paimenvallan ja laiduntamisen aikaa, eikä tällä vallalla ole mitään tekemistä käskyn, kiellon tai pakottamisen kanssa. Se on pikemminkin ohjaamisen ja johtamisen valtaa. Valtaa, jossa modernit biovallan ja ohjauksen tekniikat saavat Foucault'n (2010) mukaan ensimmäiset historialliset muotonsa.

Ohjaamisen ja johtamisen valta oli Ojakankaan (2002, 100) mukaan vierasta kreikkalaiselle ja roomalaiselle vallan traditiolle. Kun kreikkalainen ja roomalainen valta oli aina suhteessa ja sidottuna maahan, on juutalais-kristillinen paimentaminen valtaa ja ohjaamista suhteessa laumaan, ihmisiin. Paimenen tehtävä ei ole luvata laumalleen maata, vaan koota yhteen, ohjata ja johtaa hajallaan olevia ihmisiä. Ja kun kreikkalais-roomalainen vallan traditio korosti partikulaarista jumaluutta ja johtamista, on kristinuskon paimen universaali ja kaikkeen ihmiseen toimintaan puuttuva, ainoastaan omalla jatkuvalla läsnäolollaan itsensä oikeuttava ”hyvä johtaja”. (emt.)

Mitä sitten tarkoittaa, että paimenvallan ensisijaisena kohteena ovat ihmiset? Foucault'n mukaan tällaista ajattelua emme löydä kreikkalaisilta vaikkakin monet tekstit – Platonin *Valtiomiestä* myöten – puhuvat hallitsijasta perämiehen tai kuljettajan metaforien avulla. Se, mikä erottaa nämä metaforat kristillisestä ja esikristillisestä paimenvallasta on, että vaikka hallitsija olisikin kreikkalaisille laivaa ohjaava perämies, on hallinnan kohteena nimenomaan laiva, eivätkä siihen astuvat ihmiset. Ja aivan kuin perämies hallitsee ensisijaisesti vain laivaa, myös kaupungin hallitsijan kohteena on kaupunki itse, eivät sen asukkaat. (Foucault 2010, 127–128.)

Paimenvalta on valtaa, joka ei kohdistu alueeseen. Se kohdistuu määritelmällisesti laumaan ja tarkemmin sanottuna siirtymässä olevaan ja paikasta toiseen liikkuvaan laumaan. Paimenvalta kohdistuu olennaisesti liikkuvaan moneuteen. Kreikkalainen jumala on alueellinen jumala, jumala *intra muros*, jolla on etuoikeutettu paikkansa, oli se sitten kaupunki tai temppeli. Heparalaisen Jumalan läsnäolo ei koskaan ole yhtä voimakasta ja näkyvää kuin juuri silloin, kun hänen kansansa liikkuu ja kun hän näiden ajelehtiessa, siirtyessä, siinä liikkeessä, joka saa heidät jättämään kaupungin, niityt ja laidunmaat, ottaa kansansa johdon ja näyttää suunnan, jota tulee seurata. (Foucault 2010, 130.)

Paimenvalta on myös lähtökohtaisesti ”hyväntahtoista valtaa”. Tätä on syytä hieman tarkentaa, sillä kuten Foucault'kin luennollaan huomauttaa: ”...sanotte ehkä, että tämä kuuluu kaikkiin uskonnollisiin, moraalisiin ja poliittisiin vallan luonnehdintoihin. Mikä olisi pohjimmiltaan pahantahtoista valtaa? Millaisen vallan tehtävänä, päämääränä ja oikeutuksena ei olisi hyvän tekeminen? (Foucault 2010, 131.) Paimenvallan erottaa kreikkalais-roomalaisesta perinteestä kuitenkin se, että ensin mainitussa ”hyväntahtoisuus” on läsnä vain yhtenä osatekijänä. ”Hyväntahtoisuuden” lisäksi kreikkalais-roomalaista valtaa luonnehtii sen kaikkivoipaisuus, loisto, kunnia ja kyky voittaa viholliset. Paimenvallan ainoa tavoite ja myös oikeutus on ”lauman pelastus”, joka tarkoittaa ensisijaisesti ruokaa, ravinnon hankkimista ja ”hyviä laidunmaita”. Paimenvalta onkin huolenpidon valtaa. ”Se hoivaa laumaa, se hoivaa lauman yksilöitä, se valvoo, etteivät lampaat kärsi, se etsii tietysti harhautuneet, se hoitaa loukkaantuneet”. (Foucault 2010, 131.)

Kaikki kauhun ja väkivallan tai pelottavan väkivallan ulottuvuudet, kaikki nämä levottomuutta aiheuttavat vallat, jotka saavat ihmiset vapisemaan kuninkaiden ja jumalien vallan edessä, katoavat kun on kyse sielunpaimennuksesta, oli tämä sitten sielunpaimen-kuningas tai sielunpaimen-jumala. (Foucault 2010, 132.)

Paimenvalta on myös yksilöllistävää valtaa. Vaikka paimen tekee kaikkensa laumansa eteen, on hänen paradoksaalisesti huomioitava myös jokaisen lauman jäsenen yksilöllinen etu. Toisin sanoen paimenen tulee samanaikaisesti pitää huolta kaikista ja jokaisesta erikseen, *omnes et singulatim*.(emt.)

Kristinusko monimutkaisti, laajensi ja institutionalisoi koko edellä kuvatun sielunpaimennuksen perinteen. Kristillinen pastoraatti loi valtavan institutionaalisen

verkoston tai rakennelman, jollaista ei Foucault'n (2010, 164) mukaan löydy aiemmasta sielunpaimennuksen perinteestä tai historiasta. Olennaisin teema suhteessa moderniin hallinnallisuuteen ja biovaltaan on se, että kristinuskossa sielunpaimennus toi mukanaan ”opastamisen, johtamisen, ohjaamisen, luotsaamisen, kädestä pitämisen ja ihmisten manipuloimisen taidon, heidän seuraamisensa ja askel askeleelta kannustamisen taidon, jonka tarkoituksena on ottaa ihmiset haltuun kollektiivisesti ja yksilöllisesti koko heidän elämänsä ajan ja heidän olemassaolonsa jokaisessa käänteessä”. (Foucault 2010, 164.)

Kristillinen sielunpaimennus rakentuu olennaisesti pelastuksen teeman ympärille. Pelastuksesta ja sitä kohti johdattamisesta muodostuu kristillisen sielunpaimennuksen legitimitteetti. Käsitellessään tätä tematiikkaa Foucault (2010, 167) ottaa vertailukohdaksi kreikkalaisen kaupungin ja heprealaisen lauman, joita molempia määrittä yhteinen kohtalo, joka satoi paimenen ja lauman yhteen. Jos päällikkö johtaa kaupunkiaan huonosti tai jos heprealainen paimen kadottaa laumansa, he joutuvat itsekin kadotukseen. Kristillisen sielunpaimennuksen kohdalla tämä yhteinen kohtalo katoaa, ja paimenen ja lauman välinen suhde monimutkaistuu, sillä ”sielunpaimenta ja hänen lampaitaan sitovat äärimmäisen hienojakoiset ja monimutkaiset vastuusuhteet” (emt., 167).

Foucault'n (2010, 168) mukaan paimenen tehtävä on ”siihen asti kunnes elämä maan päällä loppuu”, pitää huolellisesti, yksilöllisesti ja numeerisesti kirjaa lampaistaan. Tämä tarkoittaa yhtäältä entistä tarkempaa huolehtimista ja ohjailua, mutta toisaalta myös paimenen vastuun korostumista, sillä nyt oli mahdollista tietää onko paimen todella pitänyt huolta jokaisesta lampaasta. Paimenen tulee ”pitää kirjaa jokaisen lampaansa kaikista toimista, kaikesta mitä niiden välillä on voinut tapahtua, kaikesta hyvästä ja pahasta mitä ne ovat jonain hetkenä voineet tehdä”. (Foucault 2010, 169.)

Sielunpaimenen ja lauman välillä vallitsee täydellinen riippuvuussuhde. Foucault'n (2010, 172) mukaan voidaan osoittaa, että sielunpaimen ei ole ihminen, joka säätää lain, eikä lauman jäsen ole se, joka tätä lakia noudattaa. Klassisen ajan Kreikan kansalainen antaa Foucault'n mukaan vain kahden asian ohjata itseään. Nämä kaksi asiaa ovat laki ja suostuttelu, eikä laki ole niistä vähäisempi:

Sanoisin, jälleen hyvin suurpiirteisesti, ettei kreikkalaisilla ole tottelevaisuuden yleistä kategoriaa,

tai että heillä on kaksi erillistä piiriä, jotka eivät ole osa tottelevaisuuden järjestystä. On lakien, kansankokouksen päätösten ja päälliköiden tuomioiden kunnioittamisen piiri, jossa on kyse siis joko kaikkiin samalla tavalla kohdistuvista tai kaikkien nimissä johonkin erityiseen henkilöön kohdistuvista käskyistä. On siis tämä kunnioituksen vyöhyke ja toisaalta[...]niiden menetelmien joukko, joilla ihmiset antavat toisen johdatella ja suostutella itseään tai lumota itsensä. (Foucault 2010, 172.)

Kuten tiedetään, kristinusko ei ole lain uskonto. Kristinuskon korkein arvo, lain sijaan, on Jumalan tahto, Jumalan jokaiselle erityisesti kohdistuva tahto ja tähän tahtoon uskominen. Tämä tarkoittaa, ettei paimen ole lain ihminen, vaan pikemminkin – kuten Foucault’n mukaan voimme Gregoriuksen teksteistä lukea – lääkäri. Sielunpaimen on pikemminkin lääkäri kuin tuomari, sillä universaalin lain puuttuessa, jokaista tapausta on käsiteltävä yksilöllisenä - paimen on ottanut vastuulle jokaisen sielun ja siinä olevan sairauden. (Foucault 2010, 172–173.) Tämä tarkoittaa täydellisen riippuvuuden muotoutumista paimenen ja hänen laumansa välillä. Kristillinen kuuliaisuus ei muodostu suhteessa lakiin, eikä se ole kuuliaisuutta universaalia lakia kohtaan, ”vaan asettumista riippuvaiseksi jostakusta vain siksi, että tämä on se, joka on”. (emt., 174.)

Moderni valtio ammentaa ohjauksen tai hallinnallisuuden ja biovallan mekanismit edellä mainitusta juutalais-kristillisestä paimentamisen perinteestä. Tämä paimentava valta pyrkii ohjaamaan ihmisen elämää, hänen jokapäiväistä arkeaan ja kaikkia hänen tekojaan sisältäpäin sillä verukkeella, että tämä ”johdatus” lopulta kuljettaa kohti ikuista elämää tuonpuoleisessa. Moderneissa valtioissa nämä uskonnolliset päämäärät korvautuvat maallisilla, sillä kyse ei ole enää ihmisen pelastuksesta toisessa maailmassa, vaan sen olemassaolon varmistamisesta tässä maailmassa. (Virtanen 2006, 76–77.)

Ihmisen sielua ja kaikkia hänen toimiaan ei ainoastaan valvota, vaan niitä hienovaraisesti *ohjataan* kohti toivottua. Paimen pitää huolta koko laumastaan yhteisesti, mutta myös jokaisesta lauman jäsenestä erikseen - ”jottei yksikään teistä joutuisi hukkaan”. Ohjaus ja paimentaminen vaativat kykyä tuottaa vapautta, kykyä elää ihmisten vapauden kanssa, sillä ilman tätä vapautta, ”moderni lauma” ei suostuisi ohjattavaksi. Näin ohjaaminen ja puuttuva hallinnointi kohdistuvat vapaisiin subjekteihin, joiden elämästään huolehditaan yleisen ja yksittäisen hyvän nimissä.

Simola (1995, 29) luonnehtii pastoraalista valtaa samassa poliittisessä rakenteessa

toimivien yksilöllistävien ja totalisoivien toimenpiteiden salakavalaksi yhdistelmäksi¹. Tämä pastoraalinen, paimentava valta näkyy modernissa koulumaailmassa siten, että joukkomuotoisesta, ruumiiseen kohdistuvasta ja pakottavasta kurinpidosta on siirrytty kohti suostuttelevaa ja yksilöllistävää vallankäyttöä. Vaikka aiemmin nostin esille, ettei modernia koululaitosta voida ymmärtää ilman Foucault'n (2012) analyysia kurinpidollisista mikroproseduureista, on selvää, että nyt 2000-luvulla koululaitostamme määrittää pikemminkin tämä paimentava, kädestä pitävä ja yksilöivä valta.

Simola (1995, 29) kuvaa modernia paimentavaa valtaa individualisoivina vallan käytäntöinä, ”jotka asettautuvat välittömään jokapäiväiseen elämään kategorisoiden yksilön, merkiten hänet omalla yksilöllisyydellään, kiinnittäen hänet omaan identiteettiinsä ja asettaen hänelle totuuden lain, joka hänen on tunnustettava ja joka toisten on tunnistettava hänessä.” Paimentava valta on erottamaton osa modernia, hienostunutta yksilöllistymisen matriisia ja näin eroaa huomattavasti poliittis-legaalisen vallankäytön pakottavuudesta, suvereenisuudesta ja joukkomuotoisuudesta, ”sillä se lupaa pelastusta, se on uhrautumaan valmista, yksilöllistävää ja yksilöstä itsestään totuutta tuottavaa, elinkautista valtaa.” (emt.)

Paimenvallan yhteyttä moderniin kasvatusajatteluun ja pedagogiikkaan voisi analysoida pidemminkin, mutta tyydyn tässä yhteydessä esittelemään vain muutaman hyvin yleisen huomion. Nähdäkseni on myös niin, että paimentamisen tematiikka on muodostunut koulutuksen ja kasvatuksen piirissä eräänlaiseksi *koineksi*², joten täysin tyhjentävän analyysin tekeminen olisi myös mahdotonta, eikä myöskään palvelisi tutkielmani tavoitteita.

Ensimmäisenä seikkana haluan nostaa esille paimenvallalle tyypillisen ”pelastuksen ajatuksen”, siis ”kunkin parhaan ajattelemisen” -periaatteen. On selvää, että ainakin muodollisesti moderni pedagoginen ajattelu pyrkii aina oppilaan kannalta mahdollisimman suotuisaan ja optimaaliseen lopputulokseen. Modernin paimentavan pedagogiikan on

¹ Nähdäkseni Simola tarkoittaa tällä, että pastoraalisen vallan kaksoisluonne kätkee biopoliittisen vallan yksilöllistävät tendenssit. Kaiken hyväntahtoisuuden ja yksilöllistä tilaa antavien käytänteiden ja periaatteiden takaa on enää vaikea nähdä tähän ”yksilöllistämiseen” liittyä vallan tematiikkaa.

² Sana ”koine” tulee antiikin Kreikasta ja se käännetään englanniksi usein termillä ”common” (”yhteinen”). Esimerkiksi italialaisfilosofi Gianni Vattimo (1999) on puhunut hermeneutiikasta nykyfilosofian koinena, jolla hän tarkoittaa hermeneutiikkaa yleisenä ja yhteisenä idioomana, yhteisenä kielenä, jota kaikki puhuvat joutumatta kuitenkaan tarkemmin määrittelemään mistä on kysymys.

lähde oppilaasta itsestään, kunkin yksilön parhaan selvittämisestä ja pyrittävä siihen. Tästä syystä oppilaan tuntemuksesta ja toisaalta oppilaan itsetuntemuksesta on tullut niin tärkeää. Kuten paimenelle, myös opettajalle tärkeintä on tieto, joka hänellä laumastaan on, eikä kenelläkään muulla ole niin yksityiskohtaista tietoa kuin hänellä. Tässä siis ensimmäinen analogia: kun paimenvallan lopullinen päämäärä on jokaisen lauman jäsenen pelastus, myös moderni pedagogiikka pyrkii aina tavoitteessaan kunkin yksittäisen oppilaan, kunkin lauman jäsenen, kannalta parhaaseen lopputulokseen. Keinot ovat siis identtiset, mutta niin ovat myös päämäärät, sillä millä muulla modernia pedagogiikka voidaan perustella, kuin oppilaan parhaalla. Esimerkiksi Rinne (1988, 443) korostaa, että ”nykyajan” kansanopettajiston tehtäväksi on noussut yhä enevissä määrin upottaa oppilaiden sisään itsevalikoinnin ja sopivaisuuden tunnot. Aivan kuten paimen johdattaa laumansa vihannalle niityille, myös opettaja opastaa oppilaat heille oikeisiin vapaisiin valintoihin ja sopiviin uomiin. Simola (1995, 317) korostaa, että tästä hengestä kielii ennen kaikkea vuoden 1994 opetussuunnitelmauudistus, jossa korostetaan miten tärkeää on tukea oppilaan realistisen käsityksen muotoutumista hänen omista tiedoista ja taidoistaan. Valinnanvapauden ja koulutuksen joustavuuden lisääntyessä tärkeimmiksi taidoksi muodostuvat kunkin oppilaan parhaan löytäminen, sen tukeminen ja ohjaaminen kohti kunkin yksilön parasta ottamalla huomioon ”realistiset käsitykset” kunkin yksilön kompetenssista.

Toinen analogia voidaan löytää oppilaan tuntemuksen ja paimenen täydellisen vastuun väliltä. Oppilas on tunnettava ja oppilaan on tunnettava itsensä mahdollisimman hyvin, sillä ilman tätä tietämystä ohjaaminen ja paimentaminen eivät onnistuisi. Tässä kohdin nostan uudelleen esille Ojakankaan (2007) huomiot siitä kuinka moderni kasvatustajattelu ei enää ponnista mistään yleisistä periaatteista vaan pikemminkin kasvatettavasta, siis paimennettavasta itsestään käsin. Tätä ajatusta kirkastaa lukuisat ”kasvun tukemisen metaforat”, jotka assosioituvat lauman johdatukseen kohta vihantoja niittyjä. Aivan kuten paimen kulkee laumansa mukana taukoamatta, ainoana päämääränään laumansa pelastus ja vaaliminen, myös moderni opettaja kulkee oppilaiden vieressä ”kädestä pitäen” kohti parempaa tulevaisuutta.

2.3 Kontrolli

Ranskalaisfilosofi Gilles Deleuze kirjoittaa lyhyessä, mutta intensiivisessä artikkelissaan ”Jälkikirjoitus kontrolliyhteiskuntiin” seuraavasti:

Pääasia on, että olemme jonkin uuden alussa: *Vankilajärjestelmässä* ”korvaavien” rangaistusten etsiminen ainakin pikkurikoksiin ja tuomitut tiettyinä tunteina kotonaan pysyttelemään pakottavien elektronisten kaulapantojen käyttö. *Opetusjärjestelmässä* jatkuvan kontrollin muodot ja jatkuvan kasvatuksen vaikutus kouluun, sitä vastaava kaiken tutkimuksen hylkääminen yliopistossa ja ”yrityksen” tuominen koulutuksen kaikille tasoille. *Sairaalahjärjestelmässä*: uusi lääketiede ”ilman lääkäreitä ja potilasta”, joka kohdistuu mahdollisiin sairauksiin ja riskiryhmiin, ei tosiasiallisesti ole osoitus liikkeestä kohti yksilökeskeisyyttä, kuten väitetään, vaan se korvaa yksilöllisen tai numeerisen ruumiin kontrolloivan ”dividuaalisen” materian koodilla. *Yritysjärjestelmässä*: uudet tavat käsitellä rahaa, tuotteita ja ihmisiä, jotka eivät enää kulje vanhan tehdasmauodon läpi. (Deleuze 2005a, 125.)

Yllä olevalla sitaatilla Deleuze kuvaa osuvasti monia nyky-yhteiskuntaa tyypillisesti määrittäviä piirteitä. Hänen mukaansa olemme siirtymässä Foucault'n (2012) kuvaamista kuriyhteiskunnista kohti kontrolliyhteiskuntaa, jossa ”olemme kaikkien suljettujen tilojen yleisessä kriisissä, vankilan, sairaalan, tehtaan, koulun, perheen.” (Deleuze 2005a.) Olennaista on, että vaikka edelleen tietenkin puhumme kouluista, vankiloista ja niin edelleen, on niiden perusluonne muuttunut keskeisesti. Siinä missä armeija joutuu luopumaan erillisestä ja rajatusta tehtävästään kansallisvaltion puolustusorganisaationa, myös koulu ja yliopisto joutuvat vastaamaan yhteiskunnasta tuleviin jatkuvasti muuttuviin vaatimuksiin. Tämä muuttaa oleellisesti näiden instituutioiden toiminnan rakenteita, sillä ne joutuvat perustelemaan uudella tavoin olemassaolonsa ja etsimään itselleen uusia intervention alueita. Niiden toiminta muuttuu yleisemmäksi ja epämääräisemmäksi puuttumiseksi ihmisen elämään yleensä. (Deleuze 2005a; ks. myös Miller & Rose 2010.) Esimerkiksi yrittäjyyskasvatuksen kohdalla korostetaan minkään erityisen oppimisen sijaan, yleisiä elämänhallinta-, muutoksensieto- ja innovointikykyjä (YKS 2009), jotka valmentavat ihmistä kohtamaan muuttuvan yhteiskunnan kaikessa moninaisuudessaan. Enää ei ole olennaista kouluttaa tai kasvattaa juuri tietynlaisia subjektiviteetteja – ”kuuliaisia ruumiita”, vaan pikemminkin valmentaa kykyyn ”olla mitä milloinkin”, kykyyn olla yleisesti levoton, aktiivinen ja yritteliäs ihminen.

Vähämäen (2005, 12) mukaan kontrolliyhteiskunta ei ole paranoidinen, sillä se ei valvo ihmisten jokaista askelta ja pidä silmällä sitä, mitä ihminen kullakin hetkellä tekee. Kun

kuriyhteiskunnissa jatkuva valvonta tai ainakin sen mahdollisuus oli välttämätöntä, kontrolliyhteiskunnissa tuskin tässä mielessä valvotaan mitään: vaikka sähköinen kaupunkivalvonta lisääntyisikin, on yhdentekevää toimivatko kamerat lainkaan. Yrittäjyyskasvatuksen kohdalla on puhuttu yrittäjyydestä ”ilmana, jota koulunkäytävillä hengitetään.”¹ Tätä vasten on mielenkiintoista, että Deleuze (2005a) puhuu kontrollista ”kaasuna” tai ”kaasumaisuutena, joka leviää kaikkialle tarttumatta mihinkään erityiseen: ”kontrollin yhteiskunnissa yritys ottaa tehtaan paikan, ja yritys on sielu, kaasu.” Nähdäkseni näiden – kaukaisilta vaikuttavien - analogioiden käyttäminen näissä yhteyksissä ei ole sattumaa. Yrittäjyyttä tai yrittäjämäistä elämänsäntettä ei opita perinteisesti oppimalla, kiinnitettynä joihinkin tiettyihin proseduureihin, vaan ”haistelemalla” ja ”tunnustelemalla” yleistä ilmapiiriä, ilmaa, jota koulun käytävillä hengitetään. ”Kaasun” ja ”ilman” metaforat kertovat, että kontrolli ja yritys leviävät välttämättä hengitysteidemme kautta kehoihimme ja ajatuksiimme, sillä kukaan ei voi olla hengittämättä.

Seuraavissa luvuissa käsitelen kontrolliyhteiskuntaa ja kontrollimekanismeja tarkemmin lähinnä Deleuzen (2005a) artikuloiman siirtymän ja Virtasen (2006) kuvaaman mielivallan -käsitteen kautta. Koska kontrolliyhteiskunta on vallankäytöllisessä mielessä tutkielmani olennaisin ja nähdäkseni parhaiten nyky-yhteiskuntaamme kuvaava teoreettinen hahmotelma, olen käyttänyt siihen runsaammin sivuja kuin edellisiin lukuihin.

2.3.1 *Kontrolliyhteiskunta*

Ne, jotka valvovat meidän parastamme, eivät tarvitse enää sisään sulkemisen tiloja (Deleuze 2005a, 69–70).

Foucault'n (2012) esittelemien kuriyhteiskuntien vallankäyttöä luonnehtivat suljetut instituutiot, joista Deleuze (2005a) käyttää termiä ”*enfermement*”, aitaus, rajattu, suljettu alue. Termi on kuvaava: kuriyhteiskunnan instituutioissa toiminta oli ajaltaan ja sisällöltään rajattua. Niissä ihminen siirtyi elämänsä eri vaiheissa lineaarisesti ja progressiivisesti eriöstä toiseen (koulusta armeijaan, armeijasta tehtaaseen) aloittaakseen aina alusta.

¹ Turun yrittäjyyspolun Internet-sivuilla kirjoitetaan yrittäjyyskasvatuksesta ja koulun toimintakulttuurista: ”Yrittäjyyskasvatuksen tulisi sisältyä oppilaitoksen kaikkien toimintaan ja tapahtumiin oppituntien yrittäjyyskasvatuksen lisäksi...sen tulisi olla ”ilma, jota koulun käytävillä hengitetään.” (www.turunrittajuuspolku.fi)

Deleuzen mukaan kuriyhteiskunnan suljetut instituutiot olivat kuin erityisiä valumuotteja, joissa yksilöä muokattiin ja joissa yksilö muokkasi itseään instituution normien mukaiseksi. Niissä ihmiset vaihtuivat, mutta instituutio pysyi muuttumattomana. Nämä kuriyhteiskunnan instituutiot toimivat kuitenkin vain oman aikansa. Nyt elämme Deleuzen mukaan ”suljettujen tilojen yleisessä kriisissä”, jossa jokainen tietää, ”että nämä instituutiot ovat lopussa, pidemmän tai lyhyemmän eräpäivän päässä.” (emt; ks. myös Rose 1999, 233.)

Kontrolliyhteiskunnissa¹ suljettujen instituutioiden perinteinen auktoriteetti ja asema alkaa horjua. Deleuzen (2005a) mukaan niin armeija, sairaala kuin koulukin ovat menettäneet legitimitteettinsä toimia erillisinä ja erikoistuneina tiloina. Nämä suljetut tilat avautuvat ja leviävät muuhun yhteiskuntaan ja ”korvautuvat esimerkiksi kriisintorjunnalla, jatkuvalla koulutuksella ja avohoidolla” (Vähämäki 2005, esipuhe). Kontrollimekanismit ovat jatkuvassa liikkeessä ja muutoksessa. Eräänlaisena liikekuvan metaforana, ne jäljittelevät näkymätöntä ja rajatonta aivotyötä pyrkien välttämään sitoutumista määrättyyn instituutioon. (Holvas ja Vähämäki 2005, 115.)

Kommunikaatio on muodostunut keskeiseksi elementiksi muutoksessa kuriyhteiskunnista kohti Deleuzen kuvaamia kontrolliyhteiskuntia². Toisaalta ”tehdas, koulu, sairaala ja yliopisto joutuvat kuuntelemaan, mitä yhteiskunnassa tapahtuu ja mitä niiltä halutaan” (Vähämäki 2003, 22) ja yhtäältä itse työnteossa on siirrytty paikalleen asettuneesta ”myyrän työstä” (Deleuze 2005a), tiimityöhön ja projekteihin, joissa juuri ihmisen kommunikaatiokyvyillä on tärkeä asema (Vähämäki 2003, 56; ks. myös Brunila 2009, 179–187).

Ajatus kommunikaation tärkeydestä tulee selkeinten ymmärretyksi vasten kontrolliyhteiskunnalle tyypillistä *jatkuvaa muutosta* ja *modulaatiota*³. Olennaista on, että kontrolliyhteiskunnan instituutioissa, *kontrollaateista*, toiminta ei lopu koskaan. (Deleuze

¹ Deleuze (2005a) on saanut luultavasti vaikutteita ”kontrolliyhteiskunta” -käsitteelleen amerikkalaiskirjailija William S. Burroughsilta ja hänen ”paranoidisista” huomioista informaatioteknologian mahdollistamista uusista kontrollinmuodoista. Deleuze mainitsee artikkelissaan kontrolliyhteiskunnan -käsitteen kohdalla myös ranskalaisfilosofin, teknopessimistinä tunnetun Paulo Virilionnin.

² Esimerkiksi Franco ”Bifo” Berardi (2006, 28) huomauttaa, että voisimme korvata sanan ”kontrolli” sanalla ”kaapelointi”. Kirjoitan kommunikaation merkityksestä ja tämän kommunikaation kontrolloinnista tarkemmin tutkielmani luvuissa 2.3.4–2.3.5.

³ Lazzaraton (2006, 61) mukaan modulaation käsite on otettu käyttöön Deleuzen *Jälkikirjoitus kontrolliyhteiskuntiin* -artikkelissa. Modulaation merkitys kontrolliyhteiskunnissa muodostuu siitä, ettei ihmisiä kuriteta enää suljetuissa tiloissa, vaan pikemminkin moduloidaan avoimessa tilassa. Kun kontrolliyhteiskunnissa ei koskaan lopeteta mitään ja esimerkiksi koulusta siirrytään yritykseen ja yrityksestä takaisin kouluun ja niin edelleen, ei ihmisestä saada otetta muuten kuin moduloimalla heidän subjektiviteettejaan.

2005a). Teollisuusyhteiskunnalle tyypillinen yhteen ammattiin kouluttautuminen ja erikoistuminen ovat korvautuneet jatkuvalla itsensä kouluttamisella ja yleisten, ihmisen persoonallisten kykyjen, muokkaamisena työmarkkinoita varten. Vähämäen (2003, 17) mukaan koulutus kohdistuu kontrolliyhteiskunnissa *koko elämän aikaan* ja se on lähinnä yleisten, ihmisenä olemiseen liittyvien valmiuksien kehittämistä.

Jos sovelletaan Deleuzen (2005a) teoretisointia hallitsemistavoissa tapahtuneesta muutoksesta kouluinstituution kohdalle, voidaan se huomata erityisesti puheena elinikäisestä oppimisesta, joka sananmukaisessa merkityksessään kertoo, etteivät koulu, tai kouluttautuminen koskaan. Vaikka siis varsinainen, suljettu ja fyysinen aikamme koulurakennuksissa loppuisi, ei itse kouluttautuminen tai valmius siihen lopu koskaan. Hardtin ja Negrin (2005, 39) mukaan kontrolli venyy ”reippaasti ohi sosiaalisten instituutioiden organisoitujen rakenteiden”. Sitä ei voida siis palauttaa perinteisiin instituutioihin (joissa kuitenkin vielä operoimme) tai niiden väliseen hierarkiaan. Kontrolli hakee oikeutuksensa, ei niinkään instituutioiden legimititeetistä tai niiden ”kyvystä saadaan jotain aikaan” vaan pikemmin yleisestä mielipiteestä ja siltä mikä vaikuttaa kunakin hetkenä eettisesti oikealta. Siksi median ja kommunikaation rooli on korostunut ajassamme. Vähämäen (2006, 21) sanoin ”kontrollit pukeutuvat etiikaksi, joka ohjaa jokaista tekoa ja lausumaa ikään kuin toisena luontona, välttämättömänä sisäisenä pakkona toimia ja puhua oikein”.

Jos kuriyhteiskunnan instituutiot olivat kuin erityisiä valumuotteja, kontrolliyhteiskunnan kohdalla Deleuze puhuu muotoaan muuttavista muoteista, jatkuvista modulaatioista ja variaatioista. Kontrolli ei enää pysäytä vaan leviää kaasumaisesti kaikkialle ja kaikkiin. Se on kuin ”itsestään hajoava valumuotti, joka muuttuu jatkuvasti, yhdestä hetkestä toiseen, tai kuin seula, jonka verkon silmät eroavat vyöhykkeeltä toiselle”. (Deleuze 2005a.) Kontrolliyhteiskunnassa vallan mekanismit muuttuvat myös entistä demokraattisemmiksi ja lähestyvät entisestään ihmisten sosiaalisen kenttää (Hardt & Negri 2005, 39). Tällä tarkoitetaan tulkintani mukaan, ettei valta enää inkluusiivisin ja eksklusiivisin menetelmin ”pakota”, lokeroi tai pysäytä ihmistä, vaan pikemminkin on jo ihmisessä. Enää ihmistä ei tarvitse ohjata tai pakottaa, sillä sen hän tekee itse.

Oksanen (2006, 31–60) puolestaan hahmottelee sisällöllistä yhteyttä, eräänlaista synteesiä, barokin ja nyky-yhteiskunnan välillä. Hänen mukaansa sekä barokkia että nyky-

yhteiskuntaa - kutsuttakoon sitä sitten postmoderniksi, informaatio- tai kontrolliyhteiskunnaksi - yhdistää säännöllisyyden hajoaminen ja dilemma, jonka molemmat sekä barokkikuningas että länsimaalainen ihminen ovat joutuneet kohtaamaan: vaikka meitä ympäröi yltäkylläisyys ja rikkaus, tunnemme itsemme silti keskeneräisiksi ja turhautuneiksi. Oksanen sanoin ”yltäkylläisyys on alkanut turruttaa, vaikka ympärillä velloo kurjuus”. Kontrolliyhteiskuntaa varjostaa myös jatkuva poikkeustila⁴, josta viestivät hyvinvointiyhteiskunnan purkaminen, eriarvoisuuden kasvaminen ja sosiaalisten suojaverkkojen repeäminen. Epäjatkuvuus ja muutos, joista on tullut jo säännönmukaisuutta - vakio, ovat tapamme mieltää jälkimodernia maailmaa. (Oksanen 2006, 20–21.)

Siirtymää kurinpidollisista yhteiskunnista kohti kontrolliyhteiskuntaa voidaan ymmärtää myös siirtymänä transsendentista vallasta kohti elämän immanenssin tasoa⁵. Transsendentti valta voidaan ymmärtää hierarkkisena tai kätkeytyneenä valtana. Transsendentilla vallalla on selkeät perusteensa – olkoot ne kuinka absurdeja tahansa. Se on kaikkien nähtävillä ja vaivattomasti paikennattavissa. Ymmärrän transsendentin vallan esimerkiksi koulun piirissä selkeinä, yksisuuntaisina ja kyseenalaistamattomina auktoriteettisuhteina, joiden kautta opettaja hallitsee oppilaitaan.

Immanenssin taso asettuu transsendentin vastakohtaksi. Se ei tunnusta mitään ulkoista, tavoittamatonta tai lopullista perustetta. Se mitä tapahtuu, tapahtuu tässä ja nyt, eikä syitä tai perusteluja etsitä ikuisesta tuonpuoleisesta, järjestä, Jumalasta tai selkeistä auktoriteettisuhteista. Kun valta lähestyy immanenssin tasoa, tai kun kurilliset toimenpiteet muuttuvat kontrolliksi, vallankäyttö siirtyy kaikkialle ihmiseen, ennen kaikkea subjektille itselleen. Tätä muutosta voidaan ymmärtää ehkä parhaiten niin kutsuttuna työn postmodernisointia (Ks. Hardt ja Negri 2005) tai sitä mitä Vähämäki (ks. esim. 2003;2009) on nimittänyt uudeksi työksi vasten. Kun kuri määrittelee subjekteja ajassa ja tilassa, kontrolli vapauttaa subjektin näistä määreistä. Fordistinen tehdastyö vaihtuu itsenäiseen ja laadullis-affektiiviseen tietotyöhön, kouluissa siirrytään oppilaiden itseohjautuvuuteen,

⁴ Oksanen viittaa tässä Walter Benjaminin tunnetuksi tekemään lausumaan: ”Alistettujen traditio opettaa meille sen, että poikkeustila, jossa elämme, on sääntö.” Benjamin hahmotteli barokin poikkeustilana, jota luonnehtivat ”päättämättömyys, kyvyttömyys ja päätävävallan traagiset seuraukset.”

⁵ Transsendentti, tai transsendenssi, ymmärretään filosofiassa – hieman painotuksesta riippuen - ”tuonpuoleisena”. Tietoteoreettisessa mielessä sillä tarkoitetaan käsityskykymme ulkopuolelle jäävää, sellaista mistä emme voi aistien tai järjen kautta saavuttaa varmaa tietoa.

tutkivan- tai ongelmakeskeisten pedagogioiden maailmaan, jossa opettaja ei ole enää kaiken toiminnan alulle panija. Toiminta ja toiminnan valvonta siirtyy oppilaalle tai oppilasryhmälle itselleen ja näin vetäytyy kauemmas transsendentista auktoriteetti-opettajasta. (emt.)

Kurinpidoissa yhteiskunnassa valta oli näkyvää, mutta kuitenkin vaikeasti havaittavissa. Olennaista - Panopticon periaatteen mukaisesti - oli, että yksilö, vanki tai oppilas, tiesi olevansa jatkuvan valvonnan kohteena (ks. Foucault 2012). Vaikka kurinpidoissa valta ikään kuin siirtyi yksilön sisään, muodosti se samalla selkeän epäsymmetrian valvotun ja valvojan välille. Esimerkiksi opettajaa kohtaan oli tarvittaessa helppo osoittaa vastarintaa, sillä hän oli selkeä auktoriteetti oppilaaseen nähden. Valta kurinpidoissa yhteiskunnassa oli vielä hyvin eksplisiittistä.

Kontrolliyhteiskunnassa kurinpidolle tyypilliset hierarkiset valtasuhteet siis monimutkaistuvat. Valta ei toimi enää polaarisesti, selkeiden dualismien kautta. Kontrolli pakenee sitä ohjannutta tahoja leviten kaikkialle elämän tasoille, eikä ole enää palautettavissa ”tähän” tai ”tuohon” tahoon. Epäsymmetria valvotun ja valvojan – kuten opettajan ja oppilaan - välillä hiljalleen katoaa. Näin tulee vaikeaksi osoittaa kuka valtaa milloinkin ”käyttää”. Tällä on tietenkin kauaskantoisia seurauksia vastarinnan muotojen kannalta. Kun tehtaanjohtaja voi muuttua osaksi työntekijöiden joukkoa, lähinnä eräänlaiseksi toiminnan organisaattoriksi ja laadunvalvojaksi, tai kun opettaja ei enää opeta mitään erityistä vaan pikemminkin ohjaa oppimaan oppimista ja yleisen toiminnan etenemistä, on enää vaikeaa löytää sitä tahoja, jota ”syyttää” kollektiivisesti.

Julkusen (2008, 166) mukaan postfordistisen työn kannalta tärkeältä näyttääkin ilmiö, jossa työprosessiteoria ja nykyinen hallintatapa leikkaavat. Taylorististen periaatteiden tuli tehdä työntekijästä ja hänen taidoistaan läpinäkyvää. Tätä valvontaa täydellisesti työläisten kokoaminen suuriin tehdashalleihin, ”yksien seinien sisään, liikkuvien hihnojen ääreen, suorittamaan peräkkäisiä työvaiheita pakkotahtisesti.” Tälle valvonnalle kiihokkeita antoivat ”selän takana seisova pomo sekä urakka- ja kappalepalkat.” Näkyvyyttä lisäsi myös se, että ”kaikki tulivat ja lähtivät samalla kellonlyömällä, kaikki olivat saman katseen alla”. (Julkunen 2008, 166.)

2.2.3 Kuri ja kontrolli

Seuraavaksi käsittelemme tarkemmin kuri- ja kontrollimekanismien limittäisyyttä. Esitän, että siirtyminen kurinpidollisesta yhteiskunnasta kohti kontrolliyhteiskuntaa ei merkitse edellisen paradigman hylkäämistä kokonaan, sillä kuri- ja kontrollimekanismit toimivat yhtäaikaaisesti, toisiaan täydentäen.

Eräänlainen metaoletukseni on, että siirtymä tulee ymmärtää kurinpidollisen yhteiskunnan ongelmista ja puutteista käsin – kontrollimekanismit täydentävät edellisen valtaparadigman puutteita. Tämän näkökulman huomioiminen on erityisen tärkeää tutkielmani kannalta, sillä juuri kouluinstituutiosta, joka edelleen toimii pitkälti kurinpidollisesti (luokkahuoneet, jaksotettu aika, pulpettirivit), kontrollimekanismit tekevät tutkielmani perusteisiin mukaan vasta tuloaan¹ - yrittäjyyskasvatus, elinikäinen oppiminen, verkoissa operoivat oppimisympäristöt ja niin edelleen - yhdistyen kurinpidon kanssa toisiinsa erikoisella tavalla. Esimerkiksi Deleuzen (2005a) ajatus näyttäisi monissa kohdissa olevan, että kouluinstituutio on katoamassa esimerkiksi jatkuvan koulutuksen tieltä. Yrittäjyyskasvatus on juuri tässä mielessä tärkeä innovaatio, sillä se kykenee liittämään mielenkiintoisella tavalla kuri- ja kontrollimekanismit toisiinsa: ihmisiä valmennetaan suljetun instituution ja massamuotoisen koulutuksen kautta kohtaamaan elinikäisen oppimisen vaatimukset ja jatkuvassa muutoksessa oleva yhteiskunta. Kurinpidollisen koulun ja kontrollin välistä suhdetta valaisee hyvin yrittäjyyskasvatuksen professori ja ekonomi Paula Kyrö, joka toistuvasti korostaa tuotannossaan, ettei yrittäjyyskasvatus voi saavuttaa tavoitteitaan ilman koulukulttuurin perusteellista muutosta (Ikonen 2006, 18).

Hardtin ja Negrin (2000, 39) mukaan kontrollia voidaan luonnehtia siten, että perinteiset normalisointiin tähtäävät kuriapparaatit vahvistuvat ja yleistyvät entisestään, mutta joustavien ja vaihtelevien verkostojen vuoksi kontrolli leviää kaikkialle, ohi sosiaalisten

¹ Deleuze (2005b, 70) ei näyttäisi ajattelevan, että siirtymä kontrolliyhteiskuntaan olisi vielä viety loppuun asti. Eräässä esseessään hän kirjoittaa: ”On oltava tarkkana teemojen kanssa, teemojen, jotka ovat nousseet neljänkymmenen tai viidenkymmenen vuoden aikana ja jotka sanovat, että olisi hienoa käydä samaan aikaan koulussa ja työssä. On mielenkiintoista nähdä, mikä on koulun ja mikä ammatin identiteetti tulevaisuutenamme olevassa jatkuvassa koulutuksessa, joka ei välttämättä kokoa oppilaita yhteen suljetussa tiloissa.” Toinen mielenkiintoinen muotoilu kouluinstituutioin kannalta löytyy eräästä Deleuzen (2005c, 133) haastattelusta: ”On ennustettavissa, että koulutus tulee olemaan yhä vähemmän suljettu ympäristö, joka erottuu toisesta suljetusta, ammatillisesta ympäristöstä, sillä molemmat tulevat katoamaan, ja ne korvautuvat kauhealla jatkuvalla koulutuksella. Meidät yritetään saada uskomaan koulu-uudistukseen, vaikka kyse on likvidoinnista.”

instituutioiden organisoitujen rakenteiden². Vaikka kontrolli pakenee perinteisiä institutionaalisia pakotteita ja rajoja (Deleuze 2005a), toimii se toisaalta myös niistä käsin: esimerkiksi juuri koulu kurinpidollisena instituutiona ei ole hävinnyt mihinkään vaikka miellämme sen nykyään hyvin eri tavoin, toisaalta sen auktoriteetin / autonomian kriisin ja yhtäältä elinikäisen oppimisen paradigman vuoksi. Tulkitsen Hardtia ja Negrin siten, että siirtymää kurinpidosta kontrolliin ei tule ymmärtää kurin eliminoitumisena, vaan pikemminkin sen vahvistumisena. Se, että siirrymme yhä enemmän kontrollimekanismien yhteiskuntaan, ei tarkoita kuriapparaattien katoamista, vaan pikemmin niiden vahvistumista, muuttumista ja leviämistä kaikkialle. Valta ei yksiselitteisesti korvautu toisella, eikä vanha yhteiskuntajärjestys täysin väisty uuden tieltä. Kontrollimekanismit hyödyntävät edelleen perinteisiä suljettuja instituutioita ja eräällä tavalla elävät niistä käsin. Hardtin ja Negrin tulkinta mukailee myös Foucault'n (2010,111) teoriointia, jonka mukaan ei voida yksiselitteisesti puhua suvereeniyhteiskunnan korvautumisena kuriyhteiskunnalla tai kuriyhteiskunnan korvautumisena hallintoyhteiskunnalla. Selkeimmin saman asian ilmaisee italialaisfilosofi Maurizio Lazzarato (2006, 67): ”Kontrolliyhteiskuntien alistamistekniikat eivät ole korvanneet kuriyhteiskuntien tekniikoita, vaan ne asettuvat kuriyhteiskuntien tekniikoiden päälle ja tunkeutuvat yhä laajemmalle.” Tämä on tärkeä huomio, sillä myös tutkielmani kannalta olisi mieletöntä väittää, että olemme siirtyneet kontrolliyhteiskuntaan siten, että vanhat kuritekniikat tai -apparaatit olisivat täysin kadonneet.

Deleuze (2005a) itse ei ole aivan selkeä puhuessaan kurin ja kontrollin limittäisyydestä. *Jälkikirjoitus kontrolliyhteiskuntiin* -artikkelinsa alussa hän toteaa: ”Toisen maailmansodan jälkeen: kuriyhteiskunnat ovat jo jotakin mennyttä, jotakin jossa emme enää olleet”. Toisaalta samaisessa artikkelissa hän puhuu myös suljettujen instituutioiden kriisistä ja niiden kuolinkamppailusta, ikään kuin siirtymää ei olisi vielä tapahtunutkaan. Ehkä keskeisin ongelmaan liittyvä muotoilu löytyy kuitenkin tekstistä *Mitä on luomisteko?* jossa hän toteaa: ”Kontrolli ei ole kuria. Moottoritien avulla ei suljeta ketään paikoilleen, mutta rakentamalla lisää teitä moninkertaistetaan kontrollivälineitä. En väitä, että tämä on tien ainoa päämäärä, mutta teitä voidaan ajella loputtomasti ja ”vapaasti” joutumatta koskaan

² Tämä ei ole täysin ongelmaton tulkinta verrattuna Deleuzen omiin ajatuksiin, sillä kuten hän huomauttaa: ”Tietenkin puhutaan yhä vankilasta, koulusta ja sairaalasta, mutta nämä instituutiot ovat kriisissä. Ne ovat kriisissä juuri siksi, koska ne taistelevat jälkijoukoissa.” Tässä kohdin näyttäisi siis olevan ero Deleuzen ja Hardtin ja Negrin tulkinnan välillä. Nähdäkseni Deleuze itse korostaa kontrollimuotojen selkeämpää vaikutusta suljettujen instituutioiden toimintaan kuin Hardt ja Negri.

pysäytetyksi paikoilleen ja silti ollaan koko ajan täydellisesti kontrolloituja” (Deleuze 2005b). Vähämäen (2005, esipuhe) mukaan ”kontrollit eivät välttämättä ole kuria, koska kuri on vain yksi muoto ohjata ja kontrolloida. Kurin lisäksi on muita tapoja kontrolloida, muita tapoja pakottaa”.

Vaikka useat Deleuzen muotoilut antavat ymmärtää, että siirtymä kontrolliyhteiskuntiin olisi hyvin radikaalia, on nähdäkseni hyvin epätodennäköistä, ettei Deleuze olisi ollut tietoinen monien muotoiluidensa ”fanaattisesta” tarkoituksenmukaisuudesta. Esimerkiksi artikkelissaan *Jälkikirjoitus kontrolliyhteiskuntaan* (2005) hän kirjoittaa: ”C'est ca notre avenir. Les societes de controle etant des societes de disciplines.³” (”Tämä on tulevaisuutemme. Kontrolliyhteiskuntien ollessa kuriyhteiskuntia.”). Vaihtoehtoinen käännös toiselle lauseelle voisi olla myös: ”siinä määrin kun ne ovat kuriyhteiskuntia”.

2.3.3 *Dividuaali*

Olemme siirtyneet yhdestä eläimestä toiseen, myyrästä käärmeeseen, järjestelmässä, jossa elämme, mutta myös elämäntavoissamme ja suhteissamme toisiimme. Kuri-ihminen oli energian epäjatkuva tuottaja, kun taas kontrolli-ihminen pikemminkin aaltoileva, radalle asetettu, jatkuvasti vuorossa. Kaikkiällä surffailu on jo syrjäyttänyt vanhat urheilut.. (Deleuze 2005a.)

Siinä missä kuriapparaatit hallitsivat massaa normalisoiden ja kategorisoiden (ks. esim. Foucault 2012), kontrolli hajottaa sen tehden modernin ajan individuaaleista jatkuvassa identiteetti- ja muutostyössä painivia dividuaaleja. Kuri muodosti binaarisia kategorioita (sairas/terve, käytöshäiriöinen/terve), joiden avulla joukkoa voitiin hallita. Kategorisoinnin avaimet olivat suljettujen kuri-instituutioiden käsissä. Niissä esimerkiksi rikollinen vastasi teostaan vankila-instituutiolle eikä koulun legitiimi kuri saavuttanut ihmisen vapaa-aikaa. Kontrolliyhteiskunnassa ihminen on taas teostaan vastuussa lähinnä itselleen. (Deleuze 2005a; ks. myös. Oksanen 2006, 19–23.) Deleuze (emt.) kirjoittaakin kontrollaateista eräänlaisina ”seuloina”, joiden silmien koko vaihtelee. Näin ollen selkeä kategorisointi ei enää päde, koska ihminen voi ja hänen tulee olla koska vain mitä tahansa. Tämä voidaan tulkita niin, että ihmisenä olemisen merkitsee jatkuvana ”riskikimppuna olemista”; vaikka yhtenä päivänä olisitkin terve, saatat kuitenkin olla hieman ylipainoinen tai ehkä olet ainakin vaarassa tulla sellaiseksi. Pysyvät, selkeät ja binaariset kategorisoinnit menettävät

³ Lause on syystä tai toisesta jätetty kääntämättä Deleuzen *Haastatteluja* -teoksessa (2005a).

merkityksensä kontrolliyhteiskunnassa, sillä sitä varjostaa jatkuva muutos. Yksilölle - tai dividuaalille - tämä merkitsee tarvetta löytää milloin mikäkin identiteetti, milloin mihinkin tarkoitukseen.

Jos kuriyhteiskunnissa oli yksilöitä massassa, kuten vangit vankilassa, joilla kullakin oli oma henkilökohtainen rekisterinsä, johon kaikki hänestä tehdyt havainnot *Panopticon* -periaatteen mukaan talletettiin, niin kontrolliyhteiskunnissa tuskin tässä mielessä valvotaan mitään. Deleuzen (2005a) mukaan kuriyhteiskunnan individuaali oli ikään kuin teljetty, energioiden epäjatkuvuuksia tuottava yksilö. Dividuaalina olemista hän puolestaan luonnehtii velkaantuneeksi, vaihteleviin korkokursseihin sidotuksi, kiertoradalle surffaamaan heitetyksi kontrolli-ihmisyydeksi.

Kuriyhteiskunnissa riskianalyysien tekeminen kuului biopoliittisille terveystoimijoille. Näiden hyvinvointivaltion keskiöön rakennettujen instituutioiden (neuvola, rokotusjärjestelmät ja niin edelleen) tuli pitää huolta kunkin kansalaisen ”elämän sinänsä” suojelemisesta. Biopolitiikka lähestyy ihmistä lajiruumiina ja pyrkii ohjailemaan biologisia prosesseja erilaisilla väliintuloilla. Kontrolli puolestaan saattaa ihmiset jatkuvaan itsetarkkailuun; se saa ihmiset vapaaehtoisesti - ja vapautensa nimeen vannoen - valvomaan itseään. Kilpailu, valvonta ja kontrolli eivät ainoastaan saata ihmisiä eroon toisistaan, vaan myös sotaan itseään vastaan. Ne synnyttävät itseään jatkuvasti tarkkailevan, aina parempiin suorituksiin pyrkivän dividuaalin. (Deleuze 2005; Oksanen 2006, 69–73.)

Suoraan ja välittömästi hallittujen yksilöiden sijaan kontrolliyhteiskunnassa tarvitaankin autonomisia toimijoita, joita ohjataan hienovaraisesti tekemään päätöksiä, jotka näyttävät henkilökohtaisilta ja välttämättömiltä itse kunkin olemassaololle. Uusliberalismissa ja kontrollien aikakaudella vapaus näyttäytyy, ei niinkään – kuten klassisessa liberalismismissa oletettiin – oikeutena, vaan pikemmin jokaisen yksilöllisenä velvollisuutena varmistaa oma elämänlaatunsa. (Keskitalo-Foley, Komulainen ja Naskali 2010, 20–21.)

Deleuzen (2005a) sanoin ”olemme siirtyneet yhdestä eläimestä toiseen, myyrästä käärmeeseen, järjestelmässä, jossa elämme, mutta myös elämäntavoissamme ja suhteissamme toisiimme”. Käärmeen on sanottu luovansa nahkansa aina uudelleen. Käärme symbolisoi tulkintani mukaan sitä modulaatiota, vaihtelua ja muutosta – stabiiliuden ja säännönmukaisen vastakohtaa - joka yhteiskunnassamme vallitsee.

Kontrolliyhteiskunnassa yksilö, ”käärme”, on pakotettu jatkuvaan muutokseen ja tyytymään lopulliseen keskeneräisyyteen. Kontrollien alla yksilön itsensäilytys perustuu taitoon ja kykyyn mukautua ulkopuolelta – yhteiskunnasta / markkinoilta - tullessiin, jatkuvasti muuttuviin vaatimuksiin: ”käärmeen kiemurat ovat vielä monimutkaisempia kuin myyrän käytäväjärjestelmä”. (Deleuze 2005a.)

Ojakankaan (2002, 116) mukaan siinä missä kurinpidollinen, moderni yhteiskunta joutui antamaan jokaisella asemattomalle täsmällisen aseman ja jokaiselle identiteettittömälle määriteltävissä olevan identiteetin, toimii kontrollin yhteiskunta pikemminkin anonyymiuden pohjalta. Anonyymisyys, tai *kukatahansisuus*, joka oli kuriyhteiskuntien painajainen, muuttuu nyt tärkeimmäksi ominaisuudeksi, sillä kontrolli toimii epäjatkuvien identiteettien ja joustavan suorituskyvyn perustalta. Ojakankaan (emt., 117) sanoin ”kapitalismin nykyvaiheessa *kuka tahansa* tosiaan kelpaa – eikä kenelläkään odoteta olevan määrättyä identiteettiä, sillä identiteetti vain ehkäisee sen joustavan sopeutumisen mihin tahansa tilanteeseen, joka on nykyään yksilön käyttökelpoisuuden perusedellytys.”

Levottomuus, jatkuvassa liikkeessä oleminen, on keskeistä niin kontrollille itselleen kuin sen kohteille (Holvas ja Vähämäki 2005, 116). Levottomuutta ei tule tässä tapauksessa ymmärtää ”medikalisoituneessa” mielessä, käytöshäiriön kaltaisena ilmiönä, vaan pikemmin yleisenä ihmisenä olemisen- ja säilymisen piirteenä. Levottomuus ei siis välttämättä ole vaje tai häiriötila, vaan juurikin tietynlainen, myös mahdollisesti positiivinen ja tuottava ”olemisen muoto”. Sekä kuten Pyyhtinen (2006, 32) huomauttaa, kun levottomuus ymmärretään vain vastakohtana levolle, tai kun vaje asetetaan vasten täydelle ja absoluutille, on vaarana ymmärtää levottomuuden käsite täysin väärin.

Kun levottomuus ymmärretään ontologisena, ihmisen olemassa oloa määrittelevänä kategoriana, voidaan sen kautta saavuttaa jotain olennaista kontrolliyhteiskunnan ja uudenlaisten valtamekanismien luonteesta. Ensin on kuitenkin syytä tarkentaa kuinka levottomuutta voidaan ylipäättänsä lähestyä ontologisena moduksena ja palata hetkeksi Aristoteleen ajatuksiin. Aristoteles erotti Metafysiikka-teoksessaan (IX kirja) potentiaalisuuden (*dynamis*) ja aktuaalisuuden (*energeia*). Potentiaalinen on aina mahdollisesti toteutuvaa, jotain jolla on potentiaalinen kyky tulla aktuaaliseksi. Aktuaalinen taas on toteutunutta potentiaa, eräänlaista elävää mahdollisuutta. Olennaisinta

tässä erottelussa on, että potentiaalisella on aina mahdollisuus aktualisoitua, voimaa olla tai olla olematta. Giorgio Agambenia (1999) mukailleen se ”voi oman voimattomuutensa”.

Mitä tekemistä tällä sitten on kontrolliyhteiskunnan ja uudentyyppisten valtamekanismien kanssa? Asiaa voidaan lähestyä kahtaalta. Ensiksikin, levottomuus ja kärsimättömyys, jotka olivat vielä modernin ajan ja fordistisen työn paheita, ovat muodostaneet markkinoiden ja uuden, postfordistisen työn perustan: ”mitä enemmän ihmiset keskittyvät siihen, mitä tekevät, sitä vähemmän markkinahenkisiä he ovat” (Vähämäki 2003, 12). Uusi työ toisaalta vaatii meitä olemaan levottomina, elämään mahdollisessa ja olemaan alati valmiina muuttumaan. Yhtäältä taas tätä levottomuutta on kyettävä myös hallitsemaan. Levottomuus ei kuitenkaan voi elää suljetuissa instituutioissa tai jostakin määrätystä transsendentista tahosta käsin. Levottoman ihmisen on valvottava ja kontrolloitava itse itseään. Tässä mielessä voidaan sanoa, että kontrolli synnyttää aina lisää kontrollia.

Oksanen (2006, 69–73) esittää, että minuudesta on tullut kontrolliyhteiskunnassa entistä virtuaalisempaa. Virtuaalinen ei tässä yhteydessä viittaa tietoteknisiin sovellutuksiin tai teknologiseen kehitykseen, vaan momenttiin, jossa objekti ja subjekti sekoittuvat keskenään tavalla, jonka myötä on enää vaikea sanoa mistä sisäpuoli alkaa ja mihin ulkopuoli loppuu:

Kontrolliyhteiskunnissa elämä alkaa muistuttaa maisemakonttoria, jonka teräksen ja lasin täyteinen arkkitehtuuri ei tunne enää eristäviä ja katseilta piilottavia seiniä. Kaikkialla vallitsee läpinäkyvyyden illuusio ja kontrollin läpitukenveys, joka sulattaa eron itsen ja toisen välillä. Edes hisseissä ei ole peilejä, vaan omaa heijastusta on etsittävä kaikista mahdollisista pinnoista.” (Oksanen 2006, 70.)

Läpinäkyvyyden illuusio ja minuuden virtualisaatio sekä vapauttavat että tukahduttavat yksilöä. Vapautuminen vahvoista traditionaalisista - usein kahlitsevista - siteistä on tietenkin välttämätön lähtökohta yksilölliselle minuudelle. Virtuaalisuus ja loputtomien mahdollisuuksien verkostot voivat kuitenkin muuttua eräänlaiseksi yksilön sisäiseksi vankilaksi, jos subjekti katoaa pelkkien mahdollisuuksien avaruuteen. Oksanen (2006, 72) vertaa tätä prosessia kuvataiteilijaan, joka luovan prosessinsa aikana päästää irti omista rajoistaan ja vapautuu määrittyneisyydestään hukkuen immanenttiin tilaan, mutta jonka on kuitenkin tämän uppoutumisen jälkeen palattava pintaan, sillä muuten luova prosessi muuttuu ahdistavaksi tai jopa destruktiiviseksi.

2.3.4 Mielivalta

[...] *vaikka tuotannon aikaa ei voida enää mitata, voidaan sitä kontrolloida* (Virtanen 2006, 252).

Useissa analyyseissa (ks. esim. Lazzarato 2006, Virtanen 2006, Deleuze 2005a, Foucault 2010) on esitetty, että uudenlaiset vallankäytön mekanismit – kutsuttakoon niitä sitten vallaksi *vailla mieltä*, mielivallaksi, kontrolli- tai turvallisuusmekanismeiksi – perustuvat siihen, etteivät ne saa legimititeettiään mistään erityisestä. Olen kuvannut tätä muutosta muun muassa siirtymäksi transsendentista vallasta kohti elämän immanenssin tasoa. Tässä luvussa tarkastelen tarkemmin tätä uutta vallan muotoa, joka toimii mielivaltaisena, vailla mitään suhdetta pysyvään ulkopuoleen tai transsendenttiin.

Hardtin ja Negrin (2005) mukaan kontrolliyhteiskunta ottaa yksinomaiseksi viitekehykseen biovallan mekanismit, jotka ohjaavat ihmisen elämää sisältäpäin, seuraten ja tulkiten sitä. Kuriyhteiskunnat ja sen instituutiot eivät Hardtin ja Negrin vielä mukaan kyenneet biovallan totaaliseen käyttöön, sillä niissä valta määrittyi edelleen hierarkkisesti, geometrisen ja kvantitatiivisen logiikan mukaan. Kontrolliyhteiskunnat - joissa siis perinteiset suljetut instituutiot avautuvat ja menettävät otteensa meistä - kykenevät puolestaan ihmisolemuksen totaaliseen haltuunottoon. Niissä koko yhteiskuntaruumis sisällytetään vallan koneistoon ja kehitetään virtuaalisuudessaan. (emt.) Biovallan määrittelemisen kontrolliyhteiskuntien keskeisimmäksi viitekehykseksi ei kuitenkaan ole täysin ongelmattonta. Kuten olen maininnut, biovalta ottaa lähtökohdakseen ihmisen biologisen ja somaattisen elämän sellaisenaan. Ottamalla tämän – tai minkä tahansa – lähtökohdan, biovalta-näkökulma ei välttämättä pysty tunnistamaan uudenlaisen vallankäytön keskeisintä muotoa, sen pyrkimystä ei-aktuaalisen ja mahdollisen kontrollointiin. Toisin sanoen se ei kykene ymmärtämään vallan ”ennakoivaa luonnetta”.

Virtanen (2006, 253–255) huomauttaa, että uutta taloutta ja yhteiskuntaa ei voida enää käsittää biopolitiikan termein, sillä uusi valta toimii eräänlaisessa ”laittomuuden tilassa”, vailla mitään erityistä perustaa. Deleuze (2005a) korostaa, että kontrollin tilat ovat avoimia ja muuttuvia. Niitä ei voida ymmärtää kuin suhteessa siihen ajatukseen, että yhteiskunta ja

elämämme operoivat jatkuvan muutoksen ja metamorfoosin keskellä (ks. esim. YKS 2009). Ja koska muutos on kaiken lähtökohta, kontrolloinnilla ei ole mitään erityistä perustaa tai legitimeettiä. Tästä syystä Virtanen (2006, 250–257) päätyy kutsumaan tätä laittomuuden tilassa toimivaa hallinnointia mielivallaksi.

Myös Lazzarato (2006, 62) hylkää Hardtin ja Negrin tulkinnan biovallasta kontrolliyhteiskuntien yksinomaisena viitekehyksenä. Hän kuitenkin lähtee siitä ajatuksesta, että Foucault'n analyysi valtatekniikoiden kehityksestä on ehdottoman formaalia: kuriteknikat syntyivät 1600-luvun lopulla, biopoliittiset tekniikat 50 vuotta myöhemmin ja ”siksi kontrolliyhteiskuntien luonnehtiminen biopoliittisten suhteiden avulla on järjetöntä” (emt., 62). Asia ei tietenkään ole näin yksiselitteinen - sekä on näin esitettyinä täysin vastakkainen Foucault'n ajattelulle. Lazzarato kuitenkin jatkaa argumenttinsa perustelua myöhemmin seuraavasti:

[...] 1800-luvun lopulla, hetkellä jona kontrolliyhteiskunnat alkavat muotoilla omia tekniikoitaan ja omia teknologioitaan[...]emme astu vain yleisön tai yleisöjen aikakauteen, astumme myös aikaan, jonka perustuva ongelma on se, kuinka pitää yhdessä avoimessa tilassa toinen toisiinsa matkan päästä vaikuttavia mitä tahansa subjektiviteetteja[...]Kun kuriteknikat rakentuivat ensisijaisesti tilassa, yleisön muodostamisen ja kontrolloimisen tekniikat asettavat etusijalle ajan ja sen virtuaalisuudet. (Lazzarato 2006, 63.)

Myös Vähämäen (Deleuze 2005a) mukaan kontrolli kohdistuu aktuaalisen toiminnan sijasta pelkkiin toiminnan mahdollisuuksiin. Niiden kohteena ei ole enää ainoastaan fyysinen tai biologinen ihminen. Siinä missä biovalta kohdistui tuottavan elämän rakentamiseen, konkreettiin fyysis-biologiseen ihmiseen, kontrolli ja mielivalta hallitsevat pikemminkin *mahdollisen* ja *minkä tahansa* kautta. Toimiakseen ne vaativat yksilöä uskomaan niiden tuomaan vapauten ja kykyyn antaa ”yksilöllistä sijaa”: niissä aikataulujen vaihtelu, yksilöllisten tapojen vaihtelu, tilojen vaihtelu jne. ovat sallittuja. Mielivalta onkin perinteistä kurinpitoa tai biovaltaa välittömämpää juuri siksi että se vaikuttaa ihmiseen ”*a priori*”, ihmisen vielä toteutumattomiin aikomuksiin. (emt.)

Mielivallan mekanismit syntyvät Virtasen (2006, 250) mukaan ”modernin vallan institutionaalisten muotojen riittämättömyydestä ja kyvyttömyydestä niiden kohdatessa epävarmoja ja epämääräisiä, levottomia ja luokittelemattomia ihmisiä: ihmisiä, joiden toimintaa ei määritä se yhteisö johon he kuuluvat, se tehtävä jota he suorittavat tai mikään

tila, erityinen identiteetti tai instituutio”. Mielivalta ei toimi kurin lailla eristämällä tilaan. Se ei organisoisi ruumiin liikkeitä tai vaadi kuuliaisuutta. Se ei kohdistu tai kiinnity mihinkään erityiseen. Pikemminkin se asettaa odotuksia ja luo ”oikeanlaista” mielialaa, oikeaa asennetta ja vuorovaikutuksen ja yhteistyön standardeja. (emt.)

Foucault'n kuvaama biovallan ja biopolitiikan konteksti kykeni liittämään toisiinsa kaksi modernin vallankäytön keskeistä tekijää: yksittäisen ruumiin tai subjektiviteetin ja sen koulumisen suljetuissa instituutioissa ja toisaalta ihmisen kokonaisuena laji-ruumiina, jota hallittiin osana suurta biopoliittista väestöä. (ks. tämä tutkielma luku 2.2.) Mielivallan aikakaudella tämä kuvio täydentyy ja hallinnoinnin piiriin astuvat ihmisen henkiset kyvyt: kyky kieleen, sosiaalisuuteen, kommunikointiin, uuden aloittamiseen, luovuuteen ja niin edelleen.

...mielivalta ei enää kohdistu ihmisväestöön tai yksittäiseen ruumiiseen ja sen erityisiin tekoihin vaan pikemminkin ihmiseen yleensä. Mielivalta kohdistuu siis ihmisenä olemisen ja toimimisen yleisiin edellytyksiin tai elämän aikaan, joka on irronnut erityisistä teoista ja merkityksistä, erityisistä ihmisruumiista ja ihmisväestöstä. Tämä elämä ei ole aktuaalista elämää tilassa, vaan erityisistä tiloista ja muodoista riippumatonta elämän-aikaa, sitä aikaa, jonka takia emme pelkisty tilallisiin ehtoihimme tai yksittäisiin tekoihimme. (Virtanen 2006, 253.)

Berardi ja Virtanen (2010) ovat hahmotelleet mielivallan yleisiä piirteitä yhdeksän ”teesin” kautta. Tässä yhteydessä ei ole tarpeen esitellä näitä kaikkia, mutta joitain kuitenkin. Olen poiminut tutkielmani kannalta keskeisimmät seikat ja muotoillut ne seuraavasti:

- 1) Automaattinen sopeutuminen mihin tahansa.
- 2) Mahdollisuuksien organisointi.
- 3) Pragmaattinen funktionaalisuus suhteessa erityisiin päämääriin.

Ensimmäinen ”teesi” liittyy mielivallan perusteettomuuteen. Siihen, ettei mielivalta saa perustaansa mistään erityisestä eikä sen legitimeetti muodostu enää kurin tai biovallan tavoin mistään tietystä tahosta. Ja koska mitään erityistä tahoja ei ole, eikä mielivalta elä perinteisissä suljetuissa instituutioissa, on sen nojattava ”mihin tahansa”. (emt.) Kouluinstituution kohdalla tämä voidaan ymmärtää niin elinikäisen oppimisen kuin uusien yrittäjämäisten kykyjen, ennen kaikkea *oppimaan oppimiseen* liittyvien metaprosessien

kautta¹. Elinikäinen oppiminen tarkoittaa oppimisen ja samalla koulun ”perinteisen” legitimitietin leviämistä kaikkialle yhteiskuntaan ja ihmisen koko elämän aikaan (ks. esim. Ziehe 1991, 161–171). *Oppimaan oppimisen* prosessit taas kuvaavat ihmisen valmiutta olla alati oppivainen, vastaanottavainen suhteessa mihin tahansa mitä muuttuva yhteiskunta tuo tullessaan. Tämän vuoksi tärkeäksi muodostuvat oppimisen ennakkoehdot ja ihmisen subjektiviteetti: kyky kohdata epäonnistumisen tunteita, valmius tarttua mihin tahansa uuteen haasteeseen, olla aktiivinen kaikessa toiminnassa ja niin edelleen. Näitä oppimisen ennakkoehtoja tai metaprosesseja vasten voidaan ymmärtää toinen muotoilemani ”teesi”, mahdollisuuksien organisointi. Kyse on siitä, että itse oppimisprosessia ja näin myös ihmistä kokonaisuudessaan hallitaan jo ennalta, hänen mahdollisen toimintansa tai oppimisensa kautta. Kun kurinpidollisessa koulussa valvottiin tarkkaan itse oppimisprosessia ja sen onnistumista tai omaksumista, nousee keskeisimmäksi hallinnan kohteeksi nyt tapamme oppia ja tapamme hallita omaa oppimistamme. Analysoin tarkemmin näitä uusia yrittäjämäisiä oppimisen tapoja myöhemmin tutkielmassani.

Keskeinen piirre, joka liittyy vahvasti kaikkiin aluksi mainittuihin ”teeseihin”, on nyky-yhteiskunnalle, tai ainakin sitä oikeuttavalle poliittiselle retoriikalle, tyypillinen jatkuva muutos (ks. esim. YKS 2009, esipuhe) ja siihen välttämätön sopeutuminen. Muutokseen on osattava sopeutua, sillä emme koskaan tiedä mitä se tuo tullessaan. Tämä on sekä (koulutus)poliittista retoriikkaa että poliittista todellisuutta. Mitä päämäärille sitten tapahtuu jatkuvan muutoksen keskellä operoivassa yhteiskunnassa? Kolmas ”teesi” viittaa ennen kaikkea siihen, että päämäärät muodostuvat meille vieraiksi, sillä jatkuva muutos vie meiltä otteen niistä. Tämä tarkoittaa päämäärien muuttumista ”miksi tahansa minkä muutos tuo tullessaan” ja pragmaattiseksi muuttunutta suhdettamme niihin. Toisin sanoen päämäärät sinänsä muuttuvat merkityksettömiksi ja voimme enää vain reagoida, olla ”järkeviä, pragmaattisia suhteessa niihin.

2.3.5 Itsestänselvyys

[...]on näytettävä puhuvalta, teeskenneltävä tekemistä (Vähämäki 2003, 137).

¹ Oppimaan oppimisen metaprosessit tavataan jakaa kognitiiviseen, affektiiviseen ja konatiiviseen ulottuvuuteen. Nämä metaprosessit tarkoittavat oppimisen tarkastelua ikään kuin itse oppimistapahtuman ”yläpuolelta”. Kyse on yleisistä valmiuksista oppia, tai pikemminkin olla oppivainen. Kirjoitan tarkemmin näistä kyvyistä myöhemmin tutkielmassani.

Virtanen (2006, 255) käsittelee mielivallan logiikkaa konventioiden ja itsestään selvän tuotantona. Itsestään selvyuden käsite on keskeinen, sillä sen tuottaminen on lopulta uudenlaisen vallankäytön ainoa legitimitaation lähde. Itsestään selvä, ollessaan kaikille *selvää*, on vastustamaton käsite, sillä selviä asioita on vaikea kieltää. Näitä ”banaaleja ilmauksia” tarvitaan, sillä paetessaan kaikesta transsendentista ulkopuolesta ja alkuperästä, kontrolli ei voi hakea oikeutustaan kuin siitä minkä kaikki tietynlaisen ”oikean etiikan” kautta tietävät välttämättömäksi. Tämän vuoksi itsestään selvän lausuma toimii hyvin uusien kontrollien mallina. (emt.)

Heti alkuun on syytä hieman tarkentaa itsestään selvän käsitettä. Yleisessä puhekielessä tarkoitamme sillä usein kaavamaisia sanontoja, loppuun kuluneita latteuksia, jotka eivät sinänsä välttämättä merkitse mitään: ”ei kahta ilman kolmatta”. Suomen kielen sivistyssanakirja antaa itsestään selvälle (adverbi) seuraavan määritelmän: ”asia, jonka ymmärtää ilman lisäselvityksiä” - ”Vaikka mies lähtikin mitään sanomatta, oli kaikki itsestään selvää siitä eteenpäin”. Sanakirjamääritelmässä lähelle pääsee myös sana ”banaali”.

On selvää, että puhekielessämme annetut merkitykset tai sanakirjamääritelmät eivät tavoita itsessään selvyuden kaikkia ulottuvuuksia. Aristoteleelle ”itsestään selvyudet”, ”yhteiset paikat” merkitsivät kaikkein yleisluontoisimpia loogisia ja kielellisiä muotoja. Ne ovat eräänlaisia yhteisiä paikkoja tai kaikkien jakamia kielellisiä tiloja, joihin jokainen joutuu kommunikoidessaan tavalla tai toisella turvautumaan:

Nuo paikat ovat *yhteisiä*, koska kukaan ei selviä ilman niitä, ei hiottusanainen puhuja eikä katkonaisesti sopertava humalainen, ei kauppias tai poliitikkokaan. (Virno 2006, 28.)

Näiden itsestään selvyyksien, tai yleisten paikkojen eräänlaisia vastakohtia Aristoteleelle ovat ”erityiset paikat” (*topoi idioi*), jotka sopivat aina vain tietylle elämänalueelle (Virno 2006, 28). ”Erytyiset paikat” ovat aina sidoksissa kontekstiinsa. Ne ovat Virnon mukaan ”sellaisia ajattelun ja sanomisen tapoja, joita sopii käyttää puolueen päämajassa *tai* kirkossa *tai* yliopiston luentosalissa *tai* Interin fanien kesken. Ja niin edelleen.” ”Erytyiset paikat” osoittavat, että tietty ilmaus toimii täällä tai tuolla, muttei kaikkialla. (emt.)

Mitä tekemistä näillä alun perin aristoteelisilla käsitteillä on kontrolliyhteiskunnan ja

mielivallan kanssa? Virnon (2006, 29) mukaan kyse on siitä, että ”erityiset paikat” heikentyvät ja hajoavat, kun taas ”yleiset paikat”, itsestään selvyidet, tulevat välittömästi kaikkien näkyville. Menemättä syvemmälle mahdollisiin kielifilosofisiin ongelmiin, voidaan Virnon kuvaama muutos ymmärtää kaiken julkisen puheen ja argumentaation eräänlaisena ”banalisoitumisena”. Sanoilla, lauseilla tai väitteillä ei ole enää selkeää viittauskohdetta. Ne eivät enää osoita mitään erityistä. Niiden ei tarvitse enää kertoa meille mitään, sillä ne ovat ilman identiteettiä.

Missä hyvänsä ja joka tilanteessa puhumme/ajattelemme samalla tavalla, sellaisten loogis-kielellisten rakennelmien varassa, jotka ovat yhtä perustavanlaatuisia kuin yleisluontoisiakin. Tietty eettis-retorinen topografia katoaa. Yhteiset paikat tulevat etualalle, nämä mielen elämän luurankomaiset periaatteet: suhde enemmän ja vähemmän välillä, vastakohtien välinen ristiriita, vastavuoroisuuden kategoria. Ne ja vain ne tarjoavat perusteen, jonka mukaan suuntautua, ja siis jonkinlaisen suojan maailman menolta. (Virno 2006, 29.)

Vähämäen (2003, 129) mukaan itsestään selvä argumentti toimii keskustelun lähtökohtana, sen yleisenä edellytyksenä. Se voi joko säästää aikaa tai siitä kiistelemällä voidaan olla aloittamatta koko keskustelua. Toisaalta itsestään selvyys voidaan mieltää teknologiaksi, joka on ikään kuin kaikkien käytettävissä ja jota kaikkien tulee osata käyttää. Vähämäki (2003, 132) rinnastaakin itsestäänselvyiden osuvasti ”käyttäjästävällisyyteen”:

Käyttäjästävällisyys tai käyttäjälähtöisyys merkitsee juuri itsestäänselvyttä. Sen pitäisi säästää käyttäjän aikaa, jota kuluu liikaa, mikäli hän joutuu opiskelemaan tai miettimään miten laite tai teknologia toimii. Kun kuluttaja ottaa tällaisen tuotteen käteensä, hän näyttää muistavan kuinka sitä käytetään, vaikka hän näkisi sen ensimmäistä kertaa elämässään. Siksi on tehtävä tuotteita, jotka sisältävät jo ennalta kuluttajan / käyttäjän kokemuksia. On siis osattava tuottaa kokemusta. (Vähämäki 2003, 132.)

Nämä kaikkien jakamat oletukset säästävät siis aikaamme ja tekevät olemisestamme ”käyttäjästävällisempää”: jokaista lähtökohtaa ei tarvitse perustella, eikä lähtökohdilla oikeastaan ole tässä mielessä mitään merkitystä. Nykyaikainen tuotanto perustuu Vähämäen (132–133) näiden itsestäänselvyksien tuottamiseen ja kuluttamiseen, sillä nämä kaikkien jakamat lähtökohdat ovat kääntyneet ylösalaisin ja muuttuneet pikemminkin lopputuloksiksi. Tämä tarkoittaa, että nykyaikainen tuotanto on myös etiikan tuottamista, muttei etiikan sellaisenaan, vaan etiikan tuottamista jäljittelynä ja imitaationa. Tästä syystä itsestäänselvyksiä on mahdoton oppia niiden sisältöjen kautta eikä ole

myöskään järkeä keskustella niiden relevanssista, sillä niitä voidaan vain kopioida ja jäljitellä. Nämä yleiset edellytykset muodostavat kaikkien uusien kontrollijärjestelmien yleisen rakenteen, sen jonkinlaisen kieliopin.” (emt.)

Mitä sitten tuotamme kun tuotamme etiikkaa imitaationa? Tuotamme kommunikaatiota, josta on tullut yhä tärkeämpää niin kutsussa uudessa työssä ja postfordistisessa tuotannossa (ks. tämä tutkielma luku 4.1). Tämä kommunikaatio ei ole kuitenkaan argumentatiivista, sillä sen tehtävä ei ole sinänsä kertoa mitään tai välittää mitään tiettyä informaatiota, vaan pikemminkin, kuten Vähämäki (2003, 135) huomauttaa, olla rakentavaa ja luovaa tyhjäntoimittamista. Tyhjäntoimittamista tarvitaan, sillä siitä on tullut arvokas luonnonvara ja tuotannontekijä, joka mahdollistaa talouskasvun kannalta välttämättömän innovatiivisuuden. ”Itsestänselvytykset”, tai retoriikka vailla sisältöä tulee tässä mielessä lähelle Marxin kuvaamaa ”general intellect” -käsitettä (ks. tämä tutkielma luku 4.1.1), koska myös itsestänselvytyksien kohdalla on kyse pikemminkin yleisestä kyvystä kieleen ja kommunikatiivisuuteen, kuin tämän kielellisyyden soveltamisesta johonkin tiettyihin päämääriin:

[...] työn ja vapaa-ajan vaihteluiden rytmittämästä elämästä on tullut nostalgiaa: töissä on puhuttava vaikka ei olisi mitään sanottavaa, seminaariin on osallistuttava aktiivisesti, juoruttava ja jopa juopoteltava menestyäkseen, mukana ollakseen ja kuuluakseen työyhteisöön. (Vähämäki 2003, 135.)

Kuten edellä on tullut ilmi, omaksumme itsestänselvytykset ainoastaa jäljittelemällä. Tämän jäljittelyn rakenteellisia muotoja ovat Vähämäen (2003, 137) mukaan ennen kaikkea *juttelu, juoru, huhu ja uteliaisuus*¹. Näissä ”epäaidon elämän” tunnetiloissa on kyse yhdistymisestä ja samaistumisesta vailla mitään erityistä syytä - ”jäljittelijä juoksee sinne minne muutkin tietämättä miksi.” Koska jäljittelijä ei kuitenkaan jäljittele tai kopioi mitään erityistä, on hänen jo ennalta osattava aavistaa muiden toimintaa pelkän tavan tai formaatin mukaan. Tästä johtuu Vähämäen mukaan, että meidän on osattava oltava kiinnostuneita kaikesta, välittämättä kuitenkaan erityisesti mistään. On tavallaan osattava nähdä tulevaisuus jo ennalta, sillä ennalta jäljittely tai toiminnan ennakoiminen ja aavistaminen eivät ole mahdollisia yksityiskohtaisemmalla tasolla. Tätä ajatusta kirkastaa jo paljon käyttämäni esimerkki yrittäjyyskasvatukseen läheisesti liittyvistä oppimisen

¹ Vähämäen (2003, 124–137) mukaan juttelu ja juoruilu ovat epäaidon elämän tunnetiloja, jotka vievät aikaa mutta eivät tuota mitään. Tässä mielessä niitä on mahdoton ymmärtää perinteisen filosofian tai teoreettisen argumentoinnin kautta, sillä niiden valossa ne näyttävät vain varastavan aikaa ”todelliselta työltä”.

metataidoista, siis puhtaista oppimistaitojen hallinnasta. Oppimisen metatason ohjaaminen ja reflektointi onnistuu vain jäljittelemällä, sillä mitään erityistä ei ole ehtinyt tapahtua, ennen kuin tämä itsehallinnallinen prosessi alkaa. Tässä mielessä nämä oppimaan oppimisen metataidot voidaan ymmärtää vain jäljittelyn, mimesiksen kautta.

Itsestäänselvyyksien ja niiden jäljittelyn kautta voidaan myös nähdäkseni ymmärtää miksi opettajan persoonasta ja hänen kommunikaatiotaidoista on tullut niin tärkeitä nykyaikaisessa pedagogiikassa. Esimerkiksi yrittäjyyskasvatuksen oppimistavoitteet – sisäisen yrittäjyyden osalta - eivät pyri opettamaan tai niissä ei edes oleteta, että oppilas oppisi varsinaisesti mitään erityistä. Erityisen oppimisen sijasta niissä painotetaan eräänlaista muodollista kommunikaatiota ja mahdollisimman yleisiä kykyjä, joiden kautta minkä tahansa muutoksen kohtaaminen mahdollistuu. Tämä tarkoittaa, että oppiminen on näiden ”yleisten muutossietokykyjen” jäljittelyä, itsensä hallintaa ennalta ja opettajan tarjoamien mallien imitaatiota.

Jos hyväksymme Agambenin (ks. esim. 2008) esittämän väitteen, jonka mukaan nykyistä olemassaoloamme määrittää ikuinen poikkeustila - pikemmin leiri kuin kaupunki, pikemmin *homo sacer*² kuin ihmisoikeuksista nauttiva kansalainen – voidaan löytää yhteys poikkeuksen tai kriisin ja tietynlaisen ”banaalin välttämättömyysretoriikan välille”. Poikkeuksessa eläessämme emme voi viitata niihin ”juuri tiettyihin kommunikaation leikkauskohtiin”, joita Virno (2006, 28–29) nimittää ”erityisiksi paikoiksi”. Voimme enää puhua kuten odotetaankin, niin että jokainen voi sen ymmärtää. Ja jos mielivaltaan perustuvia kontrolliyhteiskuntia määrittää ”ikuinen poikkeustila”, loputtomasti lykätystä eläminen sekä kaiken mahdollisesti tapahtuvan ennakoiva hallinnointi, ovat nämä ”yleiset paikat” keskeisessä roolissa uudenlaisten valtamekanismien kehityksessä. Vain niiden kautta mielivalta voi saada legitimizeettinsä.

Itsestään selvyys tulee ymmärtää arbitraarisuuden ajatuksen kautta, sillä se ei sinänsä välitä mitään uutta informaatiota tai sisältöä, vaan pikemminkin *toteaa*. Tämä toteaminen, se, ettei itsestään selvää voi kiistää, tai ettei siitä voida väitellä, on puhdas käsky. Kun vallalla sanotaan olevan arbitraarinen suhde sen ulkopuoleen, tarkoitetaan sillä, että valta toimii

² Roomalaisessa lainsäädännössä *homo sacer* merkitsi lainsuojatonta, ihmistä, jonka sai murhata syyllistymättä rikokseen maallisen lain piirissä, mutta jota ei kuitenkaan voitu uhrata Jumalallisen edun vuoksi. Agambenin (1998) mukaan *homo sacer* oli ensimmäinen poikkeustilan ruumiillistuma länsimaalaisessa kulttuuriperinnössä.

täydellisessä välinpitämättömyyden tilassa. Tässä tilassa mikään ei ole suhteessa toiseen ja kaikki toimii vailla merkitystä yhteiseen. Virtasen (2006, 259) analysoi tätä mielivallan arbitraarisuutta seuraavasti:

Mielivallan mielivaltaisuus ei siis johdu sen jostain sisäisestä ominaisuudesta, joka erottaisi sen esimerkiksi modernista biovallasta eli keinoista, joilla on aina päämäärä, joku institutionaalinen konteksti tai oikeutus (joltain instituutiolta merkityksensä, järkensä ja legitimeettinsä saava keino), vaan sen arbitraarisesta suhteesta näihin.

Arbitraarisuuden käsite on tärkeä, sillä se näyttäisi liittävän yhteen kommunikaation ja kontrollimekanismien mielivaltaisuuden, sekä näiden kahden välisen yhteyden. Arbitraarisuus on kieltä vailla merkitystä, yleistä kyseenalaistamatonta mielipidettä, joka yhtäältä ei-kommunikoi varsinaisesti mitään, mutta toisaalta *todetessaan*, toimii eräänlaisena puhetta, kieltä ja kommunikaatiota totalisoivana ”voimana”. Virtasen (2006, 257–258) mukaan emme itse asiassa kuitenkaan hyväksy itsestään selvää sen vuoksi, mitä se sanoo, vaan pikemminkin sen sanojan mukaan; hyväksyessämme itsestään selvän, hyväksymme henkilön sellaisenaan, siis henkilön ”millaisena tahansa”³.

Tämä voima saada läpi sisällyksetön sanoma, joka ei siis viittaa mihinkään itsensä ulkopuolella, määrittää auktoriteetin: sisällyksetön sanoma on puhdas käsky. Siitä ei voida keskustella, sitä voidaan vain seurata ja noudattaa. Itsestäänselvyydelle on siis puhdas käskyn rakenne, jossa keino irtoaa päämäärästä. Pelkkä hallinta organisoi ja ohjaa ennalta toimintaa ja ajattelua asettamalla toiminnan ja ajattelun edellytyksiä, joita ei voi kuin seurata. Tämä saattaa tuntua abstraktilta, mutta takaamme, että se tuntuu ruumiillisesti. (Berardi ja Virtanen 2010, 35–36.)

Itsestään selvää voidaan ajatella myös suhteessa aksiooman -käsitteeseen. Matematiikassa aksioomalla tarkoitetaan eräänlaista lähtöoletusta, joka oikeuttaa tulevat premissit, mutta jota itseään ei voida perustella. Aksiooman valinnan kautta vältetään regressiolta *ad infinitum*. Modernin matematiikan syntyessä näitä aksioomia alettiin pitää arbitraarisina merkkeinä, merkkeinä vailla suhdetta mihinkään sisäiseen totuudenmukaiseen. Aksioomat – kuten myös itsestään selvyudet – valitaan aina niiden seurausten vuoksi, siis sen pohjalta mitä ne tuottavat. Kuka tahansa poliitikko voi sanoa vastustavansa esimerkiksi ilmastonmuutosta, mutta kuten tiedämme, tämä ei vielä kerro itse poliittisen toiminnan

³ Myös Vähämäen (2003, 133) mukaan hyväksymme ihmisen sellaisenaan, vaikkei hänellä ole mitään sanottavaa. Tämä tarkoittaa, että itsestäänselvyyksien tuotanto on samalla persoonallisuuksien tuotantoa ja tuotannon persoonallistumista

sisällöstä juuri mitään. Itsessään selvä on sellaisenaan – välittämättä mitään varsinaista informaatiota – puhdas käsky. Se ainoastaan toteaa, ja tämä toteamisen kyky on sen valtaa. (Virtanen 2006.)

Virnon (2006, 33) mukaan nämä itsestään selvyudet, ”yhteiset paikat”, ovat nykypäivän postfordistisen väen keinoja turvautua maailman vaarallisuudelta, jatkuvilta muutoksilta ja shokeilta. Itsestään selvän toteaminen ja tämän toteamuksen toistaminen tuo turvaa ja tunnetta pysyvyydestä. Kyseessä on uusi strategia löytää maailmasta ”kadonnut järki”, mieli. Virno (emt.) vertaakin asiaa osuvasti lapsen tapaan suojautua yleiseltä epävarmuudelta toiston avulla: ”vielä kerran sama leikki, vielä kerran sama satu”.

Analysoidessaan nykyaikaisia kontrolliyhteiskuntia Lazzarato (2006, 63) huomauttaa: ”1800-luvun lopulla emme astu vain yleisön tai yleisöjen aikakauteen, astumme myös aikaan, jonka perustuva ongelma on se, kuinka pitää yhdessä avoimessa tilassa toinen toisiinsa matkan päästä vaikuttavia mitä tahansa subjektiviteetteja.” Lazzaraton (emt.) huomautus kytkee yhteen kontrolliyhteiskunnalle tyypilliset hallinnan piirteet ja toisaalta Virnon (2006) korostaman huomion eettis-lingvistisen analyysin olennaisuudesta tarkasteltaessa postfordistista tuotantoa. Nimittäin kun kuriteknikat rakentuivat ensisijaisesti tilassa, kontrolliyhteiskuntia määrittää pikemminkin aika ja sen virtuaalisuudet. Ja kun kuriyhteiskuntia määrittävät luokat, kontrolliyhteiskunnissa astumme yleisöjen aikakauteen.

”Yleisöjen aikakauden” muodostuminen on eräs näkökulma kommunikaation kontrolloinnin ja itsestään selvyyksien tarkasteluun. Tardeen pohjaten Lazzarato (2006, 63) määrittelee yleisön hajanaiseksi joukoksi, ”jossa henkien vaikutus toinen toisiinsa on muuttunut etätoiminnaksi.” Lazzaraton (emt.) mukaan tämän määrittelyn avulla voidaan ymmärtää eräitä tärkeitä seikkoja nykyaikaisista kontrolliyhteiskunnista ja niihin liittyvästä kommunikaation hallinnasta. Lazzarato ei ole analyysissään aivan selkeä, mutta hänen ajatuksensa näyttäisi olevan tämä: aivojen välisen yhteistyön ja etätyön ilmaannuttua tuotannon ytimeen ja ihmisten elämään, on luotava uudenlaisia hallinnan keinoja ja toisaalta näitä teknologioita vastaavia subjektivikaation muotoja. Kontrolliyhteiskunnissa tämä subjektivikaation muoto on *yleisö*, sillä niissä ”valtasuhteet saavat ilmaisunsa hengen etävaikutuksessa toiseen henkeen, voimassa vaikuttaa teknologian välittämässä verkoissa aivoihin ja olla vaikutettuna” (Lazzarato 2006, 64)

3. YHTEENVETO

Tutkielmani 2. luvussa olen käsitellyt foucault'laisen valta-analytiikan kautta kolmea moderneja yhteiskuntia keskeisesti määrittävää vallan, hallinnon ja organisoinnin muotoa: kurinpitoa, ohjaavaa valtaa ja mielivaltaan perustuvia kontrollimekanismeja. Kuten olen aiemmin todennut, kyseessä ei ole lineaarinen ja kronologinen sarja toisensa kumoavia siirtymiä, vaan pikemminkin prosessi, jossa jokainen vallan tai organisoinnin muoto korjaa ja liittyy itseensä edellisen muodon piirteitä. Ainoastaan tässä suhteessa voidaan ymmärtää kuinka monet kontrolliyhteiskunnalle tyypilliset hallinnon muodot - mielialan, mahdollisuuksien, oppimisen ja ihmisenä olemisen yleisten piirteiden hallinta ennalta - ovat mahdollisia kouluinstituution suljettujen seinien sisällä.

Kurinpidolle olennainen tilaan ja aikaan jaksottaminen muuttuu kontrolliyhteiskunnissa epämääräisemmäksi puuttumiseksi ihmisenä olemisen yleisiin piirteisiin. Kontrollin kohteena ei ole enää merkityt yksilöt tai subjektiviteetit massassa vaan pikemminkin myötä minkä tahansa uuden identiteetin valmiina omaksumaan olevat *dividuaalit*. Kontrolliyhteiskuntaa ja mielivallan mekanismeja määrittää *jatkuva muutos*, joka pakottaa suljettuja instituutioita ja perinteisesti elämäämme välittäviä tahoja muuttamaan luonnettaan ja perustelemaan olemassaoloaan jatkuvasti uudelleen. Kun kuri kohdistuu ruumiin aktuaaliseen toimintaan tietyssä tarkkaan määritellyssä tilassa (kouluissa, tehtaissa ja niin edelleen), niin kontrolli ja mielivalta ottavat kohteekseen vapaan ja globaalin tilan, jossa hallinta kohdistuu ihmisen mielen elämään, kommunikaatioon, metakyykyihin, sosiaalisuuteen ja niin edelleen. Muutosta ei tule kuitenkaan ymmärtää liian normatiivisesti, sillä kuten Deleuze kirjoittaa:

Ei ole syytä kysyä, kummassa on ankarampi tai suvaitsevaisempi hallinto, kun kummassakin vapaudet ja alistamiset sekoittuvat toisiinsa. Esimerkiksi sairaaloiden suljetun tilan kriisissä sektorointi, päiväsaairaala ja kotiapu voivat kyllä merkitä uusia vapauksia, mutta myös osallistumista kontrollimekanismeihin, joissa ei ole mitään kadehtittavaa suhteessa internoinnin kovempiin muotoihin. Ei ole aihetta pelkoon eikä toivoon. On etsittävä uusia aseita. (Deleuze 2005a, 119.)

Kontrolliyhteiskunnille tyypilliset mielivallan (ks. Virtanen 2006, 253) mekanismit eivät enää kohdistu kurinpidolle tyypilliseen ruumis-ihmiseen ja erityisiin tekoihin tietyssä tilassa, tai biovallan kohteena olevaan laji-ihmiseen ja väestön biologiseen hallintaan, vaan pikemminkin ihmisenä olemisen ja toimimisen yleisiin ehtoihin. Mielivallan ja kontrolli

eivät pakota, eristä tai organisoi erityistä fyysistä ja tilallista toimintaa tai biologisia rajoja, vaan luovat oikeanlaista mielialaa, odotuksia ja oikeaa asennetta. (Virtanen 2006, 254) Tämä uusi mielentapojen ja alojen organisointi on johdonmukaista suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan, jossa ainoastaan jatkuva muutos on pysyvää. Myös kasvatus- ja koulutuspoliittisten linjausten ja käytänteiden on osattava vastata tähän haasteeseen. Niiden on kyettävä luomaan sosiaalistamisen, organisoinnin ja, että yrittäjyyskasvatuksen ja etenkin sisäiseen yrittäjyyteen liittyvät linjaukset ja proseduurit ovat juuri tähän levottomuuden haasteeseen vastaavia keinoja.

4. TYÖ

Tutkielmani toisessa varsinaisessa luvussa käsittelen *työtä*. Olen valinnut tähän kaksi näkökulmaa, jotka ovat molemmat nähdäkseni relevantteja ymmärtääkseen tutkimiani yrittäjyyskasvatuksen osa-alueita: sisäistä yrittäjyyttä sekä yrittäjyyskasvatuksen työhön ja yhteiskuntaan sosiaalistavaa tehtävää. Ensimmäisenä käsittelen niin kutsuttua postfordismia¹. Koska rakkaalla lapsella on monta nimeä ja niin edelleen, myös postfordismi on kokonaisuudessaan hyvin laava termi, jolla kukin painotustavasta ja näkökulmasta riippuen tarkoittaa hieman eri asioita². Käsittelen tutkielmassani postfordismia ja siihen liittyvää ”uutta työtä” (ks. esim. Vähämäki 2003, 2009; Julkunen 2008; Sennett 2002, 2007; Virno 2006) ensin hyvin yleisellä tasolla, jonka jälkeen keskityn tarkemmin ”postfordismin ontologiaan” lähinnä italialaisen operaismo -liikkeen kuvaamasta näkökulmasta.

”Postfordismi ja uusi työ” -luvussa esitän, että tuotannon arvonmuodostuksen kannalta keskeiseen asemaan ovat nousseet ihmiselle tyypilliset laji-ominaiset piirteet: kyky kieleen, kommunikatiivisuuteen, sosiaalisuuteen ja niin edelleen. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kaikesta työstä olisi tullut sosiaalista, kommunikoivaa tai edes kovin tietopainotteista. Tämä ei tarkoita myöskään sitä, että tehtaat, tehdasmaiset koulut ja niille tyypilliset hallinnan ja organisoinnin tavat olisivat hävinneet. Kyse on pikemminkin siitä – kuten olen aiemmin esittänyt tutkielmani luvussa 2.3 – että niiden perusluonne ja olemassaolon oikeutus on muuttunut ja on yhä edelleen jatkuvassa muutoksessa. Tämä tarkoittaa, että aiemmin itsestään selvät rajat työn ja vapaa-ajan, tuottavan ja ei-tuottavan ajan, koulun ja vapaa-ajan, koulutuksen ja työn välillä hämärtyvät ja olemisestamme sinänsä tulee merkittävä niin koulutukselle kuin arvon tuotannolle. Niin koulutukselle kuin työvoiman hallinnalle tulee tärkeäksi tarttua ihmiseen, hänen elämäänsä ja hänen ”tuottaviin piirteisiinsä” jo ennalta. Yrittäjyyskasvatuksen kohdalla tämä tarkoittaa puuttumista oppimisen ja oppijan persoonallisuuden yleisiin piirteisiin: kykyyn kohdata muutoksia, kykyyn tarttua mihin tahansa uuteen haasteeseen, kykyyn luopua ja niin edelleen. Tästä syystä postfordististista tuotantoa voidaan kutsua *elämän* tuotannoksi ja

¹ Julkunen (2008, 81) mukaan jälki- tai postfordismista on tullut yleissana, jolla keskustellaan aikakaudesta, tuotannosta, yrityksestä, työläisestä, työvoiman käytöstä, työstä ja koko talouden säätelystä. ”Näkökulmasta riippuen kulminaatiopiste fordismin ja ja jälkifordismin välillä voidaan sijoittaa joko 1960- ja 70-luvun vaihteisiin protesteihin tai vuoden 1973 öljykriisiin” (emt.).

² Postfordismia lähelle asettuvat nimitykset kuten: ”toyotismi”, ”tietokykykapitalismi”, ”immateriaalinen työ”, ”uusi työ”, ”kognitiivinen kapitalismi” ja niin edelleen.

yrittäjyyksikasvatusta taas koulutuspoliittiseksi keinoksi sosiaalista tähän tuotantoon.

Toisen näkökulman työn käsittelyyn muodostaa ”Foucault ja uusliberalismi” –luku (4.2), jossa nostan esille enemmän taloustieteellistä ja yhteiskuntapoliittista sisältöä. Tärkeimpänä lähteenä käytän Foucault'n 1978–79 *Naissance de la biopolitique* -luentoja, joissa oli alun perin tarkoitus käsitellä biopolitiikan syntyä, mutta jotka lopulta muuttuivat eräänlaiseksi uusliberalismin genealogiaksi. Käsittelen uusliberalismia ja sen mukanaan tuomia hallinnan haasteita suhteessa aiemmin esitettyihin uusiin kontrollin ja mielivallan mekanismeihin sekä esitän millaisten uusliberalismin mallien kautta yrittäjyyksikasvatukseen liittyvää yhteiskuntapoliittista kontekstia voidaan tarkastella. Foucault'n (2004) tavoin tarkastelen uusliberalismia kahdesta näkökulmasta käsin. Ensimmäisen ja suomalaisen uusliberalismin kannalta olennaisemman näkökulman muodostaa Saksan liittotasavallassa maailmansotien jälkeen harjoitettu ordo-liberalistinen yhteiskuntapolitiikka. Toiseksi käsittelen amerikkalaista, lähinnä niin kutsutun Chicagon koulukunnan edustamaa uusliberalistista talousajattelua.

Esitän, ettei uusliberalistinen politiikka välttämättä tarkoita valtion interventioiden minimointia, vaan pikemminkin valtion ja markkinoiden välisen suhteen uudelleenymmärtämistä. Yhteiskuntapoliittiset interventiot eivät uusliberalismissa kohdistu suoraan markkinoille, vaan toimivat markkinoiden mahdollistajina. Foucault'n (2004, 101-129) mukaan ordo-liberalismin perinne on ymmärtänyt tämän hyvin. Ordo-liberalismi painottaa, että totaaliset ja hyvin toimivat markkinat ovat täysin keinotekoiset ja hauraat, joten tarvitaan vahvaa yhteiskuntapolitiikkaa, joka tekee näiden markkinoiden optimaalisen toiminnan mahdolliseksi. Kilpailuun ja erottautumiseen perustavat markkinat tarvitsevat investointeja niin kasvatukseen, koulutukseen, ihmisten elämän biopolitiittisen elämän turvaamiseen kuin yritysten elämän keston suojelemiseen. Ja koska markkinat tai niillä kilpailevat subjektit eivät ole ennalta olemassa, on heidät luotava. Nähdäkseni tästä syystä yrittäjyyteen kasvattamisesta on tullut innovaativetoiselle talouspolitiikalle niin tärkeää.

4.1 Postfordismi ja uusi työ

Julkusen (2008, 19) mukaan uutta työtä puitteistavaa kapitalismia tai taloutta kutsutaan

joko vain uudeksi tai sitten globaaliksi, informaationaaliseksi, jälkimoderniksi, jälkifordistiseksi tai uusliberaaliksi joustokapitalismiksi. Vanhan ja uuden käsitteet ovat ambivalentteja ja niillä tarkoitetaan kulloinkin hieman eri asioita. Tutkielmassani uuden työn käsite liittyy lähinnä italialaiseen, ”operaismoksi” kutsuttuun radikaaliin filosofiseen ja yhteiskunnalliseen suuntaukseen. Tälle teorialle tai liikkeelle uusi työ on subjektivoitunutta, tietoisunutta, kognitiivista, affektiivista, interaktiivista, kommunikatiivista, feminisoitunutta ja prekaaria. (Julkunen 2008, 18.) Seuraavassa käsittelen ensin postfordismin käsitettä ja postfordistista tuotantoa. Tämän jälkeen kuvaan italialaisen ”operaismo” liikkeen hahmotteleman teorian kautta niin kutsuttua uutta työtä.

Tuotantomallina fordismi viittaa alun perin Fordin autotehtaaseen, jossa aloitettiin niin kutsutun T-mallin liukuhihnatuotanto vuonna 1907. Nytemmin fordismista on tullut eräänlainen yleissana, jolla tarkoitetaan tietynlaista työn, työvoiman järjestämisen ja ”tayloristisiin” liikkeenjohdollisiin periaatteisiin tukeutuvaa organisoinnin mallia. Ominaista sille on standardoitu sarjatuotanto ja työsuoritusten sekä työntekijöiden tarkka eristäminen ja lokalisointi. (Julkunen 2008, 33.) Julkunen (emt.) mukaan fordismin käsitteeseen on alettu kiteyttää koko tietty kapitalistinen poliittinen talous, kasautumisrakenne ja yhteiskuntamuoto, jota luonnehti standardisoitujen joukkokulutustavaroiden tuotanto ja kulutus, taylorisoitu työprosessi, puoliammattitaitoinen työläinen, ammatillinen järjestäytyminen ja työehtosopimukset, keynesiläinen hyvinvointivaltio, hyvinvointivaltion ja työehtosopimusten ylläpitämä kulutuskysyntä.

Peltokosken (2006, 114–115) mukaan ”tayloristiset” opit työvoiman tieteellisestä organisoimisesta kiteyttävät fordistisen rationaliteetin¹. Tämän opin mukaan työtehtävät tulee organisoida siten, että jokaisella työntekijällä ja työtehtävällä on tuotantoprosessissa oma paikkansa, eikä näitä rajoja tule ylittää. Laajemmasta näkökulmasta tarkasteltaessa tämä tarkoittaa myös, että työllä sinänsä oli oma tarkka ja rajoitettu osuutensa ihmisen elämässä: palkkatyötä tehtiin lähinnä työpaikoilla, rajatun työajan puitteissa. Jokaisella työntekijällä, tai yksiköllä, oli tuotantoprosessissa – ja yhteiskunnassa – oli näin oma

¹ On muistettava, kuten Peltokoski (2006, 113) huomauttaa, että postfordistista – tai mitä tahansa – rationaliteettia voidaan tarkastella uudenaikaisena hallinnan mallina väittämättä kuitenkaan että fordistinen rationaliteetti ja sen mukaan järjestetyt sosiaaliset suhteet olisivat tyystin kadonneet. Myös Julkunen (2008, 33) korostaa fordismin ja taylorismin yhteenkietoutuneeksi liikkeeksi, jota aikalaiset kutsuivat sekä rationalisoinniksi että tieteelliseksi liikkeenjohdoksi.

hierarkkinen paikkansa.

Hallintaan viittaavana suhteenä fordismille on luonteenomaista tehtaaseen organisoitu ja ajallisesti mitattava palkkatyö. Kyse ei ole vain siitä, että työtä organisoidaan tehtaassa, vaan myös siitä, että tehdas hallitsee yhteiskuntaa, tuotanto politiikkaa ja tuotantosuhteet sosiaalisia suhteita. Vähämäen (1997, 222) mukaan fordistisen tuotantomuodon tunnussanoja ovat olleet koko modernisaatioprosessin avaintermit: *eriytyminen* ja *yksilöllistyminen*. Koko kurillis-fordistinen yhteiskunta oli kuin yksi suuri rationaalisesti organisoitu tehdas, joka ”muotoiltiin saman teollisuustuotannon mallin mukaisesti hullujenhuoneita ja lastentarhoja säästämättä.” (emt.) Fordistinen tuotanto ja elämäntapa kulkevatkin käsi kädessä Foucault'n kuvaamaan kuriyhteiskunnan kanssa. (ks. tämä tutkielma luku 2.1.)

Makronäkökulmasta katsottuna fordismi tarkoittaa tuotantotapaa, jolle markkinat ovat – ainakin periaatteessa – rajattomat ja kysyntä loputtomia. Tämän vuoksi tuotteita voitiin valmistaa loputtomasti varastoon (*just in case*), sillä niiden ajateltiin ennemmin tai myöhemmin menevän kaupaksi. Rajaton kysyntä ja loputtomat markkinat antoivat tuotantoyksiköille ”autonomian” suhteessa markkinoihin, sillä tavallaan tuotantomäärät ja hinnat kykenivät määrittämään kysyntää. Fordistiselle tuotantoparadigmalle oli tärkeää kansallinen yhtenäisyys ja massatuotannon järjestäminen siten, että mahdollisimman monelle oli töitä. Rajaton, tai ainakin korkea kysyntä pyrittiin varmistamaan maksamalla työntekijöille tarpeeksi suurta palkkaa. (Vähämäki 2003, 221–222.)

Postfordismin piirissä sanasta työ on tullut sanan elämän synonyymi. Esimerkiksi Virtanen (2006, 127) alleviivaa, että postfordistisen tärkeimmäksi tuotantovoimaksi on tullut oleminen itsessään, sillä työntekijän persoonallisuus ja hänen henkilökohtaiset ominaisuudet ovat astuneet taloudellisen arvonmuodostuksen ytimeen. Toisaalta taas rajat työntekijän ja hänen työtehtävänsä, työajan ja vapaa-ajan välillä ovat alkaneet hämärtyä (emt.). Siinä missä fordistinen työ tehtiin tehtaassa, toimistossa ja ylipäänsä *työpaikoilla*, postfordismissa tämä kiinteä työpaikka siirtyy ihmiseen itseensä. Tästä syystä postfordistisen työvoiman tai *väen* kontrollointi ja hallinnointi kohdistuu ihmisenä olemisen yleisiin piirteisiin, kommunikaatioon, ajatteluun, erinäisiin metataitoihin ja niin edelleen (ks. tämä tutkielma luku 2.1).

Makronäkökulmasta käsin postfordistinen tuotanto menettää autonomiansa suhteessa markkinoihin. Kun fordismille markkinat olivat rajattomat ja kysyntä periaatteessa loputonta, postfordistinen tuotanto joutuu hengittämään alati muuttuvan kysynnän mukaan. Postfordismissa markkinat näyttävät rajallisina, eräänlaisina globaaleina sisämarkkinoina. Loputon kysyntä ei enää määritä tuotantoa, vaan pyrkimys vastata markkinoilta tulleisiin vaihteleviin tilauksiin. Koska nämä tilaukset voivat olla mitä milloinkin, ei tuotteita voida enää valmistaa varastoon *just in case* -periaatteen mukaisesti. Ratkaisevaa yrityksille tai yritysverkostoille on kyky aistia muutoksia alati muuttuvassa kysynnässä ja tätä kautta olemaan alati valmiina muuttamaan tuotanto-organisaatioitaan olemaan johdonmukaisia reagoidessaan näihin muutoksiin. (Vähämäki 2003, 224–225.)

Yksityisten yritysten sijaan postfordismissa korostuvat globaalit ja kommunikoivat yritysverkostot. Raskaita ja pitkäaikaisia tuotantolaitoksia pyritään välttämään tai siirtämään niitä ”kolmanteen maailmaan” halvan työvoiman perässä. Jos markkinoita määrittää kokonaisuudessaan yritysverkostojen mallisto, niin myös yrityksen sisällä työvoimaa pyritään sitomaan siihen erilaisten tiimien ja ”kevyiden” organisaatioiden kautta. Näiden tiimien kilpailuttamisen kautta varmistetaan tuotannon tulosvastuullisuuden modulatorinen periaate. (Vähämäki 2003, 225–226.)

Vähämäen (2009, 90) mukaan postfordistisen työn ja tuotannon organisaatio kohdistuu nykyään avoimeen tilaan, loputtomaan aikaan ja alati muuttuvien päällekkäisten tehtävien järjestämiseen ja jatkuvaan modulointiin. Kun fordistinen tuotantoa ja sille analogista tehdasmaista koulua organisoitiin aina tietyssä tilassa, jossa työtehtävät ja yksiköt olivat helposti paikannettavissa, luonnehtii postfordistisen tuotantoa pikemminkin organisointi hajallaan tilassa ja ajassa olevien ihmisten ohjaamisena ja kontrollointina. Tämä ohjaaminen ei enää pakota määrättyyn tilaan, tiettyyn työaikaan tai erityisiin tehtäviin, vaan pyrkii pitämään ihmiset, tiedon ja kaikki innovatiivisuuden elementit voimissaan ja elävinä.

Postfordistiselle tuotannolle ja paradigman muutoksella on olennaista myös näkyvän ja konkreettisen tuotteen katoaminen. Vähämäen (2006, 12–15) mukaan postfordismissa konkreettisen tuotteen korvaa ”ihmisen tuottaminen ja kehittäminen.” Postfordistinen tuotanto on elämän tuotantoa, johon kuuluu investointeja koulutukseen, terveyteen, ihmissuhteisiin, tietokykyihin ja niin edelleen. Nämä investoinnit kohdistuvat ihmisen

yleiseen kyvykkyyteen, hänen inhimilliseen pääomaansa ja kommunikaatiokykyihinsä. Investoimalla ihmiseen sinänsä postfordismi rikkoo fordismille tyypillisen *tuotannon ahtaan mitattavuuden* periaatteet ja pyrkii muokkaamaan ihmispotentiaalin kaikki mahdolliset kyvyt ja voimat omaan käyttöönsä.

Foucault'n (1998, 95–96) mukaan valta synnyttää aina vastarintaa ja vastarinta puolestaan synnyttää aina uudenlaisia vallanmuotoja. Tästä kaksoisliikkeestä oli Virnon (2006, 119) mukaan kyse myös postfordismin syntymisessä. Postfordismi sai alkunsa fordismin kritiikistä, mutta on sen jälkeen muuttunut yleisiksi arvonmuodostuksen tavoiksi. Kuten Virno (emt.) toteaa: ”muulloinkin on sitä paitsi sattunut, että tuotantotapojen radikaalia vallankumousta on edeltänyt niiden työvoiman kerrosten ennenaikainen konfliktialttius, jotka sitten hieman myöhemmin ovat muuttuneet lisäarvon tuottamisen kannattaviksi voimaksi.”²

Virnon (2006, 118) mukaan postfordismi sai alkunsa niin kutsutuista ”vuoden 1977 liikkeistä”. Italiassa³, jota usein pidetään näiden taistelujen ja liikkeiden lähtömaana, tämä tarkoitti koulutetun, liikkuvan tilapäistyövoiman kiihtymystä ja perinteisen ”fordistisen työetiikan” kritisointia.

Tuo väki näet vihasi työetiikkaa ja asettui välillä täysin historiallisen vasemmiston perinnettä ja kulttuuria vastaan, mikä merkitsi selvää muutosta verrattuna liukuhihnatyöläiseen, hänen tapoihinsa, tottumuksiinsa ja elämänmuotoihinsa. Postfordismi alkoi sellaisten yhteiskunnallisten hahmojen ympärille syntyneistä konflikteista, jotka huolimatta näennäisestä marginaalisuudestaan olivat muuttumassa kapitalismin kehityksen uuden vaiheen todelliseksi ytimeksi. (Virno 2006, 118–119.)

Virnon (2006, 119–120) mukaan jokaisen merkittävän tuotantojärjestelmän muodonmuutoksen – kuten postfordismin – on periaatteessa tarkoitus muistuttaa Marxin

² Postfordismin tai minkä tahansa uuden tuotantomuodon- ja järjestyksen syntyminen on tuskin koskaan kuitenkaan näin yksiselitteistä. Julkunen (2008, 38–39) esimerkiksi korostaa, että vaikka ”kapinalla liukuhihnoja vastaan” on takuulla merkitys fordismin kriisiytymiselle, ei sille voida antaa ratkaisevaa roolia talouden ja työn siirtymissä: ”vaikka uudet organisointitavat olisivatkin vastauksia myös kulttuuriseen ja subjektiviteetin muutokseen, työnantajat ja yritysjohto ovat joutuneet ja joutuvat ottamaan niitä käyttöön puskemalla läpi työntekijöiden vastarinnan.”

³ Hardtin ja Negrin (2005, 286) mukaan Italia oli vielä toisen maailmansodan jälkeen hyvin maatalousvaltainen yhteiskunta, mutta 1950–1960 luvuilla se koki voimakkaan, mutta vajavaisen modernisointi- ja teollistumisvaiheen (ensimmäisen talousihmeensä). Siirtymä oli vajavainen, sillä ennen kuin se ehti kunnolla tapahtua oltiin Italiassa jo siirtymässä kohti ”uutta työtä” ja työn postmodernisointia. Koska Italian talous ei saavuttanut loppuun yhtä vaihetta (teollistuminen) ennen siirtymistä seuraavaan (informatisoituminen), voidaan sanoa, että Italian talous oli yhdistelmä erilaisten ja epätäydellisten talousmuotojen sekoituksia ja tällaisenaan toimii mallina myös muille ”takapajuisille” talouksille.

kuvaaman ”alkuperäisen kasautumisen” huolista. Italiassa 1970-luvun loppupuolella tämä tarkoitti radikaalin vastarinnan muuttamista tuotantoresurssiksi. Huolena Italiassa oli tuolloin ”kesyttää” koulutettu työvoima, joka pakeni tehtaista ja joka oli halutonta ottamaan vastaa mitä tahansa vakituista työpaikkaa. Tämä uusi vastarinnan muoto vetosi taisteluissaan juuri niihin seikkoihin – kommunikaatio, virtuoosisuus, opportunisti, joista on myöhemmin tullut postfordistisen arvonmuodostuksen perusta. Hieman kyynisesti Virno (2006, 120) toteaaakin: ”siinäpä italialaisen vastavallankumouksen kumous [...] tarkkaan katsottuna vuoden 1977 liike ennakoii eräitä postfordistisen väen piirteitä. Olkoonkin synkkää ja karkeaa, sen virtuoosisuus oli kuitenkin ei-palvelevaa.”

Piirosen (2012, 23) mukaan postfordismin analyysoijat voidaan jakaa neljään koulukuntaan: joustava erikoistuminen, uus-schumpeteriläisyys, regulaatiokoulukunta ja keskustelu kognitiivisesta kapitalismista. En näe tarpeen käsitellä näitä kaikkia yksityiskohtaisesti, vaan poimin seuraavaksi tutkielmani kannalta mielestäni olennaisimmat piirteet.

Joustavan erikoistumisen piirin tulkinnat korostavat, että 70-luvun alun talouskriisi pakotti yritykset vaihtamaan massatuotantoon perustuvan fordistisen tuotantoparadigman joustavaan erikoistumiseen. Tämä tarkoittaa, että yhtäältä yritykset erikoistuvat omille osaamisalueilleen, ja toisaalta sitä, että yritykset alkoivat luoda älykkäitä informaatiojärjestelmiä, joiden avulla kyettiin hengittämään kysynnän vaihtelevien vaatimusten mukaan. (emt.)

Uus-schumpeteriläinen koulukunta puolestaan korostaa tiedon, innovaatioiden ja yrittäjyyden merkitystä talouden dynamiikan ymmärtämiselle. Tavallaan Uus-schumpeteriläinen tulkinnat tulevat lähelle Foucault'n (2004, 101-159) kuvaamaa ordo-liberalistista talous- ja yhteiskuntapolitiikkaa (ks. tämä tutkielma luku 4.2.1), sillä molemmissa niissä korostetaan taloudellisen toiminnan ja innovaatioiden kehittymisen haurautta. Koska innovaatioihin, tietoon ja yrittäjyyteen perustuva taloudellinen kasvu on haurasta, tarvitaan julkista sektoria ja investointeja ihmisten elämään ja yhteiskunnallisiin ehtoihin, josta voidaan käyttää esimerkkinä tietenkin yrittäjyyskasvatusta. Julkinen sektori ja tästä syntyvä eräänlainen ”yhteiskuntasopimus” eri toimijoiden kesken takaa, että innovaatioprosessissa ilmestyneet tappiot voidaan kattaa yhteiskunnallisesti. (Piironen 2012, 23–24.)

Regulaatiokoulukunta on taas kiinnostunut kapitalismin paradokseista, joissa kapitalismi on jatkuvasti kriisiytymässä. Se näkee kapitalistisen talouden yhteiskunnallisena ja institutionaalisen järjestelynä eikä pelkää valtiota talouden säätelijänä. Regulaatiokoulukunta näkee esimerkiksi fordistisen ja postfordistisen tuotannon kasaantumisen regiimeinä, jotka ”kasaantuessaan” saavuttavat kriisin, jossa yhteiskunnallisen sääntelyn muodot eivät enää tue sen kasautumista. Näin yhteiskunta ikään pakotetaan löytämään aina uudet säännöt ja normit. Kognitiivisen kapitalismin teoriassa korostetaan nykytaloudella ja postfordistiselle tuotannolle ominaista immateriaalista osaa. Tästä näkökulmasta käsin tuotanto tai ainakaan talouskasvu ei enää perustu materiaaliselle pääomalle vaan yhä suuremmissa määrin immateriaaliseen tuotantoon, jossa keskeisessä osassa ovat ihmisen tai työntekijän persoonallisuudessa, hänen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja yleisissä kommunikaatiokyvyissä. Nämä kyvyt ovat perusta, jonka pohjalta innovaatiovetoinen talouspolitiikka ponnistaa. Kognitiivisen kapitalismin teorian mukaan arvon lähde on pikemminkin elävässä työssä kuin kiinteässä pääomassa. (Piironen 2012, 24–27.)

Vähämäen (2003, 16) mukaan työ on muuttunut ja niin sanottua uutta työtä leimaa kaksi keskeistä asiaa:

- 1) Työ on tilaltaan rajatonta
- 2) Työ on ajaltaan loputonta

Vanhassa teollisuusyhteiskunnassa fordistinen työ oli ulkoisesti eriytyntä mutta sisällöltään persoonatonta. Erikoistuminen tiettyyn ammattiin merkitsi sekä pysyvyyttä ja jatkuvuutta että persoonallisuuden neutralointia - ennen ei ollut mielekäästä puhua papista mainosmiehenä tai viettää työpäiväänsä kuntosaleilla. Teollisuusyhteiskunnan työntekijä, eräänlainen spesialisti, teki työtään työntekijänä eikä suinkaan koko persoonallisuudellaan. Työ ja sen tekijä olivat kaksi eri asiaa. (Vähämäki 2003, 17.)

Uusi työ on puolestaan, kontrollin tavoin (Deleuze 2005a), levinnyt kaikkialle yhteiskuntaan ja koko *elämän aikaan*. Se on paisunut ulos perinteisistä suljetuista tiloista ja luonut epämääräisiä kasvukeskuksia ja verkostoitunut yli tilallisten rajojen - ”luonut uuden metropolin tilan, suomalaisittain *seudun*, jolta puuttuvat tarkat maantieteelliset koordinaatit.” (Vähämäki 2003, 16.)

Vähämäki ja Holvas (2005, 126) rinnastavat osuvasti uuden työn mukaisen työnjaon⁴ Marxin kuvailemaan ”vapauden valtakuntaan”, jossa harrastetaan töitä. Marxin ajatus oli, että kommunistisessa yhteiskunnassa kaikista ammateista tulisi harrastuksia, eikä ihmistä enää sidottaisi repressiivisesti mihinkään tiettyyn tehtävään tai työhön. Marxin sanoin vapaa ihminen voi tehdä ”tänään tätä, huomenna tuota, aamupäivällä metsästää, iltapäivällä kalastaa, illalla hoidella karjaa ja syönnin jälkeen kritisoida, aivan kuten mieli tekee, ilman että olisi aina metsästäjä, kalastaja, paimen tai kriitikko.” Pienellä varauksella voidaan sanoa, että Marxin toive on toteutunut niin kutsuttujen uuden työn muotojen piirissä, mutta tuskin siinä mielessä kun hän itse halusi. (emt.)

Aivotyön ja kontrollien yhteiskunnassa ”ihmisruumis on siirtymässä tuotannon ja luomisen keskustasta marginaaliin ja sen tilalle on – ainakin näennäisesti – astumassa ruumiiton henki, ihminen mielekkäänä ja merkitystä luovana olentona” (Holvas ja Vähämäki 2005, 116). Huomio saattaa tuntua ensisilmäyksellä itsestään selvältä, mutta juuri ruumiin unohtaminen on keskeinen piirre kuvaamaan modernissa kapitalismissa tapahtunutta siirtymää (teollisuuskapitalismin ”yksikköhän” oli juuri ihmisen työtätekevä, aikaansaava ja jännittynyt ruumis). Nyt tietokapitalismin ja postfordismin aikakaudella ruumis on *depolitisoitunut* ja siltä ollaan riistämässä kykyä tuottaa ja luoda uutta. (emt.)

Virtasen (2006, 249–250) mukaan biopoliittisessa taloudessa ihmiseläimen yleiset lajitekijät ovat korvanneet välittömän työn ja koneet arvonmuodostuksen ytimessä. Tämä tarkoittaa, että työvoima on irronnut sen fyysisistä ja biologisista koordinaateista ja muuttunut ”henkiseksi kategoriaksi.” ”Henkisenä kategoriana” työvoima liikkuu pikemminkin ajassa kuin paikassa. Sitä ei enää tarvitse sijoittaa tiettyyn paikkaan ja organisoida suljetussa tiloissa, vaan pikemminkin yleisessä kestossa. Yksinkertaisin esimerkki tästä on tulospalkkauksen modulatorinen periaate, joka on Deleuzen (2005a) mukaan levinnyt kaikkialle yhteiskuntaa ja ihmisen elämään. Tulospalkkaus korvaa hiljalleen byrokraattisen ja raskaan ”kellokorttijärjestelmän” ja työtä saa tehdä – ainakin periaatteessa milloin haluaa, sillä vain tulos ratkaisee.

⁴ Fordistisessa teollisuusyhteiskunnassa työnjako oli eriytyntä ja mekaanista: ”työläinen työskenteli tehdassalissa, toimihenkilö toimistossa, maanviljelijä viljeli maata, käsityöläinen askarteli putiikissaan.” (Holvas ja Vähämäki 2005, 126). Uudessa työssä työympäristöt ovat puolestaan missä tahansa ja ammattia vaihdetaan entistä nopeammalla sykkeellä.

Julkusen (2008, 118–120) mukaan siinä missä tayloristinen työn organisointi tavoittelee työn objektivoinnista ja standardisoinnista kulloisestakin tekijästä riippumattomaan muottiin, uudessa työssä olennaiseen asemaan nousee juuri ihmisen subjektius. Kun tayloristinen unelma oli unohtaa kommunikoi ja tunteva ihminen eräänlaisena tuotannon häiriötekijänä, uudessa työssä ihminen on persoonana, kommunikoi ja tuntevana tärkeä. Julkunen (emt.) mukaan työn subjektivoituminen on seurausta sekä tuotannon ja työvoiman rakennemuutoksesta että uusista tuotantokäsityksistä. Julkunen kirjoittaa:

Monet jälkiteolliselle ajalle ominaiset palvelu-, hoiva-, tieto-, asiantuntija- ja luovat työt eivät ole objektivoitavissa koneisiin, tietokoneohjelmiin tai byrokraattisiin sääntöihin. Nyt vaaditut joustavuus ja aloitteellisuus eivät ole mahdollisia pitkälle objektivoiduissa rakenteissa, ennalta annetuilla säännöillä ja rutiineja toistamalla. (Julkunen 2008, 120.)

Sanojen ”yksilöllistyminen” ja ”subjektivoituminen” kanssa tulee olla tarkkana. Julkunen (2008, 121) korostaakin, että sosiologisina termeinä ne viittaavat eri asioihin. Foucaultlaisuus ja italainen autonomimarksismi painottavat työn subjektivoitumista⁵. Työn ja talouden sosiologiassa taas painotetaan usein työn yksilöllistymistä. Kyse on siitä, että subjektiviteetin vastakohta on objektiviteetti ja individualismin kollektivismi. Julkunen (emt., 121) mukaan ”subjektiviteetti sinänsä voi olla kollektiivista, yhteisesti jaettua tietoa, toimintatapoja sekä ammatillisia, yhtiön tai tietyn luokan kulttuureja.”

Ennen työtä tehtiinkin omana aikanaan, *työaikana*, joka oli määriteltyä ja rajattua. Tietokapitalismissa ja postfordistisessa tuotannossa, ajaltaan säännöllinen työ on korvattu epäjatkuvuudella. Toisin sanoen työn kronologinen jatkuvuus on korvattu sen henkisellä jatkuvuudella. Vähämäen (2003, 20) mukaan tässä uudessa työssä ihmisen muistista muodostuu eräänlainen ”virtuaalinen elämänjärjestämisen orgaani”, jossa ”jokainen aktuaalinen tehtävä saa rinnalleen muita: mahdollisuuksia uusiin tehtäviin, uusiin sosiaalisiin suhteisiin, vapaa-aikaan tai harrastuksiin”.

Fordistinen ja samalla moderniin kuriin perustuva työ vaati työntekijältä keskittymistä ja pysähtymistä aloilleen. Siinä osoitettiin kykyjä, jotka vaativat tiettyä erityistaitoa, tietoa ja koulutusta. Uusi työ puolestaan vaatii ihmiseltä suoranaista levottomuutta, keskittymiskyvyn puutetta - siis kykenemättömyyttä perinteisiin askeettisiin hyveisiin.

⁵ Työn subjektivoituminen tulee lähelle luvussa 4.1.1 käsittelemääni yhteistä älyä (”general intellect”).

Jämähtää paikoilleen, tehdä asia kerrallaan, viestii kehnosta kyvystä verkostautua, olla sosiaalinen ja mukautua tilanteeseen kuin tilanteeseen – olla vähemmän markkinahenkinen. (Vähämäki 2003, 12–17.)

Uusi työ ja postfordistinen tuotanto pakottavat meidät ajattelemaan ja ymmärtämään työvoiman kategorian uusiksi. Kuten edellä on tullut selväksi, uusi työ on levinnyt suljetuista tiloista ja ajallisista pisteistään kaikkialle, koko *elämän aikaan*. Vähämäen (2003, 32) mukaan tätä muutosta olisi tarkasteltava uudenaikaisessa kehyksessä, jonka iskusanoja ovat yrittäjäisyys, professionaalisuus ja yksilökeskeisyys. Työvoima sinänsä, biopolitiittisena käsitteenä⁶, on taas ylihistoriallinen ja yli-ideologinen: ”se ylittää kansallisvaltion ja luokkiin jaetun yhteiskunnan horisontit”. Siinä näkyy puhtaasti ihmisen elämä ”sinänsä”, paljaana. Näin ollen työvoimalta voidaan odottaa mitä tahansa ja se voi tehdä mitä tahansa.

Työn murros paikantuu samaan hallintatapojen muutokseen, jota olen tutkielmani ensimmäisessä osassa hahmotellut: siirtymään pakottavasta, aloilleen laittavasta kurista kohti kontrollia, modernin kapitalismin ”mitä tahansa käyttöä”. Kontrolliyhteiskunnassa (bio)politiikka ei koske enää ihmistä biologisena olentona eli nälkäisenä tai kylläisenä, terveenä, sairaana ja niin edelleen. Hallinnan kohde siirtyy pikemmin organisaatiosta elämästä kohti aorganista elämää, jota leimaa toisiinsa palautumattomien ainutkertaisten kokemusten ja mahdollisuuksien *moneus* – siis työvoiman loputon joustavuus ja kyky tehdä mitä tahansa. (Vähämäki 2003, 33–34.)

4.1.1 ”General Intellect”

Kenties viitatuin teksti postfordismia koskevissa analyyseissa on Marxin *Vuosien 1857–1858 käsikirjoitukset*, niin sanottu *Grundrisse*. Kirjaa ja etenkin siihen sisältyvää ”konefragmenttia” tulkitaan usein lähes profeetallisesti, sillä siinä Marxin on sanottu ylittäneen itsensä ja kyenneen ennustamaan ositellun ja mekaanisen työn

⁶ Vähämäen (2003, 26–33) mukaan termi biopolitiikka näyttää julkisessa keskustelussa viittaavan lähinnä työvoiman, tai työpolitiikan käsitteisiin. Työvoima ei ole kuitenkaan yksinkertainen käsite, vaan kuten Vähämäki (emt.) toteaa ”varsin oikukas filosofinen käsite ja sellaisenaan se näyttää muodostavan modernin biopolitiikan ytimen. Työvoima sellaisenaan tarkoittaakin ”kykyä tehdä mitä tahansa” ja työvoiman kykyä ylittää omat rajansa, sillä se on luonnoltaan potentiaalista, rajatonta ja tilatonta.

syрjäytyminen arvonmuodostuksen ytimessä. Vähämäen (2003, 59) mukaan syy mekaanisen työn syрjäytymiseen on se, että abstrakti ja ei-käytännöllinen tieto muuttuu välittömäksi tuotantovoimaksi. Välittömänä tuotantovoimana tieto ja ihmisen elämä astuu sellaisenaan tuotantoon ja ”vieraan työajan varastaminen, jolle nykyinen rikkaus rakentuu, osoittautuu *viheliääksi perustaksi* verrattuna tähän vastikään syntyneeseen” (Marx 1986, 174–185).

Marxin mukaan yleisen älyn astuminen tuotannon ytimeen on sisäänkirjoitettuna kiinteän pääoman sisäiseen kehitykseen:

Kiinteän pääoman kehitys osoittaa, missä määrin yleinen yhteiskunnallinen tieto (Wissen, knowledge) on tullut välittömäksi tuotantovoimaksi, ja niin ollen osoittaa, missä määrin itse yhteiskunnallisen elämän prosessin ehdot ovat tulleet yleisen ymmärryksen (general intellect) valvontaan ja tulleet uudelleen muovatuiksi sen mukaisesti; missä määrin yhteiskunnalliset tuotantovoimat on luotu paitsi tiedon muodossa myös yhteiskunnallisen käytännön, reaalisin elämänprosessin välittöminä eliminä (Marx 1986, 180).

Millaisesta tiedosta tässä arvonmuodostuksen mutaatioissa on kyse? Marx (1986, 179) itse puhuu ”yleisestä yhteiskunnallisesta tiedosta”, ”itse yhteiskunnallisen elämänprosessin ehdoista” ja ”yleisestä ymmärryksestä”. ”Yleinen ymmärrys” on nähdäkseni muotoilu ja merkitys, joka usein käännetään tarkoittamaan ”General Intellectia”. ”Yleinen ymmärrys” tai ymmärrys yleisenä on ristiriidassa modernin (poliittisen) ajattelun kanssa, jolle ymmärrys on aina merkinnyt yksityistä ja julkisuus on varattu toiminnalle. (Vähämäki 2006, 12.) Tämä tieto tai ymmärrys, joka astuu arvonmuodostuksen ytimeen, on yleistä ja yhteistä, sillä se ei tarvitse enää välittävää tahoa ollakseen tuottavaa. Se on pikemminkin tietoa tiedosta, eräänlaista metatietoa ja yleistä kykyä tietoon.

Giorgio Agamben (2001, 16–17) alleviivaa, että ”general intellectissa” on kyse kaikkien jakamasta potentiaalisesta kyvystä, jota ilman ei voisi olla minkäänlaista yhteisöä, vaan ainoastaan faktuaalisia kohtaamisia ja eroja. Tämä tarkoittaa, että ”pystymme kommunikoidaan toisten kanssa vain sen kautta, mikä niin meissä kuin toisissakin pysyy potentiaalisena.” Se, mikä tekee tästä yleisestä kaikkien jakamasta potentiaalisuudesta niin merkittävää kapitalismin nykyvaiheessa, on sen *välttämätön oleminen* ja sen erottamattomuus kantajastaan sekä postfordistisen tuotannon kyky hallita ja kaapata tämä potentiaalisuus arvonmuodostuksen piiriin. Juuri tätä Vähämäki (2009, 51) tarkoittaa

kirjoittaessaan:

Postfordistinen uusi työ siis kiihdyttää jatkuvasti elämän abstrakteja piirteitä. Se laventaa yleisiä kykyjä, yleistä älyä, ei erityisiä kykyjä. Se kiihdyttää liikkuvuutta, muuntelua ja vaihtelua. Se korostaa kykyjen potentiaalisuutta ja ristiriitaisuutta, mahdollisuuksien ”ylipäättään” roolia[...]Yleinen ajattelukyky, yleinen äly, liikkuvuus ja muuntelu, abstraktit mahdollisuudet ovat nykykapitalismissa suoraan ja vailla erityisten taitojen, paikkojen ja mahdollisuuksien tekosyytä riiston kohteena.

Virnon (2006, 131) mukaan ”general intellect” koostuu muodollisista ja epämuodollisista tiedoista, mielikuvituksesta, eettisistä taipumuksista, mentaliteeteista ja kielipeleistä. Edellä mainitut piirteet toimivat postfordistisessa tuotannossa ja uudessa työssä itsessään eräänlaisina tuottavina koneina, sillä toimiakseen ne eivät enää tarvitse ”mekaanista ruumista tai edes elektronista sielua” (emt.). Julkusen (2008, 137) mukaan ”general intellect” asettaa vastakohtan koneisiin tai byrokraattisiin sääntöihin perustuvan objektivoidun työn ja uuden subjektivoituvan työn välille.

Usein käytetty sanonta ”toimii vain teoriassa” menettää banaalin merkityksensä postfordistisessa tuotannossa, sillä nyt teoria toimii kaikkialla. Jako toiminnan ja yksityisen ajattelun välillä kadottaa alkuperäisen tarkoituksensa ja ei-käytännöllinen abstrakti tieto ottaa keskeisen paikan tuotannon ytimessä, sillä tiedon soveltaminen tuotantoprosessiin ei tyhjene tai esineellisty materiaaliseksi ”keksinnöiksi”. ”General Intellect” ja ihmisenä olemisen yleiset ehdot artikuloituvat tuotannossa pikemminkin kielellisenä yhteistyönä ja kommunikaationa sen laajassa merkityksessä. Vähämäen (2006, 21) mukaan ”kyse ei ole sovellettavasta tai esineellistyneestä tiedosta, vaan tiedosta vailla erityistä sisältöä, tiedosta tiedon mahdollisuutena (mikä näkyy erityisesti ideoiden tärkeänä asemana uuden talouden yrityksissä).”

Tutkielmani kannalta keskeistä ”General Intellect” -käsitteessä on, että siinä on kyse pelkästä yleisestä kyvystä ajatella ja kommunikoida: eräänlaisista metavalmiuksista, joita myös yrittäjyyskasvatukseen liittyvissä analyyseissa on alettu viime vuosina korostamaan (ks. esim. Kyrö, Mylläri ja Seikkula-Leino 2008.) Näitä metataitoja ja -kykyjä vasten myös Virtasen (2006) kuvaama ”mielivallan konteksti” sekä Deleuzen (2005a) kuvaama siirtymä kontrolliyhteiskuntaan tulevat paremmin ymmärretyksi, sillä niissä on kyse juuri näiden mahdollisten kykyjen ja yleisten valmiuksien hallitsemisesta ja organisoinnista.

Kun yleinen ymmärrys ja ihmisen elämä sellaisenaan astuvat tuotantoon, seuraa tästä Marxin mukaan, että vaihtoarvo lakkaa olemasta käyttöarvon mitta¹. Vähämäen (2003, 61) mukaan tämä siirtymä viittaa kahtaalle. Ensinnäkin, ihmisestä sellaisenaan on tehty tuotantoväline, joka ottaa kiinteän pääoman paikan ja tekee materiaalsiin laitteisiin esineellistyneestä tiedosta marginaalista. Toisaalta ihminen astuu ikään kuin tuotantoprosessin sivuun, sillä hän ei ole enää erityinen toimija, vaan pikemminkin ”organisaattori, toimittaja, joka kokoaa yhteen ja kontrolloi tuotantoa osallistumatta siihen suoraan” (emt.). Tämä tarkoittaa, että ihmisen subjektiviteetista tulee sellaisenaan pääomaa, eikä työtä voida enää ajatella yksittäisen ihmisen työnä, sillä työhön sisältyy aina työtä, joka ei ole paikalla. Tuotantoprosessi koskettaa yleisiä inhimillisiä kykyjä, vapaa-aikaa, kasvatusta ja niin edelleen. Virtasen (2006, 230) mukaan tämän jälkeen tuotannosta tulee yhteiskunnallista, sillä se leviää itse työpaikoilta ja yksittäisistä työprosesseista kaikkialle yhteiskuntaan ja ihmisen elämään.

Kun pääoma panee töihin yhteiskunnalliset kyvyt sellaisinaan, tarkoittaa tämä Virtasen (2006, 227) mukaan myös sitä, että pääoma tekee taloudesta tämän saman yhteiskunnan tuottamista. Yhdessä nämä seikat tarkoittavat muutoksia tuottavan työn luonteessa, sillä kuten Virtanen (emt.) Marxia mukaillen huomauttaa: ”tehdäkseen tuottavaa työtä ei ole enää tarpeen tarttua siihen omin käsin; riittää että on kollektiivisen työläisen elimenä.” (ks. myös Marx 1986, 471–472).

Marx (1986, 179) kirjoittaa:

[...] tuotannon ja rikkauden peruspilarina (eivät) esiinny sen enempää itse ihmisen tekemä välitön työ kuin se aikakaan, jonka hän tekee työtä, vaan hänen oman yleisen tuotantovoimansa haltuunotto, hänen luonnon ymmärtämyksensä ja luonnon hallinta sen nojalla, että hän on olemassa yhteiskuntaruumiina – sanalla sanoen hänen yhteiskunnallinen kehitys.

Yhteiskuntaruumiina ihminen on sekä osa yleistä tuotantovoimaa, että päällisin puolin erilliseltä vaikuttava (yhteiskunta)yksilö. Yhteiskuntayksilönä oleminen tarkoittaa

¹ Virtasen (2006, 121) mukaan tämä tarkoittaa Marxille arvolain romahtamista ja kapitalismin loppua. Kapitalismi ei ole kuitenkaan romahtanut vaan on pikemminkin kyennyt hyödyntämään ja ottamaan haltuunsa tästä ongelmasta aiheutuvan ristiriitaisuuden. Tästä syystä voidaan Virtasen mukaan sanoa, että ”konefragmentti” näyttyy nykytilanteen valossa samalla sekä hämmästyttävän enteelliseltä että hämmästyttävän epäonnistuneelta.

yhteistyön välttämättömyyttä, sillä tuotanto edellyttää toistuvaa paluutta siihen teoreettiseen yleiseen, jota jokainen ihmisruumis kantaa mukanaan. Se tarkoittaa siis myös eräänlaista älyn yhteisyyttä ja sellaisia inhimillisiä kykyjä, jotka ovat erottamattomia kantajastaan, kuten kieltä, kommunikaatiota, uteliaisuutta ja niin edelleen. Älyn yhteisyys, siis General Intellect, aktualisoituu ja ruumiillistuu yksittäisissä ihmisissä ja heidän työssään. Toisaalta yhteiskuntayksilönä oleminen tarkoittaa myös väkeä, epämääräistä joukkoa vailla yhteistä. (Vähämäki 2009, 51–54.)

”General Intellect” -käsitteen kautta voidaan Vähämäen (2003, 61) mukaan lähestyä ristiriitaa, joka vallitsee nykyaikaisen työn ja vanhan teollisuustyön välillä. Siinä missä fordistinen, ”pakertava” työläinen pääsee kehittämään persoonallisuuttaan vain vapaa-aikanaan, nykyaikaisen työläisen työ on hänen koko persoonallisuutensa. Tästä syystä ensin mainittu on iloinen päästessään pois töistä, mutta jälkimmäinen kokee elämänsä tyhjäksi ilman työtä. Kyse on siitä, että postfordistisessa työssä ja tuotannossa on pelissä ihmisen subjektiviteetti sellaisenaan, sillä työn tulokset ovat yhä enemmän riippuvaisia henkilökohtaisista ominaisuuksista ja persoonallisista ilmauksista. Juuri tästä syystä puheet työn lopusta ovat Vähämäen (emt.) mukaan liioiteltuja (ks. myös Rifkin 1997).

Puhe ”general intellectista” ja henkisen työvoiman synnystä saattavat tuntua osittain epärealistisilta, sillä perinteiset fordismiinkin liittyvät ”pakertavat” palkkatyön muodot eivät selvästikään ole kadonneet - tehtaita on tällä hetkellä enemmän kuin koskaan². Virno kuitenkin muistuttaa, ettei ”general intellectissa” ole kyse massaälymystöstä klassisen sivistyksen mielessä:

Lienee sanomattakin selvää, etten todellakaan puhu mistään palkkatyön mystisestä oppineisuudesta; en tietenkään kuvittele, että nykypäivän työläiset olisivat ekspertejä molekyylibiologiassa tai klassisessa filologiassa [...] se minkä merkitys korostuu, on *ymmärrys yleensä*, siis mielen kaikkein yleisluontoisimmat taipumukset: kyky kielenkäyttöön, kyky oppia, muisti, kyky abstrahoida ja verrata, sekä mieltymys itsetutkiskeluun. (Virno 2006, 133.)

Virno siis korostaa, ettei ”general intellect” tarkoita, että kaikki työ muuttuu esimerkiksi akateemiseksi, tai että sivistyksestä sinänsä tulisi missä tahansa työssä tärkeää. Uusi

² Julkunen (2008, 164) korostaa, että vaikka nykyistä työtä kutsuttaisiin jälki- tai postfordistiseksi, ei se tarkoita, ettei työtä myös taylorisoida, ositeta, riisuta taidosta, mitata ja näin myös valmistella automatisoitavaksi. Julkunen (emt.) mukaan esimerkiksi puhelinpalvelut, pikaruokapaikat ja markettien kassat ovat edelleen esimerkkejä kapeista, vähän ammattitaitoa vaativista ja tiukkaan valvotuista töistä.

massaälymystö ei ole enää tekemisissä perinteisen kirjatiedon tai klassisen sivistyneisyyden kanssa, vaan pikemminkin mahdollisimman yleisten, kaikkien yhteisesti jakamien ajattelu- ja puhekykyjen kanssa. Tästä syystä hyväksi esimerkiksi massaälymystöstä ei sovi tiedemies vaan yksinkertainen puhuja. (Virno 2006, 134.)

Mitä ”General Intellectin” astuminen arvonmuodostuksen ytimeen tarkoittaa koulutukselle? Se tarkoittaa ennen kaikkea sellaisen oppimisen korostamista, joka ei ole enää tekemisissä tiedon omaksumisen tai tiedon siirtämisen kanssa, vaan yleisten tiedonomaksumisvalmiuksien ja refleksiivis-kognitiivisten kykyjen kanssa. ”Yleisen ymmärryksen” kehittäminen on sidoksissa mielen kognitiivisten kapasiteetin laajentamiseen ja toisaalta kykyyn hallita tätä kapasiteettia (ks. Pavlidis 2012). Kuten Vähämäki (ks. esim. 2006) on korostanut, emme ole enää tekemisissä tiedon kanssa sinänsä, vaan pikemminkin ihmisen mahdollisten kykyjen ja mahdollisen tiedon kanssa. Analysoidessaan kognitiivisen työvoiman ja koulutuksen välistä yhteyttä Pavlidis (2012, 7) päätyykin kutsumaan ”general intellectia” tietoisuudeksi, tajunnaksi (”consciousness”).

4.1.2 *Kommunikaatio ja virtuositeetti*

[...] keksinnön tekeminen ei riitä enää, vaan keksijän on myös pystyttävä kuvaamaan ja kommunikoimaan keksintönsä muille (Virtanen 2006, 242).

Useissa niin kutsuttua uutta työtä ja postfordismia koskevissa analyyseissa (ks. esim. Virtanen 2006, Virno 2006, Vähämäki 2009 ja 2003) korostetaan kommunikaation ja tiedon merkitystä tuotannolle ja sen organisoinnille. Kommunikaatio ja tieto ovat muodostuneet tärkeiksi arvonmuodostuksen kannalta, sillä verkostoituneessa työssä, jota ei voida enää ymmärtää paikan tai lopputuloksen pohjalta, tarvitaan kykyjä, joiden avulla voidaan ohjata suhteita muihin ihmisiin ja alati muuttuvaan ympäristöön. Tällaisia kykyjä ovat Vähämäen (2003, 55) mukaan ensisijaisesti yleiset kommunikaatiokyvyt. YKS-raportti (2009, 16), jota tulen tutkielmassani paljon lainaamaan, tukee tätä väittämää: ”Yhteiskunta, työt ja työelämä muuttuvat koko ajan. Niissä korostuvat aikaisempaa enemmän tiedot, taidot ja henkiset prosessit.”

Kommunikatiivisen tuotannon merkitystä voidaan lähestyä fordistisen työnjaon romahtamisesta ja markkinoiden globaalistumisesta käsin. Työnjako, sellaisenaan kuin se fordistisessa paradigmassa esiintyi, tarkoitti tarkkaa ja ositettua työprosessien eriyttämistä. Jokaiselle oli oma tehtävänsä, kullekin suoritukselle ajallinen ja tilallinen ”paikkansa” ja tämä riitti. Makronäkökulmasta käsin fordismi toimi ”just in case” -periaatteen pohjalta, sillä tuotantoa määrittä – ainakin periaatteessa – loputon kysyntä. Tämä mahdollisti sen, että tuotteita voitiin valmistaa varalle, ”just in case”. Postfordismissa tuotanto leviää kuitenkin kaikkialle yhteiskuntaan ja ”just in case” korvautuu ”just in time” -periaatteella, sillä nyt on hengitettävä kysynnän mukaan. Vähämäen (2005, 56) mukaan juuri tämä lisää kommunikaation merkitystä.

Tuottaminen merkitsee sopivan vastauksen löytämistä kysyntään, joka ei enää ole riippuvainen tarjolla olevien tuotteiden, ”vastausten määrästä ja hinnasta. Koska kysyntä, siis tavallaan viestin vastaanottaja, päättää, mitä hän haluaa, on yritettävä ennakoida ja manipuloida vastaanottajan tarpeita. Ennakointi on mahdollista vain, mikäli onnistutaan ohjaamaan kysynnän kontekstia, sen kieltä. (Vähämäki 2005, 56.)

Tämä kysynnän ja tarjonnan suhteiden pääläelleen kääntyminen on kommunikatiivisen tuotannon ja toiminnan lähtökohta. Aivan kuten Virtasen (2006) ja tavallaan myös Hardtin ja Negrin (2005) kuvaama mielivallan konteksti kykenee yhdistämään ”elämään kohdistuvan vallan” kaikki komponentit toisiinsa, myös postfordistinen tuotanto pystyy ratkaisemaan fordistisen tuotantotavan keskeisen ongelman: mekanisaation ja joustavuuden välisen ristiriidan. Tämä onnistuu vain koska ”yritys voi laskea yhteiskunnan tehtaaseen” eikä kommunikaatio enää tarvitse suljetun, fyysisen tehtaan rajoja (Vähämäki 2005, 57).

Kommunikaatiosta on siis tullut (jälki)modernin kapitalismin tuotannon perusta, sen raaka-aine ja moottori. Vähämäki (2003, 56) puhuu kommunikaatiosta eräänlaisena koneena, joka on jatkuvasti toiminnassa, ”yhdistelemässä tuotannon eri segmenttejä ja luomassa uusia tuotteita ja merkityksiä, koska on oltava jatkuvasti kuulolla, valmiina vastamaan vaihtelevan kysynnän vaatimuksiin”.

On muistettava, että fordistinen ja kurinpidollinen yhteiskunta oli itse asiassa kuin yksi suuri tehdas. Periaate tässä tehtaassa oli lopulta – ja ainakin verrattain – yksinkertainen: jokaiselle oli paikkansa ja tehtävänsä eikä näitä rajoja ylitetty. Yhteiskunta tehtaana

koottiin yhteen suljetuista instituutioista ja välittävistä tahoista, joiden läpi ihminen kulki elämänsä eri vaiheissa. Tämä tarkoitti myös, että suljetut instituutiot olivat ”suljettuja” myös siinä mielessä, että esimerkiksi töitä tehtiin pääasiallisesti työajalla ja työpaikalla. Nyt kun nämä instituutiot ovat avautuneet ja levinneet työn lailla kaikkialle yhteiskuntaan (Deleuze 2005a), on tämä periaate murentunut. Nyt työstä ja instituutioista on tullut sosiaalisia. Ne ovat alkaneet kommunikoida. Nykyaikainen työ on Vähämäen (1995, 18) mukaan sosiaalista, koska onnistuakseen se vaatii toisten läsnäoloa ja suoriutuakseen se on aina kohdistettava muille. Tästä johtuu, että nykyään on vaikea erottaa esimerkiksi filosofin, pelisuunnittelijan tai konsultin töitä toisistaan.

Tämä makrotason näkökulma toimii analogiana myös mikrotason inhimillisille suhteille. Työntekijän näkökulmasta kommunikatiivinen tuotanto merkitsee uudenlaisten kykyjen ja taitojen omaksumista, sillä nyt töihin joutuvat työntekijät yleiset ja mahdolliset ominaisuudet. Nähdäkseni juuri tästä syystä myös yrittäjyyskasvatuksen kohdalla on alettu korostamaan niin sanottuja oppimisen metaprosesseja. Metaprosessit toimivat oppimisen ennakkoehtoina nimenomaan juuri tunteiden ja yleisten kognitiivisten kykyjen tasolla. Analogia on siis tämä: aivan kuten tuotanto ei vastaa enää mihinkään erityiseen tarpeeseen, erityiseen kysyntään, myös oppimisessa korostuu minkään erityisen oppimisen sijaan *oppimaan oppimisen* ja oppimisen hallintaan liittyvät kyvyt.

Kaikkiaan tämä tarkoittaa perinteiselle, muodolliselle ja spesifioituneelle koulutukselle tulkintani mukaan seuraavaa. Oletukseni on, että kasvatusta ja koulutusta ovat toiminnan muotoja, jotka aina tähtäävät joihinkin päämääriin. Nämä päämäärät ovat pitkään olleet selkeitä, aivan kuin koko fordistinen kuryhteiskunta ja kansallisvaltioiden aikakausi edellyttivät. Nyt kuitenkin kun ”yhteiskunta, työt ja työelämä muuttuvat koko ajan” (YKS 2009), päämäärät ovat mitä milloinkin. Tämä tarkoittaa, että muodollinen koulutus ei voi enää tähdätä mihinkään tiettyyn, vaan sen täytyy pyrkiä tarttumaan yleisiin elämänhallinta- ja muutoksensietokykyihin. Sopeutuvaisuudesta tulee hyve ja kuka tahansa voi kyetä mihin tahansa. ”Oleellista on kyky vastata mihin tahansa mahdollisesti tarjoutuvaan tilaisuuteen.” (Vähämäki 2005, 58). Nähdäkseni tämä on se lähtökohta, josta myös yrittäjyyskasvatusta 2000-luvun kontekstissaan ponnistaa (ks. esim. YKS 2009, YLT 2004).

Niin kutsuttu informaatiotalous tarkoittaa työn, tuotannon ja niiden organisoinnille Vähämäen (2005, 55) mukaan ainakin kahta asiaa. Yhtäältä tuotannossa ja sen

organisoinnissa korostetaan kommunikaation ja kielen merkitystä., sillä työ muuttuu ruumiillisen ”fordistisen” puurtamisen sijaan lähinnä kielellisiksi ja kommunikatiivisiksi suorituksiksi. Toisaalta työstä tulee yhä useammin itsenäistä ja autonomista, jossa työntekijän henkilökohtaisista kyvyistä ja persoonallisesta piirteistä tulee tärkeitä. Yhdessä nämä kaksi muokkaavat työstä työntekijän itseilmaisua. ”Ne persoonallistavat työn tuotetta ja tuotteistavat persoonallisuutta.” (Vähämäki 2005, 55–56.)

Myös italialaisfilosofi Paulo Virno (2006, 116) on korostanut kielellisten kykyjen analyysin tärkeyttä postfordismin ymmärtämisessä. Hänen mukaansa postfordismia ei voida ymmärtää ilman, että selitystä haetaan eettis-lingvivistisestä käsitteellisestä rakenteesta¹. Virno (emt.) paikantaa kommunikatiivisen tuotannon alun perin kulttuuriteollisuudelle ominaisiin piirteisiin, sillä ennen kaikkea kulttuuriteollisuudessa palkkatyö on muuttunut poliittisen toiminnan kaltaiseksi. Kulttuuriteollisuuden rooli postfordismissa ei kuitenkaan rajoitu tähän historialliseen merkitykseen, vaan siihen, että se on itse asiassa määritellyt postfordistisen työn paradigman kokonaisuudessaan. Ne mallit, jotka ovat olleet tyypillisiä kulttuuriteollisuudelle, ja joita myös Adorno (1947, 80–130) on kiivaasti kritisoinut, ovat muuttuneet kaikkialle elämään, yhteiskuntaan ja työhön liittyviksi perusmalleiksi. Sellaisenaan ne määrittävät postfordistista olemistamme.

Näitä kulttuuriteollisuudesta perittyjä malleja Virno (2006, 49-54)) kuvaa virtuositeetin käsitteellä. Virtuositeetti täytyy tässä yhteydessä ymmärtää klassisen aristoteelisen erottelun kautta, jonka mukaan tulee erottaa aktiviteetit, joiden päämäärät ovat siinä itsessään (*praksis*) ja aktiviteetit, joita tehdään jonkin ulkoisen päämäärän tähden (*poiesis*). Tästä kirjoitin jo aiemmin, joten en paneudu siihen enää syvemmin. Virtuositeetin kannalta keskeistä kuitenkin on, että nämä alun perin erilaiset alueet sekoittuvat toisiinsa ja omaksuvat toistensa piirteitä. Poliitiikka on muuttunut työksi ja työ on muuttunut politiikaksi, sillä kaikki poliittinen toiminta on aina lopulta virtuosista.

Virtuosoin, perinteisessä mielessä esiintyvän taiteilijan, toiminnan päämäärä ja täyttymys on aina siinä itsessään. Esiintyessään taiteilija ei luo ulkoista objektia maailmaan tai

¹ Kun työstä on tullut yhä enevissä määrin vuorovaikutusta, on ”dialoginen sana” siirtynyt kapitalistisen tuotannon keskiöön. Tämä tarkoittaa, ettei kommunikaatiolla tai ”dialogilla” ole enää etuoikeutettua asemaansa esimerkiksi poliittisessa toiminnassa tai vastarinnassa. Tästä syystä esimerkiksi Virno ja myös Hardt ja Negri esittävät voimakasta kritiikkiä Habermasia kohtaan, joka hyvin tunnetussa teoriassaan erottaa dialogiin perustuvan kommunikatiivisen toiminnan muusta välineraationaalista toiminnasta.

tuotetta, joka kestäisi itse esitystä pidempää. Toisaalta virtuoosin toiminta on täydellinen performanssi: se ei toimi ilman muiden ihmisten läsnäoloa, ”sillä koska ulkoinen tuote puuttuu, virtuoosin on pakko luottaa todistajiin (Virno 2006, 50). Nämä kaksi virtuositeettiin liittyvää ominaisuutta ovat ne, jotka Virnon (emt.) mukaan keskeisesti määrittävät postfordistista tuotantoa ja työtä. ”Postfordismissa lisäarvoa tuottava työntekijä käyttäytyy - rakenteellisesta näkökulmasta katsottuna, tietenkin – kuin pianisti tai balettianssija, *siispä* kuin poliitikko.” (emt., 54).

On muistettava, kuten Virnokin (2006, 65-66) huomauttaa, ettei työn virtuoosisuus tai kommunikativuus tarkoita suinkaan, että mekaanisen fordistinen ”pakertaminen olisi kokonaan hävinnyt, vaan sitä, että yhä useammassa työtehtävissä – usein niissä, joista on tullut keskeisimpiä arvonmuodostuksen kannalta – toiminnan päämäärä on toiminnassa itsessään, eikä tällainen työ kostuu enää ”minkään erillisen tuotteenosan valmistamisesta.” Kuten huomautin jo mielivaltaa käsittelevässä luvussa, valta kontrolliyhteiskunnissa ja mielivallan aikakaudella toimii mahdollisen tasolla ja aktualisoituu usein niin kutsuttujen kielellisten itsestään selvyyksien tuottamisena. Vähämäki (1997, 164–165) korostaakin, että hallinnointi niin kutsutuissa kommunikaatioyhteiskunnissa toteutuu siten, ettei hallinnointi ei joudu aktualisoitumaan erityisiin tekoihin tai fyysiseen pakottamiseen, vaan toimii mahdollisten tekojen horisontissa. Tämä tarkoittaa, että hallinnan kohde joutuu jo ennalta asettamaan omat ajatuksensa ja mahdolliset tekonsa suhteessa vallan rakenteisiin ja kysymään itseltään: *entä jos*. (emt., 165).

Tärkeää on kouluttautua jo edeltä arvioimaan toisen mahdollisia reaktioita. Tärkeää on elää jo edeltä mahdolliset tapahtumat. Siksi olennaista kouluttautumisessa on kommunikatiivisten kykyjen kehittäminen: tarkkaavaisuus, sopeutuvaisuus, tilanteeseen ja niin edelleen. Tämä vapaus kommunikatiivisuuteen erottaa modernin vallan puhtaasta pakottamisesta, jossa joku toimii (esimerkiksi alistaa) eikä kommunikoi, ja samalla se määrittelee fyysisen pakon (poikkeustoimien) kohteeksi ne, *jotka eivät kommunikoi*. (Vähämäki 1997, 165.)

Laine (1997, 119–120) on tullut tutkimuksissaan samankaltaisiin johtopäätöksiin. Hänen mukaansa opettajien puheessa ihanneoppilaaksi on noussut nuori, joka uskaltaa ilmaista omat mielipiteensä, olla aktiivinen ja keskustella. Merkitystä ei ole niinkään sillä, mitä mieltä on, tai mitä kunakin hetkenä ilmaisee, vaan pikemminkin pelkästä kyvystä kommunikoida mahdollisimman ”hyvin”. Opettajan kanssa saa olla eri mieltä. Ainoastaan aktiivisuus ja kyky kommunikoida sinänsä ovat merkityksellisiä.

Kuuliaisuus, ahkeruus, kiltteys ja tottelevaisuus ovat olleet Laineen (1997, 120) mukaan perinteisiä koulun hyveitä ja odotushorisontteja. Näissä kuriyhteiskunnan kouluissa vaadittiin kykyä pysähtyä, olla aloillaan ja jännittää voimansa mahdollisimman keskitetysti ja tehokkaasti. Kontrolliyhteiskunnassa ja uudenaikaisissa yrittäjyyttä painottavissa koulutusvisioissa, nämä perinteiset hyveet ovat kääntyneet pääläelleen ja muuttuneet kyvyiksi olla yleisesti *levoton*, aktiivinen mitä tahansa kohtaan. Laineen (1997, 120) mukaan luokan priimus ei ehkä olekaan enää opettajan suosikki, kuuliainen, kiltti ja ahkera nuori, vaan pikemminkin se, joka osaa ilmaista itseään ja joka avautumalla sisäänpäin tuottaa puhetta omista ajatuksistaan ja mielipiteistään ulospäin ja on tiedollisesti laaja-alainen.

4.1.3 *Praksis ja Poiesis*

Jo pitkään länsimaalaisessa kulttuuriperinteessä ja filosofiassa on totuttu jakamaan inhimillinen kokemus kolmeen perustavaan alueeseen: työhön (*poiesis*), poliittiseen toimintaan (*praksis*) ja yksityiseen ymmärrykseen. Tämä jako on ollut myös pitkään ikään kuin ”terveen järjen” mukainen. Erottelu työn ja yksityisen ymmärryksen välillä on tästä kenties selkein esimerkki. Työ on tarkoittanut orgaanista vaihtoa luonnon kanssa, uusien esineiden tuottamista, toistolle perustuvaa ja ennakoitavissa olevaa prosessia. Ymmärrys on puolestaan käsitetty yksityisenä, näkymättömänä ja tuottamattomana toiminnan muotona. Työn ja politiikan välinen erottelu on ollut yhtä lailla keskeistä: siinä missä työ on ymmärretty toistoon perustuvana välttämättömyytenä, on poliittisen toiminnan kohteena ollut ennakoimaton, arvaamaton ja uuden luominen. Ymmärtääkseen postfordistisen työn ontologiaa, on käsitettävä näiden kolmen perustavan osa-alueen heikentyminen ja sekoittuminen. (Virno 2006, 44–46.)

No niin, juuri tämä ikivanha kolmijako on nykyään heikentynyt, kolmijako, joka oli erottamaton osa vielä sen sukupolven järkeä, joka debytoi julkisella alueella kuusikymmenluvulla. Toisin sanoen puhtaan älyllisen ajattelun, poliittisen toiminnan ja työn väliset rajat ovat sumentuneet. Väitän erityisesti, että niin sanottu postfordistinen työ on saanut monia poliittiselle toiminnalle tyyppillisiä piirteitä ja että tämä Poliitiikan ja Työn fuusio on nykypäivän väen tunnusomainen piirre. (Virno 2006, 46.)

Aristoteeliseen¹ perinteeseen pohjaten Arendt (2002, 15–17) jakaa ihmisyyden kolmeen perusaktiiviteettiin: työhön (labour), valmistamiseen (work) ja toimintaan (action). Yhdessä nämä perusaktiiviteetit muodostavat yleiset ihmisenä olemisen ehdot, joiden mukaisesti elämä on ihmiselle annettu. Työ vastaa ihmisruumiin biologista prosessia. Se on välttämätöntä ruumiillista ja biologista aktiiviteettia ihmisruumiin säilyttämiseksi - ”työn ehto on elämä itse”. Valmistaminen taas lähestyy ihmisyyttä itseään ja on tekemisissä ei-välttämättömien ehtojen kanssa. Se koskee ihmisen syntyväisyyttä ja kuolevaisuutta, sillä ”lajin säilyminen ei korvaa ihmisen kuolevaisuutta” (Arendt 2002, 15). Ihmisten valmistama keinotekoinen maailma erottaa ihmiset välttämättömästä ”annetusta” luonnonympäristöstä. Valmistaminen luo pysyvyyden tunnetta ihmiselle ohikiitävänä ja turhana näyttäytyvästä elämästä. (emt.)

Toiminta puolestaan on ensisijaisesti ihmisyyttä määrittävää, sillä ainoastaan se toimii ihmisten välillä ilman esineiden tai aineen välitystä. Toiminnan yleinen ehto on se tosiasia, ”että ihmiset, ei Ihminen, elävät maassa ja asuttavat maailmaa.” (Arendt 2002, 15.) Toisin sanoen ihmisten moninaisuus ja siitä seuraava poliittinen toiminta on ihmisyydelle ensisijainen olemisen tapa. Itse asiassa toiminnan määrittelemisen ensisijaiseksi toimintojen muodoksi on Arendtin koko poliittisen filosofia ydin, sillä jos ihmiset olisivat kaikki samanlaisia, uusinnettavissa olevia olioita, olisi politiikka ja toiminta vain pelkkää ylellisyyttä tai kuten Arendt itse huomauttaa: ”yleisten käyttäytymislakien vastainen oikku” (emt.).

Tämän erottelun pohjalta Arendt esittää, että 1900-luvun massayhteiskunnat estävät ihmisiä harjoittamasta politiikkaa, tätä lopulta ihmisyyttä määrittävää *toimintaa*. Tämä johtuu siitä, että politiikka on alkanut muistuttaa sitä mitä klassisessa maailmassa kutsuttiin työksi. Poliitiikka on saanut piirteitä, jotka estävät julkisen näyttäytymisen, uuden aloittamisen, spontaanin ja kehittymättömän käsittelyn. Poliitiikka on muuttunut välttämättömäksi toistoksi ja reagoinniksi suhteessa ulkoisiin päämääriin. (Arendt 2002.) Selvin johtopäätös tästä on se, että politiikka tai poliittinen toiminta klassisessa merkityksessään on siirtynyt kaikkialle yhteiskuntaan sekä työelämään, ja että jokainen meistä on tavallaan poliitikko, mutta ei kuitenkaan enää poliittisen *toiminnan* mielessä, vaan kunkin toimijan yksityisyydessä.

¹ Aristoteles jaotteli ”Nikomakhoksen etiikan” I kirjassa inhimillisen kokemukseen kolmeen eri muotoon: työhön, poliittiseen toimintaan ja älylliseen pohdiskeluun.

Työn, politiikan ja yksityisen ymmärryksen sekoittuminen toisiinsa muodostavat postfordismissa uudenlaisen suhteen palkkatyöhön ja sen päämääriin. Poiesis, ”tuotanto”, tarkoitti klassisessa maailmassa aktiviteettia, jota liikuttaa aina jotkin ulkoiset syyt. Sellaisenaan se on pelkkää epätäydellistä liikettä, joka on aina jonkin muun liikkeelle laittamaa: talo syntyy kun se rakennetaan ja niin edelleen.

Toisin kuin Arendt (2002), jonka mukaan politiikka ja toiminta ovat muuttuneet työksi, Virno väittää työn pikemminkin muuttuneen politiikaksi. Toisin sanoen *poiesis* on liittänyt itseensä *praksiksen* ominaisuuksia. Virnon (2006,21) mukaan postfordistinen palkkatyö vaatii työntekijöiltä samankaltaisia ominaisuuksia, jotka ovat perinteisesti mielletty politiikan alaan kuuluviksi. Näitä piirteitä ovat muun muassa uuden aloittaminen, intiimi yhteys epävarmuuden ja ennakoimattoman kanssa sekä julkinen näyttäytyminen. Virnon sanoin:

Todisteluni on symmetrisesti vastakkainen Arendtin ajattelulle. Väitä että näyttäytyminen, suhde toisten läsnäoloon, ennennäkemättömien prosessien aloittaminen ja epävarmuuden, ennakoimattoman ja mahdollisen perustuva läheisyys ovat päätyneet osaksi tämän päivän työtä. Väitän, että postfordistinen työ, lisäarvoa tuottava työ, palkkatyö, tuo esiin kykyjä ja vaatimuksia, jotka vuosisataisen perinteen mukaan kuuluvat pikemminkin poliittiseen toimintaan. (Virno 2006, 21.)

Myös Vähämäen (2003, 15) mukaan klassisen elämän ja sen mukaisen erottelun kautta on mahdollista ymmärtää niin kutsuttua uutta työtä ja sen tekijän ajatusmaailmaa. Kyse on siitä, että työ ja persoonallisuus, elämä ja työ, persoonallinen elämän aika ja työaika pyrkivät sekoittumaan toisiinsa. Tämän sekoittumisen myötä työstä ja sen tekemisestä on tullut keskeinen osa persoonallisuuttamme. Kyse on yhtäältä siitä, että käytämme yhä useammin työssämme niitä taitoja ja kykyjä, jotka olemme oppineet perinteisen työn ulkopuolisella ajalla, mutta toisaalta myös siitä, että vapaa-aikamme on entistä enemmän kiinni työnteossa. Tämä työn henkilökohtaistuminen selittää sen miksi yhä useampi pitää työtä kaikkein tärkeimpänä elämäalueenaan. Työstä on tullut ihmisen tapa ilmaista itseään ja vastaavasti työstä poissaolo ja työttömyys estävät tämän itseilmaisun kehitystä. (Vähämäki 2003, 17.)

Virtanen (2006, 246–247) käsittelee tätä inhimillisten kykyjen ja persoonallisuutemme

astumista tuotantoon *ideaalireaalin* käsitteen kautta. Kyse on siitä, että inhimillisyyden yleiset ehdot ovat astuneet suoraan tuotantoon ja samalla yleisen organisoinnin sekä hallinnan kohteiksi. *Ideaalireaalin* käsite voidaan ymmärtää suhteessa Marxin reaaliabstraktio-käsitteeseen. Virtasen (emt.) mukaan Marxille esimerkiksi raha tai työvoiman myynti- tai ostotapahtuma ovat reaaliabstraktioita, sillä ne tekevät reaalisiksi pelkän ajatuksen, abstraktion. Reaaliabstraktio on siis ajatuksen rakenne esillä reaalisena, konkreettisenä asiana. Uudessa työssä ja postfordistisessa tuotannossa ei ole enää kyse tästä, sillä abstraktioilla, yleisellä ymmärryksellä tai ajattelullamme on merkitystä tuotannolle sellaisenaan:

Kun ajatuksemme sinällään ovat välittömästi arvoltaan materiaalistien tosiasioiden veroisia, ei kyse ole abstraktista, jonka rakenne on esillä tavarassa, tehdyssä työssä, merkityksessä tai yhteisessä tehtävässä, vaan *ideaalisesta sellaisenaan reaalisena*, lihana. Enää ei ole kyse abstraktista ja aktuaalisesta vaan ideaalista ja reaalisesta. Ehkä kyse ei ole enää niinkään reaaliabstraktioista, vaan *ideaalireaalista*, lihallisista ajatuksista. (Virtanen 2006, 247.)

4.1.4 Maallistuneet tunteet

Vähämäki (1997, 189) on käsitellyt uuden työn vaatimusten mukaista ihmistä opportunistihahmon kautta, ”joka käytännöllään raivaa sisällön jokaiselta erityiseltä totuudelta”. Opportunistia luonnehtivat samankaltaiset piirteet kuin Deleuzen (2005a) kuvaamaa dividuaalia, sillä myöskään hän ei kiinnity mihinkään erityiseen, vaan on alati valmis omaksumaan uuden minkä tahansa roolin, identiteetin tai tehtävän. Sen sijaan, että opportunisti varsinaisesti tekisi mitään, on hänen koko habituksena kommunikointia ja näkyvillä olemista. Tämä hahmo saa muotonsa *kommunikaatioyhteiskunnassa*, jossa inhimilliseltä kokemukselta, totuudelta ja työltä katoaa kaikki konkreettinen sisältö, ja jossa kukin voi ja kykenee mihin tahansa. (Vähämäki 1997, 189.)

Opportunisti on valmis kohtamaan ja sopeutumaan mihin tahansa muutokseen. Tämä juuri on keskeistä: kun maailman todetaan itsestäänselvyytenä alati muuttuvan, on siihen myös sopeuduttava keinoin millä hyvänsä. On oltava pragmaattinen, järkevä suhteessa muuttuviin päämääriin. Millainen on tämä ihminen, joka on ottanut tehtäväkseen olla mitä milloinkin? Vähämäen sanoin:

Vieraantuneesta, juurettomasta yksilöstä, joka investoi vain sosiaaliseen kanssakäymiseen, peleihin ja leikkeihin ja jolle mikään ei ole vakava, syntyy nykyaikaisen tuotannon vaatiman professionaalisen ihanne. Tämä raitistunut ja avoin silmin ympärilleen katsova ihminen on se vallankumouksellinen, jossa vanhan radikaalin utopian ihanne aktualisoituu. Hän on materialisoitunut filosofi, jolta vaaditaan sopeutumista ennalta arvaamattomaan ja jatkuvaan muutokseen. Sopeutuminen edellyttää välinpitämättömyyttä, passiivisuutta ja reaktiivisuutta. Hänelle jokainen ero voi olla samantekevä ja jokainen sisältö on jo lähtökohtaisesti turha. (Vähämäki 2003, 231.)

Opportunismissa on kyse *negatiivisesta kokemuksesta*, eräänlaisista maallistuneista tunteista: kyynisyydestä ja pelosta. Tämä kokemus *kokee* jokaisen sisällön ja jokaisen kohteen samantekevänä, mutta kuitenkin samanaikaisesti tärkeänä. Se vaatii yhtäältä passiivisuutta ja taitoa olla kiinnittymättä mihinkään erityiseen, sekä toisaalta aktiivisuutta ja levottomuutta mitä tahansa asiaa kohtaan. Opportunistin on oltava jatkuvasti eräänlaisessa passiivisessa valmiustilassa valmiina poimimaan kustakin merkityksettömästä kokemuksesta jotain tärkeää. Vähämäki kuvaa osuvasti tätä ristiriitaisuutta ”välinpitämättömyyden ja herkkyyden paradoksaaliseksi tunnetilaksi”. (Vähämäki 1997, 230–231.)

Tarkastellessaan sitä tunnetilannetta, jonka postfordistinen väki kohtaa, puhuu Virno niin sanotuista kehoista tunteista: kyynisyydestä, yhteiskunnallisesta sopeutuvaisuudesta, jatkuvasta kaiken kieltämisestä ja hilpeästä alistumisesta. Tunnetilanteella Virno ei kuitenkaan viittaa mihinkään erityiseen ”psykologisten taipumusten kimppuun” vaan ”olemisen ja tuntemisen muotoihin, jotka leviävät niin, että ne muuttuvat tavanomaisiksi hyvin monenlaisissa kokemusympäristöissä – työssä, joutilaisuudessa, mieltymyksissä, politiikassa”. (Virno 2006, 98.) Näiden ”kehojen tunteiden” kehitys ja primaarisuus on johdettavissa työssä tapahtuneista muutoksista, jotka ovat tarkoittaneet työntekijöiltä vaadittavia uusia taitoja ja kykyjä. Näitä taitoja ja kykyjä Virno kuvaa seuraavasti:

Tottumus liikkuvuuteen, kyky pysyä äkillisten järjestelmämuutosten tasalla, mukautuvuus yhdistettynä jonkinmoiseen aloitekykyyn, joustavuus siirryttäessä yksistä säännöistä toisiin, kyky banalisoitumiseen ja kaikkeen taipuvaan kielelliseen kanssakäymiseen, harjaantuneisuus taktikointiin kun vaihtoehtoja on rajallinen määrä (Virno 2006, 99).

On selvää, etteivät yllä olevassa sitaatissa kuvatut piirteet ja kyvyt ole niitä, joita teollinen

kuriyhteiskunta ja pitkäjänteinen fordistinen palkkatyö edellyttivät. Pikemminkin nämä piirteet palautuvat siihen mitä olemme perinteisesti pitäneet työn ulkopuolisena aikana, vapaa-aikana ja epämuodollisena toimintana. Tämän vuoksi voidaan myös ennakoida perinteisen muodollisen koulutuksen ”kehno tulevaisuus”. Mikäli työntekijöiltä vaadittavat kyvyt ovat niitä, joihin ihminen on perinteisesti sosiaalistunut muualla kuin muodollisessa, kurillis-fordistisessa koulutuksessa, on vaivatonta huomata tilanteen epäsuhta. Sekä koska nämä uudet kyvyt ovat tulosta pidempiaikaisesta, usein koko elämänmittaisesta sosialisatiosta, on ollut luontevaa – luontevaa työhön sosiaalistamisen kannalta – puhua elinikäisestä oppimisesta, joka ulottuu koko elämän aikaan ja itse muodollisen koulutuksen ulkopuolelle.

Virnon mukaan tämä perinteisen työn ulkopuolinen sosialisatio on sitä mitä kuluneen vuosisadan filosofia on nimittänyt nihilismiksi. Kyse on käytännöistä, jotka eivät enää perustu mihinkään tiettyyn vahvaan perustaan tai turvallisiin tottumuksiin:

Kuinka tämän nyt sanoisi? Yhtäällä on työ, toisaalla suurkaupunkien elämän tilapäisyys ja muuttuvaisuus, mutta nyt nihilismi (tapa olla omaksumatta tapoja jne.) astuu tuotantoon, se muuttuu ammattitaidoksi, se pannaan *työhön*. Vain se, joka on tottunut toimimaan suurkaupunkien elämänmuotojen sattumanvaraisessa muuttuvaisuudessa, voi tietää kuinka pitäisi käyttäytyä tehtaissa, joissa on oltava *just in time*. (Virno 2006, 100.)

Opportunismi syntyy Virnon (emt., 101) mukaan juuri tästä työn ulkopuolisesta sosialisatiosta: odottamattomista käännteistä, shokeista, jatkuvista uudistuksista ja yleisestä kroonisesta epävakaudesta. Opportunismille on keskeistä mahdollisuuksien rajattomuus, niiden samanaikainen tärkeys ja toisaalta merkityksettömyys. Tämä tarkoittaa, että postfordistisen väen on osattava pitää mahdollisimman monet mahdollisuuksista ympärillään, mutta samanaikaisesti olla sitoutumatta mihinkään niistä liikaa, sillä aina on oltava valmis loikkamaan uuteen tilaisuuteen.

Kyynisyyden tunteen Virno liittää myös nykyisten elämänmuotojen ja kielipelien krooniseen epävakauteen. Kyynisyys syntyy hänen mukaansa siitä, että toimiessaan ihmiset kohtaavat yhä enemmän määrin ainoastaan *sääntöjä*, eivätkä ”tosiasioita” tai konkreettisia tapahtumia. Nämä säännöt eivät ole kuitenkaan mitä tahansa sääntöjä, vaan pikemminkin yleisiä konventioita joilta puuttuu sopimuksellisuus ja yhteinen perusta. Se,

että olemme jatkuvasti suorassa yhteydessä näihin *sääntöihin*, tekee niistä lähinnä hetkellisiä ”pelejä”, joiden kautta tuotamme omaa ”itsetehostustamme”. Elämme ja toimimme säännöissä, konventioissa tai ”peleissä”, joihin emme voi uskoa kuin vain hetkellisesti ja partikulaarisesti. Olemme ymmärtäneet niiden perustattomuuden, mutta silti uskomme niihin ja juuri tämä aiheuttaa postfordistisessa väessä kyynisyyden tunteita.

4.2 Uusliberalismi ja Foucault

Uusliberalismista on kirjoitettu paljon niin yhteiskuntatieteellisessä, filosofisessa kuin kasvatustieteellisessä tutkimuksessa (ks. esim. Rinne 2000, 2002, Harvey 2007, Friedman 1962). Silti käsite on edelleen, kuten Koivusalo (2012, 198) osuvasti huomauttaa, ”eräänlainen sekasotku, johon liitetään milloin mitäkin näkemyksiä”. Etenkin suomalainen uusliberalismi¹ on monimutkainen kokonaisuus, joka koostuu amerikkalaisesta ”think tank” -visioinnista, valtion roolin jopa hieman tekopyhästä arvostelusta, hyvinvointivaltion puolustamisesta rajattoman kilpailun avulla ja niin edelleen (emt.). Kiinnitän tutkielmassani erityisesti huomiota valtion roolin tarkempaan analysointiin, sillä näkemykseni mukaan – etenkin kasvatustieteellisessä keskustelussa – uusliberalismin kritisointi saattaa liikkua hieman väärällä maaperällä, koska siinä ei ole täysin ymmärretty valtion aktiivista roolia markkinoiden mahdollistajana².

Tarkastelen tutkielmassani uusliberalismia Michel Foucault'n tarjoamien välineiden ja käsitteiden kautta. Nojaan pitkälti Foucault'n Collège de Francen *Naissance de la biopolitique* (1978–79) -luennoilla esille nostettuun luonnehdintaan, jonka mukaan uusliberalismi on pikemminkin useita eri käytäntöjä yhdistävä poliittisen hallinnan ohjelma tai organisoinnin malli, kuin yksinkertainen kaiken sisälleen sulkeva ideologia tai aate. Yhdyn muun muassa Vähämäen (2009, 195) esittämään tulkintaan, jonka mukaan Foucault'n näkemys uusliberalismista ”uutena ohjauksen ja sääntelyn tekniikkana auttaa ylittämään paikoillaan junnaavaan keskustelun, jossa uusliberalismi nähdään valtiollisen sääntelyn purkamisena ja julkisen vallan yhteiskuntaan puuttumisen minimointina.”

¹ Suomalaisesta uusliberalismista ks. esim. Patomäki (2007).

² Tällä tarkoitan, ettei koulutus tai mikä tahansa mukaan perinteisesti julkisen vallan piiriin kuuluva instanssi ole irrallinen uusliberalistisesta, tai kuten olen aiemmin tutkielmassani hahmotellut, postfordistisesta taloudesta ja tuotannosta. Tulen myöhemmin tässä luvussa esittämään, että uusliberalismi tarvitsee kasvatusta ja koulutusta luodakseen kilpailevia subjektiviteetteja markkinoita varten. Tässä mielessä näitä kahta instanssia, siis taloutta ja kasvatusta tai koulutusta, ei voida ajatella erillisinä sfääreinä, eikä uusliberalistisen koulutuspolitiikan kritiikkikään voi enää pohjautua talous / koulutus -tyyppiseen dualismiin.

Koivusalon (2012, 196–198) mukaan Foucault'ta kiinnosti näillä vuosien 1978–79 luennoilla erityisesti uusliberalistisen hallinnan haaste vapauden käyttöä koskevana poliittisena ohjelmana. Tämä haaste näyttäytyi ongelmana siitä, kuinka voidaan hallita vapauden kanssa eläviä ja vapaudesta synnytettyjä subjektiviteetteja. Oikeusliberalismia enemmän luennoilla käsitellään talousliberalismia ja sen mukanaan tuomia haasteita hallinnalliselle järjelle ja markkinoilla toimivien taloussubjektien kontrolloinnille. On muistettava, ettei uusliberalismi vielä 70-luvulla – luentojen ilmestymisen aikaan – yhdistynyt niin vahvasti globaalin talouden diskursseihin tai Thatcherin ja Reaganin uuskonservatiiviseen arvomaailmaan. Huomionarvoista luennoissa on myös, että toisin kuin aiemmissa töissään, Foucault tarkastelee tutkimaansa asiaa lähinnä nykyhetkestä käsin³. (emt.)

Uusliberalismi ei merkitse Foucault'lle (2004) julkisen vallan interventioiden vähentymistä tai valtiollisen sääntelyn purkamista vaan julkisen vallan ja markkinoiden välisen suhteen uudelleen ymmärtämistä. Julkisen vallan interventiot eivät siis välttämättä ole vähentyneet – eikä tämä ole olennaista – vaan ne kohdistuvat uusille alueille: ei suoraan markkinoille, vaan markkinoita varten. Kuten Virtanen (2006, 215–216) huomauttaa: ”Talousliberalismi artikuloi markkinat valtion väliintulon rajaksi, mutta tässä ei ole kyse näiden väliintulojen likvidoinnista, vaan niiden funktion määrittelystä uudelleen.”

Tutkielmani kannalta on tärkeä ymmärtää, ettei uusliberalismin ”vapaa” talous ole vapaata. Virtasen (2006, 214) mukaan Foucault'n johtopäätös tästä asiasta on selvä: makrotalous mahdollistuu vain koska se harjoittaa mikrovaltaa ihmismoneuteen. Tämä tarkoittaa, että tuotannon mahdollistamiseksi on ensin huolehdittava tuotannon edellytyksistä, siis ihmisistä ja heidän biopoliittisen elämänsä turvaamisesta. Pelkkä huolehtiminen ja turvaaminen eivät kuitenkaan riitä, sillä tuotanto vaatii julkisia menoja niin koulutukseen, terveydenhoitoon kuin yritysten ”elämän keston”⁴. Talouskasvua ei synny ilman

³ Esimerkiksi vuotta aiemmilla luennoilla Foucault tarkasteli modernin valtion ja modernin hallinnallisuuden syntyä sielunpaimennuksen historiasta käsin. Tarkkailla ja Rangaista (1975) -teoksessa kurivalta asetettiin rinnan suvereenin historiallisen juridis-oikeudellisen vallan kanssa. Seksuaalisuuden historian toisessa osassa käsiteltiin antiikin kreikkalais-roomalaista seksuaalietiikkaa suhteessa moderneiden subjektiviteettien muotoihin ja niin edelleen.

⁴ Pirosen (2012) mukaan postfordistinen talous on kuolematonta, sillä se ei enää rajoitu työvoiman biopoliittisen suojelemiseen, vaan myös yritysten ”elämän suojeeluun”. Yritysten elämää, syntymästä kuolemaan asti suojelemaan Pirosen (emt.) mukaan ”kollektiivisella vakuudella”, joka mahdollistuu siirtämällä tuotannon yleiset ehdot tuotannon erityisiksi ehdoiksi. Tämä tarkoittaa, että pääoma on ottanut

innovaatioita, jotka lopulta ovat taloudellisen toiminnan kannalta olennaisin kysymys⁵. Virtanen toteaa: ”kasvupolitiikka ei voi nojata vain materiaalisiin investointeihin, kiinteään pääomaan ja työntekijöiden määrään kerrottuna työajan määrällä”, sillä jos ”jotain uutta on syntyäkseen, se voi olla tulosta vain investoinneista, joita on tehty ihmisen pää-oman tasolla.” (Virtanen 2006, 214–218.) Tämän avulla voidaan ymmärtää, ettei uusliberalistinen tai talousliberalistinen politiikka ei tule toimeen ilman valtiollisia interventioita. Näiden interventioiden luonteesta kirjoitan tarkemmin tutkielmani seuraavassa kappaleessa.

Ymmärtääkseen Foucault'n käsitystä uusliberalismista on tehtävä lyhyt katsaus klassisen liberalismiin ja uusliberalismin väliseen eroavuuteen. Tämä eroavuus tarkoittaa kahta erilaista tapaa lähestyä taloudellista toimintaa. Klassinen liberalismiin ”rationaali” sen järki, perustui *vaihdon* ajatukseen. Yhteiskunta, vapaus, subjektiviteetti ja kaikki näihin liittyvä tematiikka hahmotettiin tämän vaihdon periaatteen kautta. Tämän klassisen poliittisen taloustieteen ja smithiläisen homologian omaksuman ajatuksen myötä vaihdosta tuli eräänlainen hypoteesi tai aksioma, jonka avulla ihmisyyttä, yhteiskuntaa ja vapautta voitiin ymmärtää.

Uusliberalismi ei Foucault'n (2004, 129–159) mukaan enää perustu tähän klassiseen vaihdon -periaatteeseen, vaan pikemminkin kaikkialle ulottuvaan kilpailuun. Ihmiset eivät ole enää tavarana vaihtajia, kaupankäyjiä, vaan yrittäjiä, jotka taistelevat pelastuksestaan yhteiskunnassa. Kaupan, tai kaupankäynnin logiikka muuttuu erottautumisen, kilpailun ja yrityksen logiikaksi. Deleuze (2005a) ei kirjoittanut varsinaisesti uusliberalismista, mutta myös hänen mukaansa kontrolliyhteiskunnassa yrityksen malli levittäytyy kaikkialle yhteiskuntaan. Yrityksen analogia korvaa tehtaan ja ”tulospalkkauksen modulatorinen periaate houkuttelee myös julkista koulutusta: todellakin, kuten yritys korvaa tehtaan, jatkuva koulutus pyrkii korvaamaan koulun, ja jatkuva kontrolli korvaa kokeen. Se on varmin koulun yritykselle luovuttamisen väline” (emt).

Foucault'n (2004) tavoin tarkastelen uusliberalismia kahdesta historiallis-yhteiskunnallisesta näkökulmasta käsin. Ensimmäisen ja suomalaisen uusliberalismin ymmärtämisen kannalta tärkeämmän näkökulman muodostaa Saksan liittotasavallassa

haltuunsa yhteiskunnalliset varat, joilla tuotantoa suojellaan kuolemalta ja taataan voiton jatkuvuus.

⁵ Uus-schumpeteriläisen koulukunnan näkemyksen mukaan tieto, innovaatiot ja yrittäjyys ovat tärkeimpiä tekijöitä talouden dynamiikan ymmärtämiseksi. Innovaatio- ja yrittäjyysprosessit ovat kuitenkin hauraita ja epävarmoja, joten niiden turvaamiseksi tarvitaan julkista sektoria. (ks. Piironen 2012, 23–24.)

toisen maailmansodan jälkeen harjoitettu yhteiskuntapolitiikka, jota Foucault (2004, 75–101) kutsuu ordo-liberalismiksi. Toisen näkökulman muodostaa amerikkalainen, lähinnä niin kutsutun ”Chicagon koulukunnan” näkemys uusliberalistisesta talouspolitiikasta. Vaikka ordo-liberalismin ymmärtäminen on oleellista tutkielmani kannalta, myös amerikkalainen uusliberalismin perinne, ennen kaikkea talousnobelisti Gary Beckerin lanseeraama *human capital* -käsite muodostuu keskeiseksi välineeksi ymmärtää uusliberalistista politiikkaa ja sen keskeistä koulutuspoliittista ilmentymää, yrittäjäyyskasvatusta.

4.2.1 Ordo-liberalismi ja valtion pelko

Ordo-liberalismin taustalla on modernin saksalaisen valtion ja sen legitimitietin kriisi. Tämä kriisi, joka ulottuu Weimarin tasavallan aikoihin, kulminoitui viimeistään toisen maailmansodan jälkeisessä natsismin ja fasismin kokemuksessa. Kansallissocialismin runtelemassa sodan jälkeisessä Saksassa ei enää voitu turvautua yhteiseen historiaan, vahvaan keskushallintoon tai yhteiseen ideaan saksalaisuudesta, jotka olisivat voineet antaa oikeutuksen valtion olemassaololle. Tästä syystä sodanjälkeistä Saksaa vaivasi Foucault’n mukaan todellinen valtion pelko. (Foucault 2004, 75.)

Ordo-liberaalit¹ tarjosivat tälle pelolle tai ongelmalle oman ratkaisunsa, jonka mukaan tuleva Saksan valtio voisi perustua ainoastaan taloudelliselle vapaudelle. Heidän mukaansa valtio oli luotava tyhjistä talouden ehdoilla, talouden tarpeisiin. Yhteiskuntapolitiikan tärkeäksi tehtäväksi muodostui tämän vapauden turvaaminen ja markkinoiden sekä niillä toimivien aktiivisten taloussubjektien tuottaminen. Aktiivista yhteiskuntapolitiikkaa tarvitaan, sillä markkinat eivät ole luonnolliset tai saavuta optimaalisuuttaan ”luonnontilassa”, laissez-faire -politiikan tuloksena. Pikemminkin, kuten ordo-liberalistit argumentoivat, markkinat vaativat valtiojohtoista sääntelyä, valvontaa ja

¹ Foucault’n (2004, 103) mukaan ordo-liberalismia kehittivät sodanjälkeisessä Saksan liittotasavallassa Erhardtin ympärille kehittynyt ryhmittymä, joka koostui lähinnä taloustieteen professoreista, joista tärkeimpinä Foucault (emt.) mainitsee Walter Euckenin ja Max Weberin veljen Alfred Weberin. Euckenin vuonna 1936 perustama Ordo -aikakauslehti toimi tämän ryhmittymän, jota myöhemmin on kutsuttu Freidburgin koulukunnaksi, yhdistävänä tekijänä. (emt.). Ordo-liberalismi ei koskaan kehittynyt puolueeksi tai muuksiakaan perinteiseksi poliittiseksi entiteetiksi. Kyseessä oli pikemminkin akateemista talous- ja oikeustieteilijöistä koostunut ryhmittymänä, eräänlainen ”think tank” -verkosto, joka vaikutusvaltaisilla kirjoituksillaan loi pohjan sodanjälkeisen Saksan liittotasavallan talous- ja yhteiskuntapolitiikalle.

ohjausta. Ordo-liberalismi käänsi päälaelleen klassisen liberalismiin ongelmanasettelun, jonka esimerkiksi amerikkalainen uusliberalismi otti selviönä. Klassiselle liberalismille valtio tulee aina ensin, *a priori*. Siinä pyrittiin minimoimaan valtion roolia ja muodostamaan valtioton tila valtion sisälle. Ordo-liberalismin kohdalla taas valtio ei ole annettu, tai valtiosta käsin ei lähdetä, vaan ongelmana on luoda markkinoiden avulla tilaa valtiolle. Sen ydin on valtion luominen markkinoiden avulla, markkinoiden tarpeisiin. (Foucault 2004, 101–129.)

Koivusalon (2012, 201) mukaan Saksan liittotasavallassa markkinoita paikkaavasta sosiaalipolitiikasta oli tehtävä markkinoita luovaa yhteiskuntapolitiikkaa. Tätä aktiivista yhteiskuntapolitiikkaa tarvitaan, sillä markkinamekanismit ovat hauraita. Ordo-liberalistien mukaan markkinat eivät ole ainoastaan hauraat, vaan itse asiassa täysin keinotekoiset ja tämän vuoksi valtion on puututtava aktiivisesti talouteen ja markkinoihin. Olennaista on ymmärtää tämän puuttumisen tai näiden interventioiden luonne, sillä ongelmaksi muodostuu mahdollisimman suuren taloudellisen vapauden yhdistäminen ajatukseen markkinoiden keinotekoisuudesta. (emt.)

Ongelman näennäisyys on kuitenkin ymmärrettävä, sillä ordo-liberalistien mukaan markkinoiden ”optimaalinen toiminta” itse asiassa vaatii valpasta ja aktiivista yhteiskuntapolitiikkaa. Markkinat on tehtävä mahdollisiksi, on luotava niiden ennakkoehdot ja turvattava niiden toiminta. Interventioiden määrä saattaa olla yhtä lukuisa kuin keynesiläisessä talouspolitiikassa, mutta niiden luonne on täysin eriävä. Ordo-liberalismin mukaan markkinoihin ei pidä kuitenkaan puuttua sisällöllisesti, vaan on kohdistettava interventiot niihin ehtoihin, jotka tekevät markkinatalouden mahdolliseksi. Ordo-liberalismissa interventioita ei suunnata markkinoille, vaan markkinoita varten. (Virtanen 2006, 216.)

Foucault (2004, 129–159) korostaa useampaan otteeseen *Naissance de la biopolitique* -luennoillaan, ettei ordo-liberalismin ydin ole idea markkinoilla tapahtuvasta tasa-arvoisesta vaihdosta. Olennaisempaa kuin vaihto, on kilpailu ja kilpailevien subjektiviteettien luominen yhteiskuntapoliittisten interventioiden kautta. Kilpailu, jota ordo-liberalistit korostavat, ei kuitenkaan ole kilpailua missään luonnollisessa mielessä eivätkä kilpailevat subjektiviteetit ole ennalta annettuja. Näitä markkinoilla toistensa kanssa kilpailevia subjekteja ei voida ”jättää silleen”, kuten klassinen liberalismi oletti, vaan heidän toimiinsa

ja olemiseen on puututtava aktiivisesti. Vähämäki (2009, 208) kirjoittaa: ”ordo-liberaalien ihanneyhteiskunta ei muodostu vapaista kansalaisista, joilla on oikeuksia [...] se muodostuu yrityksistä, yrittäjistä ja kilpailijoista.”

Mitä sitten ovat nämä markkinamekanismien ennakkoehdot? Virtasen (2006, 216) mukaan ”yhteiskuntapolitiikan täytyy aktiivisesti tehdä sosiaalisiin prosesseihin tilaa markkinamekanismeille, kilpailulle, kannustimille ja yrittäjyydelle, sen täytyy puuttua elämän yleisiin ehtoihin, kuten demografiaan, omistusoikeuksiin, yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin ehtoihin, kasvatukseen, koulutukseen, oikeudellisiin suhteisiin ja niin edelleen.” Tutkielmani kannalta tärkeintä on tarkastella yhteiskunnallisia ja kulttuurisia ehtoja sekä tietenkin kasvatuksen ja koulutuksen roolia markkinamekanismien reunaehtoina. Menemättä syvemmin tähän tematiikkaan voidaan todeta, että esimerkiksi kasvatuksen ja koulutuksen – näiden perinteisesti markkinoiden ulkopuolisten sfäärien – tuominen osaksi ”yleistä taloudellista järkeä” on olennaista. Taloudellisen kasvun ja tehokkaan innovaatiopolitiikan kannalta on erityisen tärkeää panostaa juuri tietynlaiseen koulutukseen ja kasvatukseen, sillä niiden kautta yhteiskuntapolitiikka tarttuu ihmisen ”inhimilliseen pääomaan” ja sen kehittämiseen. Nämä innovaatiovetoisen talouspolitiikan kannalta välttämättömät investoinnit eivät rajoitu ainoastaan työn ja koulutuksen ajan piiriin, vaan ihmisen elämään sellaisenaan. ”Ne koskevat pikemminkin koko elämän aikaa, joka alkaa jo syntymästä ja lapsuudesta, sillä tulevat tuotot riippuvat jo lapsuuden lämmöstä ja kokemuksista, suhteista lähisukulaisiin, jotka kapitalisoituvat myöhemmän elämän tuloissa.” (Virtanen 2006, 217.)

Vähämäen (2009, 205) mukaan ordo-liberaalien harjoittaman uusliberalistisen politiikan erityinen vihollinen on – hieman paradoksaalisesti – liberalismi ja siitä kehittynyt keynesiläisyys. Tämä näkyy ordo-liberalismin suhteessa markkinoihin, sillä päinvastoin kuin vanhassa liberalismissa tai keynesiläisyydessä, ordo-liberalistien ajatus on, että ”luonnontila” ja subjektiivisten oikeuksien tila ei ole ”ennalta annettu”, vaan se on luotava. On luotava elinvoimainen tila, jossa vallitsee kaikkien sota kaikkia vastaan. Ajatus vapaasta yksilöstä, joka asettuu suhteisiin toisten kaltaistensa kanssa markkinoilla tai yhteiskunnassa, muuttuu myös ordo-liberalismin sisällä kyseenalaiseksi. Toistensa kanssa kilpailevat yksilöt eivät ole ennalta olemassa, vaan tämä porvarillinen yksilö on tuotettava yhteiskuntapoliittisten linjausten pohjalta. (emt., 205–206.) Analysoin tätä tematiikkaa tarkemmin tutkielmani loppupuolella, mutta jo nyt on huomattavissa ordo-liberalistisen

uusliberalismin ja yrittäjyyskasvatuksen välillä oleva yhteys, sillä mitä muuta yrittäjyyskasvatus on kuin aktiivisten yrittäjämäisten subjektiviteettien luomista markkinoita ja yhteiskuntia varten. Yrittäjyyskasvatus voidaan ordo-liberalismin näkökulmasta ymmärtää ”elämänpolitiikkana” (”vital politik”), jossa tuotannon kannalta on olennaista kääntää katse juuri tietynlaisten subjektiviteettien luomiseen, yksilön tuotannon välineisiin ja mekanismeihin, kuten koulutukseen.

”Elämänpolitiikalle” voidaan löytää myös toisenlainen merkitys ordo-liberalistisessa ajattelussa, sillä vaikka ordo-liberalistit painottivat yleistetyn kilpailun yhteiskuntaa, tarjosivat he Foucault'n (2004, 242) mukaan tälle kilpailulle vastapainoksi eräänlaista lämmintä ja elämänläheistä politiikkaa, jonka funktio oli paikata kilpailun ”kylmyyttä” pitämällä huolta ihmisistä. Tämän vuoksi Foucault (emt.) toteaa, että ordo-liberalistien kuvitteleva yhteiskunta on samanaikaisesti olemassa markkinoita varten, mutta myös niitä vastaan tässä paikkaavassa merkityksessä. Tätä vasten on ymmärrettävissä, että monet hyvinvointivaltioille tyypilliset yhteiskuntapoliittiset interventiot eivät välttämättä ole vastakkaisia uusliberalistiselle ajattelulle, vaan toimivat pikemminkin sen täydentäjinä.

4.2.2 Anarko-kapitalismi ja inhimillinen pääoma

Foucault'n (2004, 217) mukaan amerikkalainen uusliberalismi eroaa huomattavasti sen saksalaisesta muunnelmasta, ordo-liberalismista. Olennaisinta on - tietenkin, että Yhdysvalloissa uusliberalismi kehittyi täysin toisenlaisessa historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa kuin Euroopassa. Foucault'n (emt.) mukaan aina 1700-luvulta lähtien amerikkalainen liberalismi onkin ollut ikään kuin luonnollista, sillä se on syntynyt ilman historiaa ja ilman feodaalistavastarintaa. Liberalismi merkitsi Yhdysvaltojen sisällissodan aikana samaa mitä se merkitsi sodanjälkeiselle Saksalle, valtion legitimointia. Tämän legitimoinnin jälkeen liberalismi on ollut koko amerikkalaisen kulttuurin, yhteiskunnan ja poliittisten kamppailuiden perustana. Foucault'a (2004, 218) mukaillen, ”se on kokonainen tapa olla ja ajatella”. Yhdysvalloissa uusliberalismi ei myöskään problematisoitunut ainoastaan julkisen vallan toimeliaisuutta tai toimettomuutta, vaan yhdistyi liberaalin elämäntavan, ajattelun ja utopismin kehittämiseen kaikessa laajuudessaan (Koivusalo 2012, 204).

Niin kutsutun ”Chicagon koulukunnan” teoreetikon Gary Beckerin (1964) mukaan tuotannon tekijöitä – maa, pääoma ja työvoima – tarkastellessaan klassinen taloustiede ei ottanut riittävästi huomioon työvoiman tai työn käsitettä, sillä se oli tehnyt työstä pelkästään määrällisen tekijän ”arvotyötä”. Toimiessaan näin taloustiede ei Beckerin mukaan ymmärtänyt työn laadullisia ja ”yksilöllisiä piirteitä” ja siksi sen olisi siirrettävä katse työstä ja abstraktista työajasta työntekijään itseensä ja hänen kykyihinsä, siis työntekijään yksilönä. Tästä näkökulmasta käsin on luontevaa ajatella, että työntekijään kannattaa investoida aivan kuten koneisiin tai laitteisiin. Työntekijän henkilökohtaisista kyvyistä, koko hänen persoonallisuudestaan ja elämästään on tehtävä ”yritys”, joka pyrkii luomaan lisäarvoa investoimalla pääomaansa. (Foucault 2004, 219–221; Vähämäki 2009, 210–211.)

Foucault'n (2004, 220) mukaan tämä amerikkalaisten uusliberalistien klassista poliittista taloustiedettä kohtaan esittämä kritiikki merkitsi syvempää epistemologista katkosta työvoiman ja talouden ymmärtämisessä. Homogeeninen ja määrällinen työvoiman käsite muuttui amerikkalaisessa uusliberalismissa heterogeeniseksi *väeksi*, laadulliseksi ja toisiinsa palautumattomaksi työvoiman käsitteeksi. Schultzin (1972, 5) mukaan aivan kuin koko poliittisen taloustieteen perinne myös marxilainen analyysi sortui samaan virheeseen ajatellessaan työvoiman vain dikotomiseksi rakenteeksi suhteessa pääomaan, työnantajiin. Tärkeää tässä uusliberalistien esittämässä kritiikissä on Foucault (2004, 223) mukaan, ettei työvoimaa tai yksittäistä työntekijää nähdä enää markkinallisena objektina, vaan aktiivisena ja yrittävänä subjektina. Tämä tarkoittaa, että analyysin on lähdettävä työntekijästä itsestään, hänen ymmärtämisestään aktiivisena taloudellisena subjektina, eikä enää osana passiivista ja yhteismitallista työvoiman joukkoa.

Kun työvoima tai työntekijä ymmärretään amerikkalaisen uusliberalismin tapaan aktiivisena subjektina tai yrittäjänä, on keskeistä kysyä, miksi ihmiset lopulta tekevät töitä? Yksinkertaisinta on tietenkin ajatella, että ihmiset tekevät työtä saadakseen palkkaa. Klassisen poliittisen taloustieteen näkökulmasta tämä palkka on tuloa työntekijän myymästä ja yhteisesti mitatusta työajasta. Amerikkalainen uusliberalismi kyseenalaistaa tämän määritelmän, sillä työntekijän, aktiivisen yrittäjä-subjektin näkökulmasta palkka on tuloa hänen inhimillisistä kyvyistään, ei ”hinta” hänen myymästään työajasta (Foucault 2004, 223). Työntekijä ei siis myy työaikaansa, vaan koko elämän aikansa ja kaiken inhimillisen kyvykkyytensä, jotka ovat kokonaisuudessaan ja sellaisenaan työnantajan

käytettävissä. Tätä inhimillisten kykyjen kokonaisuutta Becker (1964) kutsuu inhimilliseksi pääomaksi ("human capital").

Inhimillisellä pääomalla tarkoitetaan hankittuja ja hyödyllisiä kykyjä, joiden avulla kyetään lisäämään rikkautta. Inhimilliseen pääomaan sijoitetaan aivan kuin materiaaliseen pääomaan, kuten koneisiin. Molemmissa tapauksissa kyse on investoinnista, joka maksaa itsensä takaisin ja tuottaa parhaassa tapauksessa voittoa. Becker (1964) jakaa inhimillisen pääoman yleiseen ja erityiseen inhimilliseen pääomaan. Yleinen inhimillinen pääoma tarkoittaa kykyjä, joita tarvitaan missä tahansa ammatissa ja toiminnassa. Erityinen inhimillinen pääoma puolestaan viittaa kykyihin, joita tarvitaan erityisesti juuri tietyssä ammatissa: esimerkiksi lääkäri tarvitsee erityisesti tietoa ihmisen anatomiasta. Yrittäjyyskasvatuksen kohdalla on kyse ensin mainitusta inhimillisen pääoman muodosta. Siinä korostetut kyvyt ovat mahdollisimman yleisiä, joita voidaan soveltaa missä tahansa toiminnassa. Tätä korostetaan erityisesti YKS (2009, 13) raportissa:

Yrittäjyys on yksilön kykyä muuttaa ideat toiminnaksi. Se sisältää luovuuden, innovaatiokyvyn ja riskinoton. Samoin kuin kyvyn suunnitella ja johtaa toimintaa tavoitteiden saavuttamiseksi. Nämä ominaisuudet tukevat yksilön jokapäiväistä elämää, koulutuksessa, työssä, vapaa-aikana ja muussa yhteiskunnallisessa toiminnassa.

Lehtisaloon ja Raivolan (1986, 53) mukaan koulutusta on markkinoitu investointina inhimilliseen pääomaan siitä syystä, että tulevien työntekijöiden tuottavuuden on ajateltu olevan riippuvainen niiden investointien määrästä, jotka heihin on tehty. Tähän on sovelluttu niin sanottu 2/3-sääntöä, jonka mukaan ihmisten välisistä tuloeroista koulutus selittää jopa kaksi kolmannesta. Makronäkökulmasta ja kansantalouden kannalta tämä merkitsee sitä, että koulutuksella olisi ennakoitava työelämän muutokset ja huolehdittava inhimillisen pääoman riittävydestä ja laadusta. (emt.).

Koulutuksen avaintavoitteeksi tulee ihmisen sopeutumiskyvystä huolehtiminen. *Tärkein sopeutumiskyvyn varmistaja on kyky oppia jatkuvasti uutta jokaisesta kokemuksesta, sovittaa toimintansa muuttuvien tilanteiden mukaiseksi[...]Ihmiseltä ei niinkään vaadita ennalta määriteltyjä taitoja ja valmiita käyttäytymismalleja kuin tiedollista ja taidollista joustavuutta, mikä oikeastaan tarkoittaa perinteisen koulutusmallin ympärikäntämistä: taitoa luopua aikaisemmista henkisistä ja toiminnallisista käyttäytymismalleistaan uusien ja tarkoituksenmukaisempien hyväksi.* (Lehtisalo ja Reivola 1986, 53.)

Investoinneilla inhimilliseen pääomaan on nähty myös olevan yhteys yrittäjyyteen ja sen edesauttamiseen. Esimerkiksi Davidsson ja Honig (2003) ovat esittäneet, että ne, joilla on enemmän ja laadukkaampaa inhimillistä pääomaa, havaitsevat ja hyödyntävät yrittäjyysmahdollisuuksia paremmin.

Koska inhimillinen pääoma on jotain mikä tekee tulevaisuuden tulot mahdolliseksi – eikä siis aktualisoidu välttämättä juuri tähän hetkeen, on ajateltava, että tämä pääoma on erottamaton osa kantajastaan. On ajateltava, että ihminen on kaikkine taitoineen, persoonallisine piirteineen, kokemuksineen, taipumuksineen ja niin edelleen, itse itsensä pääomaa. Tämä huomio tekee Foucault’lle (2004, 224) mahdolliseksi puhua tätä pääomaa kantavasta ihmisestä *koneena*. Kyse ei ole kuitenkaan vieraantuneesta, totalisoituneesta ihmisestä, vaan kuten Vähämäki (2009, 141) huomauttaa, siitä että koneiden tuotannolliset ja organisatoriset tehtävät ovat siirtyneet ihmis-ruumiiseen. Siitä että ”yksi ja sama ihmisolio on sekä kone tai laite, johon on investoitu – että elävää työtä, joka käyttää konetta, panee sen toimimaan ja tuottamaan uutta arvoa ja rikkautta.” Kyse on siitä, että laadullisen työn hajaantuminen persoonallisuuteen tekee ihmisestä samalla sekä työvälineen, työpaikan että elävää työtä. Investoitu ihmis-ruumis ei ole kuitenkaan enää sama asia mistä Foucault (2012) puhui, siis energettinen ja fyysinen voimaolio, vaan pikemminkin ajatteleva ja kommunikoiava älyolio. (Vähämäki 2009, 141.)

Inhimillisen pääoman luomista voidaan lähestyä kahtaalta, sillä kuten Foucault (2004, 227) huomauttaa, se koostuu yhtäältä luontaisista, geneettisistä kyvyistä ja toisaalta opituista taidoista ja tiedoista. Geneettisten taipumusten yhteys inhimillisen pääoman kehittymiseen ja moderniin biopolitiikkaan olisi jo itsessään mielenkiintoinen tutkimisen aihe, mutta keskityn tutkielmassani opittujen kykyjen analysointiin. Schultz (1961) itse korostaa kasvatuksen, koulutuksen ja oppimiskyvyn yhteyttä inhimillisen pääoman kehitykseen. OECD:n raportti (2007) menee vielä pidemmälle samaistaessaan nämä kaksi asiaa toisiinsa:

Yksilöiden ja eri maiden kyky hyödyntää tämä tulossa tietotalous riippuu suurelta osin niiden inhimillisestä pääomasta eli niiden koulutus- ja osaamistasostaan. Tästä johtuen hallitukset lisäävät panostustaan inhimilliseen pääomaan. Koulutus on tärkein työkalu tämän tavoitteen saavuttamiseen. Koulutus nähdäänkin nykyään erittäin tärkeänä talouskasvun tekijänä. (OECD 2007.)

Myös Foucault (2004, 229) päätyy samankaltaiseen päätelmään. Hänen mukaansa inhimillisen pääoman muodostaminen tai sen luominen tarkoittaa ennen kaikkea investointeja koulutukseen ("educational investments"). "Educational" sanan kääntäminen tarkoittamaan ainoastaan koulutusta ei ole kuitenkaan täysin ongelmatonta, sillä Foucault'n (emt.) mukaan amerikkalaiset uusliberalistit eivät tarkoittaneet ainoastaan investointeja muodolliseen, formaaliin koulutukseen vaan koko kasvatuksen kenttään, vanhempien lastensa kanssa viettämään aikaan ja niin edelleen. On tietenkin huomionarvoista, että myös yrittäjyyskasvatus on sananmukaisesti kasvatusta, ei koulutusta. Kasvatus on tärkeää inhimillisen pääoman kehittymisen kannalta, sillä kuten Vähämäki (2009, 143) huomauttaa: "ihmisen tuottaminen ei tapahdu vielä laboratoriossa, ihmistä eivät tee koneet eikä ihmisiä tipahda taivaasta." Ihmis-koneen tuottaminen vaatii toisia ihmisiä, inhimillistä vuorovaikutusta ja kaikkea sitä mitä tapaamme kutsua kasvatukseksi. Kun ihminen voidaan tuottaa vain ihmisen avulla, on syytä nostaa esille Schultzin (1961) tekemä huomautus: "Ekonomistit ovat jo pitkään tienneet, että ihmiset ovat tärkeä osa kansakuntien taloutta." Näin voidaan ymmärtää kasvatuksen ja juuri tietynlaisen ihmiskoneen tuottamisen tärkeys taloudelliselle toiminnalle.

Vähämäen (2009, 91) mukaan fordistisessa tuotannossa ainoastaan työaika oli tuottavaa ja muu elämän aika tuottamatonta. Postfordismissa tai niin kutsutussa tietokykykapitalismissa työvoiman uusintamisesta, siis muusta elämän ajasta, tulee suoraan tuottavaa. Tätä muutosta vahvistaa Vähämäen (emt.) mukaan juuri ihmisruumiisiin kerrostunut inhimillinen pääoma, sillä kasvatus, koulutus, terveys sekä tutkimus- ja kehitystoiminta ovat nykyään taloudellisen kasvun kannalta yhtä tärkeitä kuin materiaallinen pääoma. Olennaista on, että nämä taloudellisen kasvun kannalta olennaiset sektorit ovat useimmiten myös niitä, jotka ovat aiemmin kuuluneet selvemmin hyvinvointivaltion takaamien palveluiden piiriin.

Inhimillisen pääoman lisäksi Foucault'a (2004, 215-239) kiinnostaa amerikkalaisessa uusliberalismissa markkinoiden rooli yleisenä totuuden mittarina. Tämä tietenkin liittyy jo edeltävään analyysiin, sillä jotta markkinat voidaan nähdä valtiosta erillisenä tilana ja yleisenä toiminnan mittarina, on taloudellinen analyysi kyettävä levittämään kaikkialle yhteiskuntaan ja ihmiselämään. Nähdessään markkinat luonnollisina, yhteiskunnasta erillisenä tilana, on amerikkalainen uusliberalismi Vähämäen mukaan tavallaan "viattomampaa" kuin saksalainen ordo-liberalismi. Molempia kuitenkin yhdistää

sama ajatus: valtio puuttuu kokonaan tai valtio tulee vasta markkinoiden jälkeen. Itse asiassa tämän jälkeen tulee Vähämäen mukaan kyseenalaiseksi puhua valtiosta ollenkaan sen klassisessa poliittisessa mielessä. (Vähämäki 1999, 211–212.) Myös Koivusalon (2012, 202) mukaan amerikkalainen uusliberalismi on sen saksalaista muunnelmaa radikaalimpaa ja tyhjentävämpää, sillä se miehittää koko yhteiskunnallisen rakenteen ja kaikki ne suhteet, joilla ei ole ennalta mitään tekemistä markkinatalouden kanssa. Taloudellinen analyysi pyritään viemään uusille poluille ja se pyrkii miehittämään koko yhteiskunnallisen rakenteen analyysin myös niissä suhteissa, jolla ei ole mitään tekemistä rahatalouden kanssa.

4.2.3 *Homo economicus – talousihmisen totaalisuus*

Etenkin amerikkalaiselle uusliberalismille tyypillinen taloudellisen analyysin levittäminen koskemaan kaikkea toimintaa ja kaikkia ihmiselämän osa-alueita synnyttää Foucault'n (2004, 268) mukaan merkittäviä ongelmia, jotka ovat niin käytännöllisiä kuin teoreettisiakin ja jotka kaikki kiteytyvät *homo economicus* -teeman ympärille. Nämä ongelmat ovat kiinnostavia, sillä niissä uusliberalismi ikään kuin kohtaa rajansa ja joutuu määrittelemään taloudellisen toiminnan ja analyysin sisällöt uudelleen.

Ongelma, jonka amerikkalainen uusliberalismi kohtaa on, kuinka ulottaa päämääräorientoitunut taloudellinen analyysi koskettamaan sellaisia elämäalueita, joilla ei ole sinänsä mitään tekemistä taloudellisen tai edes välttämättä rationaalisen toiminnan kanssa. Kuinka siis ymmärtää ei-rationaalista toimintaa taloudellisena toimintana? Foucault'n mukaan Becker – kenties radikaalein amerikkalaisista uusliberalisteista – vastasi tähän ongelmaan määrittelemällä taloudellisen analyysin raamit uudelleen. Beckerin mukaan taloudellinen analyysi toimii kaiken inhimillisen toiminnan analyysin mallina ja kehyksenä, kun tällainen toiminta määritellään käyttäytymiseksi, joka systemaattisesti reagoi muuttuvan ympäristön asettamiin vaatimuksiin. Beckerin sanoin käyttäytymiseksi, ”joka hyväksyy ulkoisen todellisuuden”¹. (Foucault 2004, 269.)

Koivusalo (2006, 206) alleviivaa, että amerikkalaisen uusliberalismin kohdalla on kyse

¹ Käännös (EH): ”which accepts the reality”.

myös siitä, että se pyrkii soveltamaan taloudellista analyysia myös toimintaan, jolla ei ole tekemistä niukkojen resurssien kanssa. Juuri tästä syystä rationaalisen toiminnan – jota taloustiede pyrkii analysoimaan ja kehittämään – lähtökohdaksi riittää, että toimija reagoi jollakin järjestelmällisellä, eikä siis enää välttämättä laskelmoivalla, tavalla ympäristön muuttujiin. Beckerille uusliberalistinen taloussubjekti on toimija, joka hyväksyy ulkoisen todellisuuden ja reagoi siihen systemaattisella tavalla. (emt.)

Vaikka Foucault (2004, 269) yhdistääkin – täysin oikeutetusti - Beckerin ajatukset muuttuvasta ympäristöstä ja siihen systemaattisella reagoivasta talousihmisestä amerikkalaiseen behaviorismiin, näen, että analyysia voidaan nyt kolmen vuosikymmenen jälkeen täsmentää. Kuten kirjoitin aiemmin tutkielmassani kontrolliyhteiskuntaa ja postfordismia koskevissa luvuissa, uudenlaiset työn ja työvoiman kontrolloinnin tavat kohdistuvat nykyään yhä enenevässä määrin ihmisen ajattelun ja toiminnan ennakkoehtoihin. Keskeistä tässä kontrolloinnissa on, että ympäristö ja yhteiskunta muuttuvat jatkuvasti, ja että tähän turbulenssiin on kyettävä sopeutumaan. Tässä mielessä behaviorismi ei ole enää onnistunein analogia eikä systemaattinen reagointi ole enää välttämättä ”systemaattista”. Perusajatus ja ongelma pysyvät kuitenkin samana: kuinka hallita tai kontrolloida ihmistä, jonka – ainut – tehtävä on reagoida ja mukauttaa ajatteluaan ja olemistaan ympäristön asettamien muuttujien suhteen: Kuinka siis hallita ihmistä jo ennalta? Näitä hallinnan tai kontrolloinnin tapoja olen käsitellyt tutkielmassani kontrolliyhteiskunnan ja mielivallan käsittein. Tässä mielessä – hieman näköalaa laajentaen – Beckerin esittämä ongelma on edelleen ajankohtainen postfordistista tuotantoa luonnehtimissa kontrolliyhteiskunnissa. (ks. tämä tutkielma luvut 2.3 ja 4.1.)

Koivusalo (2012, 206–207) kirjoittaa:

Käytöksen hallitseminen merkitsee sen ohjausta vaikuttamalla toimijan pelikentän ja ympäristön muuttujiin. Talousihminen muodostuukin uusliberalismissa uuden hallittavuuden mahdollistavaksi ihmiseksi, jota voidaan ohjata tämä ympäristöllisen kentän muuttujien kautta. [...] Uusliberalistisessa yleisessä taloudellisessa käyttäytymistieteessä taloussubjekti on nimi kaikelle rationaaliselle toiminnalle, joka mahdollistaa yleisen yksilön ohjattavuuden ja hallittavuuden.

Tämän sitaatin avulla radikaali muutos voidaan ymmärtää suhteessa klassiseen talousihmiseen, joka nähtiin yksilöllisiä intressejä omaavaksi subjektiksi ja joka hallinnallisuuden näkökulmasta tuli ”jättää silleen”. Klassisessa liberalismassa ajateltiin,

että vapaan ja itseensä palautuvan subjektin ohjaaminen olisi estänyt Adam Smithin kuvaaman näkymättömän käden mekanismin. Uusliberalismissa tai modernissa talousliberalismissa tämä hyötyjään laskelmoiva, muiden kaltaistensa kanssa markkinoilla ja yhteiskunnassa kilpaileva subjekti korvautuu laskelmoivalla yrittäjä-subjektilla ("entrepreneur-subject"), joka pikemminkin kuin vaihtaa tai kamppailee kaltaistensa kanssa, on itse itsensä yrittäjä ("entrepreneur of oneself") ja erottamaton osa kantamastaan inhimillisestä pääomasta. Foucault (2004, 226) korostaa, että kaikessa uusliberalismin analyysissä on kyse lopulta juuri *homo economicus* -teeman muutoksessa.

Homo economicus -teema täsmentää jo aiemmin esittelemääni (ks. tämä tutkielma luku 2.2) ajatusta uudenlaisista "ympäristöllisistä vallan sommitelmista". Kun uusliberalistinen hallinta ja ohjaus ajatellaan pikemmin puuttumisena "pelin sääntöihin" ja ympäristön muuttujin kuin ihmisiin tai toimintaan sinänsä, on uusliberalistinen talousihminen ajateltava hahmona, joka kykenee tähän systemaattiseen reagointiin. Uusliberalismin *homo economicus* on täydellisen vastaanottavainen ihminen ja liberalistinen hallinta on ympäristöllistä hallintaa *par excellence*. Kun klassisen liberalismin interventiot koskettivat lähinnä ihmisen oikeuksia ja velvollisuuksia, uusliberalistisen hallinnan strategiat pyrkivät tarttumaan ihmisen kiinnostuksen kohteisiin, intohimoihin, tavoitteisiin ja niin edelleen. Kyse ei ole enää niinkään aktuaaliseen toimintaan kohdistuvasta kurinpidosta vaan pikemminkin vaikuttamisesta ihmisen ajattelun edellytyksiin. (ks. esim. Read 2009, 29).

"Ympäristöllinen valta" ja *homo economicus* -teema on myös yhdistettävissä tutkielmassani aiemmin esitettyyn vallan ja työn analyysiin. On nähdäkseni niin, että Foucault'n uusliberalismi analyysi tulee osittain hyvin lähelle Deleuzen (2005a) esittelemää kontrolliyhteiskuntaa sekä koskettaa myös postfordistisen tuotannon ominaisia piirteitä. Kaikissa näissä perusajatus pysyy samana, mutta erona näissä on, ettei Foucault nähdäkseni kiinnittänyt tarpeeksi huomiota "ympäristöllisen vallan" analyysissään itse subjektin muokkaamiseen ja siihen liittyvään hallintaan, jota tutkielmassani tarkastelen yrittäjäyyskasvatuksen kautta.

5. YHTEENVETO

Tutkielmani 4. luvussa olen käsitellyt työtä, sen organisointia ja hallintaa. Aluksi tarkastelin niin kutsuttua uutta työtä sekä postfordistista tuotantoa, joiden molempien lähtökohtana on työn ja elämän *epämääräistyminen*. Tämä tarkoittaa, että pitkään itsestään selvinä pidetyt rajat työn ja vapaa-ajan, tuottavan ja ei-tuottavan työn sekä työntekijän persoonallisuuden ja työn tekemisen välillä ovat hämärtyneet ja sekoittuneet toisiinsa.

Olen kutsunut postfordismia ja uutta työtä elämän tuotannoksi, sillä tuotanto ja työvoiman kouluttaminen pyrkivät tarttumaan ja hyödyntämään juuri ihmiselle ominaisia lajityypillisiä ominaisuuksia: yleistä älyä (*general intellect*), kommunikatiivisuutta, luovuttaa, kielellisyyttä ja niin edelleen. Enää ei ole kyse juuri tietynlaisesta, harjaantuneesta ja erikoistuneesta työntekijästä, joka ottaa paikkansa ammattitaitonsa mukaan yhteiskunnassa ja työmarkkinoilla, vaan pikemminkin työntekijästä, joka pyrkii käyttämään koko persoonallisuuttaan hyödyksi alati vaihtelevilla ja muuttuvilla työmarkkinoilla ja työtehtävissä. Tämä tarkoittaa yhtäältä sitä, että työpaikka siirtyy ihmiseen itseensä ja toisaalta sitä, että työtä ei voida enää mitata yhteismitallisella työajalla, vaan työn tuloksen tuloksilla, sen laadukkuudella.

”Uusliberalismi ja Foucault” -luvussa tarkastelin uusliberalismia näkökulmasta, joka mahdollistaa ajatella valtion tai julkisen vallan suhdetta markkinoihin uudelleen. Osoitin, ettei uusliberalismissa ole kyse julkisen vallan interventioiden vähentymisestä, vaan niiden välisen suhteen uudelleenymmärtämisestä. Interventiot saattavat siis olla yhtä lukuisia kuin keynesiläisessä talouspolitiikassa, mutta ne eivät suuntaudu suoraan markkinoille, vaan markkinoita varten. Vaikka siis markkinat olisivat uusliberalismissa lopullinen totuuden mittari ja kaikkea yhteiskunnallista toimintaa ja elämää säätelevä instanssi, eivät ne tule toimeen ilman julkisen vallan rakentamaa pohjaa. Markkinat tarvitsevat investointeja niin koulutukseen, ihmisten biopoliittisen elämän suojelemiseen kuin taatakseen tuotannon virran katkeamattomuuden. Koulutuksen kannalta kyse ei ole kuitenkaan mistä tahansa investoinneista, vaan investoinneista juuri tietynlaiseen koulutukseen, ja investoinneista juuri tietynlaisiin subjektiviteetteihin. Yrittäjyyskasvatuksen kohdalla tämä tarkoittaa yrittäjämäisten, ennen kaikkea niin kutsuttuun sisäiseen yrittäjyyteen suuntautuneita

subjektiviteetteja. Kuten Foucault (ks. 2004) korostaa, ordo-liberalismin artikuloima uusliberalismi ei usko markkinoiden tai niillä toimivien kilpailevien taloussubjektien olevan luonnollisia tai jo ennalta olemassa. Ei ole olemassa puhtaasti vapaita tai luonnollisia markkinoita, eikä näillä markkinoilla kilpailevia ”luonnollisia” toimijoita ja siksi heidät ja aktiivisesti toimivat markkinat on luotava ja niitä on aktiivisesti ylläpidettävä. Juuri tässä mielessä yrittäjyyskasvatus voidaan ymmärtää osana uusliberalistista koulutuspolitiikkaa¹.

¹ Kirjoitan uusliberalistisesta koulutuspolitiikasta tarkemmin tutkielmani luvussa 7.1.

6. KASVATUS- JA KOULUTUSEETOKSEN MUUTOS

Tutkielmani neljä seuraavaa lukua käsittelevät koulua, koulutuspolitiikkaa ja yrittäjyyskasvatusta. Näissä luvuissa kuvaan koulutuksen muutosta vasten aiemmin esittelemiäni kontrolliyhteiskunta ja uusliberalismi analyyssejä, yrittäjyyskasvatusta sekä sen roolia koulutuksen muutoksessa.

Tässä luvussa käsittelen kasvatus- ja koulutuseetoksessa tapahtuneita muutoksia viimeisten vuosikymmenin aikana. Eetoksella viitataan laajempaan, tietynä historiallisena hetkenä legitimoituun tapaan ajatella ja perustella jonkin asian – kuten koulun - olemassa oloa. Muinaiskreikassa sana *ethos* tarkoitti juuri vakiintunutta paikkaa, tapaa ja moraalista luonnetta. Aristoteles puolestaan erotti *Retoriikka* -teoksessaan (II kirja) ethoksen yhdeksi suostuttelun välineeksi, jossa on kyse siitä missä määrin puhuja kykenee saamaan yleisön vakuuttuneeksi siitä, että hän on uskottava. Näin määriteltynä kysymys kasvatuksen ja koulutuksen eetoksesta on myös kysymys vallasta eli siitä, millainen kasvatus ja koulutusajattelu saavat kulloinkin legitimoidun aseman koulutuspoliittisissa diskursseissa ja ihmisten arkiymmärryksessä.

Seuraavassa hahmottelen eräänlaisia yleisiä linjoja, jotka tarjoavat välineitä ymmärtää yrittäjyyskasvatuksen taustalla olevaa kasvatus- ja koulutusajattelua laajemmin. Analyysini taustalla on näkemys koulusta modernin teollisuusyhteiskunnan tuotteena, jolla on ollut vahva referentiaalisuus suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan, fordistiseen työhön ja tätä myöten myös ihmisten arkijärkeen. Modernin tehdasmaisen koulun olemassaoloa kohtaan on esitetty kuitenkin yhä useammin kritiikkiä: se koulu, jonka olemme oppineet tuntemaan viimeisten vuosikymmenien aikana, ei ole enää itsestäänselvyys. Tärkeimmiksi huomioiksi ja teemoiksi yrittäjyyskasvatuksen ymmärtämisen kannalta luvussa nousevat koulun avautuminen yhteiskuntaan, koulun sisäisten päämäärien heikentyminen yhteiskunnasta ja markkinoilta tulleiden muutospainoiden kustannuksella sekä uusliberalistisen markkinarationaliteetin mukainen asiakas-palveluntarjoaja-mallin tuominen osaksi koulun ja vanhempien välisiä suhteita.

6.1 Modernista koulusta sen kritiikkiin

Nykyinen koulujärjestelmä on modernin teollisen yhteiskunnan tuote. Sillä on ollut erityinen merkityksensä modernin kauden ajattelutavalle ja kielelle, niin kansalaisen, sukupolven, työntekijän kuin työnjaonkin käsitteiden tuottamisessa. On myös muistettava, että usko koulutukseen ja sen avulla saavutettuun yhteiskunnalliseen nousuun, on ollut myös tärkeä osa hyvinvointivaltion ja työväenliikkeen historiaa. (Vähämäki 2011, 182.)

Modernia on tulkittu uskona suuriin kertomuksiin: järkeen, tieteeseen, kehitykseen ja niin edelleen. Näistä kertomuksista huokui luottamus *säännönmukaiseen*, jonkinlaiseen suureen kaavaan, joka takuulla toimii jos sitä vain osataan käyttää oikein. Moderni aikakausi halusi luoda järjestystä epäjärjestyksen keskelle ja se pyrki – valistuksen tavoin - hallitsemaan elämää tiedon ja rationaalisuuden avulla. Valtiollisen politiikan tasolla moderni merkitsi pyrkimystä ambivalenssin hävittämiseen: kaikki mitä ei kyetty tai haluttu määrittellä tarkasti, pyrittiin poistamaan tai tukahduttamaan. (Bauman, 1996, 69.)

Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että moderni aikakausi sekä siihen läheisesti kiinnittyvä fordistinen työ ja kuridispositiivi eivät eläneet eroista ja epävarmuudesta. Niiden voimavarana ja moottorina toimivat pikemminkin yhdenmukaistamisen, moneuden ulossulkemisen ja järkeistämisen doktriinit. Esimerkiksi Foucault'n (2010, 28) mukaan moneus, asioiden järjestymättömyys ja niiden loputtomat mahdollisuudet aktualisoitua, ovat kaiken kurinpidon lähtökohtana. Moneuden kiinniottamisessa on kyse asioiden järjestämisestä, jonojen tai sarjojen muodostamisesta, joissa jokaiselle yksikölle - oppilaalle koulussa, työntekijälle tehtaassa - löytyy oma paikkansa.

Modernia kuriyhteiskunnan koulua onkin verrattu massatuotantotehtaaseen, jossa kaikki tapahtuu kuin liukuhihnalla. Robert Fraichia mukaillen Rinne ja Salmi (1998, 25) toteavat että ”kussakin vaiheessa lasten korvien väliin syötettiin tietyt faktat. Ne lapset, joilla on suurin kyky omaksua faktat ja nöyryyden luonteenlaatu, siirretään nopeimmille hihnoille matkalla koneiston läpi”. Koulu ja koulutus olivat sekä valistuksen että modernien kuriyhteiskuntien keskeisiä elementtejä; ja ovat toki edelleen, nyt eri tavoin. Kansallisista eroista huolimatta kaikkia modernien ja jälkiteollisten yhteiskuntien koulujärjestelmiä yhdistivät tietyt tekijät: massamuotoisuus, sulkeutuneisuus, formaali luokkamuotoinen kasvoista-kasvoihin opetus, oppivelvollisuus sekä pitkä yhtämittainen lapsuuden ja nuoruuden läpäisevä koulutusputki. (Rinne ja Salmi 1998, 24.)

Modernia varmuutta ei kuitenkaan sellaisenaan enää ole. Aivan kuin ei myöskään ainoastaan fordistista työtä, ”selkeää” kouluinstituutiota tai helposti havaittaviin auktoriteettisuhteisiin perustuvia kuridispositiiveja. Postmodernia tutkineen brittisiologi Zygmunt Baumanin (1996) mukaan muutoksesta ja ambivalenssista on tullut pysyvää – usko modernin suuriin kertomuksiin on kadonnut. Gilles Deleuze (2005a) puolestaan jatkoi siitä mihin Foucault (2012/1975) jäi analyyseissään modernin vallan kehityksessä artikuloidessaan siirtymän kuriyhteiskunnista kohti kontrolliyhteiskuntaa ja mielivaltaa, joissa valtasuhteet ovat levinneet kaasumaisesti kaikkialle yhteiskuntaan. Vähämäen (2003, 2009) sekä monien muiden (ks. esim. Julkunen 2008; Virno 2006; Sennett 2007) mukaan taas työ on – pitkälle teollistuneissa länsimaissa - muuttunut olennaisesti. On siirrytty fordistisesta ”tehdastyöstä” postfordistiseen tuotantoon, aivotyöhön, tietokapitalismiin, jossa työvoiman kategoria on muuttunut ”henkiseksi” ja itse työ on levinnyt kaikkialle ihmiseen elämään ja koko elämän aikaan.

Kaikilla näillä muutoksilla on ollut vaikutuksia modernin koulujärjestelmän toimintaan. Esimerkiksi Lapinoja (2006, 57) esittää, että kun aikaisemmin maailmaa katsottiin koulun antamien silmälasien läpi, nykyään koulua tarkastellaan maailman antamien silmälasien läpi. Naskali (1992, 10–16) tarkastelee koulun tehtäviä kahtaalta. Koululla on ensinnäkin sisäisiä tehtäviä, joita ovat esimerkiksi oppiminen sekä sivistyksen ja kulttuurinperinnön välittäminen tuleville sukupolville. Toisaalta koululla on ulkoisia tehtäviä - esimerkiksi koulun taloudelliset tehtävät, jotka pyrkivät vastaamaan ulkoapäin tulleisiin odotuksiin ja vaatimuksiin. (emt.) Vaikka tämänkaltainen erottelu ei ole kovinkaan analyttinen – koulun sisäiset ja ulkoiset tehtävät eivät nähdäkseni erotu näin selvästi - voidaan sen avulla kuvata joitain yleispiirteitä, eetosta tai maastoa, siitä maaperästä, jossa koulutuksellista ja kasvatuksellisesta keskustelua käydään.

Seuraavassa kuvaan lyhyesti muuttuneen koulutus- ja kasvatustajattelun yleisiä piirteitä. Pyrin tämän analyysin kautta hahmottelemaan sitä koulutuspoliittista kenttää, jossa yrittäjyyskasvatus nykyisessä muodossaan liikkuu. Käytän analyysini pohjana Kari Lapinojan (2006) tutkimusta ”opettajan kadonneesta autonomiasta”. En lähtökohtaisesti allekirjoita Lapinojan väitteitä sellaisenaan. Käytän niitä pikemminkin eräänlaisina aikalaisanalyysin muotoina ja ilmentyminä, jotka tiivistetysti tavoittavat nykyaikaisen kasvatus- ja koulutuseetoksen olennaisia piirteitä.

Lapinoja (2006, 59) kuvaa koulutus- ja kasvatusseetoksen muutosta kahden keskeisen erityispiirteen kautta. Hänen mukaansa koulukasvatuksen peruselementtinä toiminut yleissivistys on muuttunut yhteiskunnassa nopeasti hyödynnettäväksi kapea-alaiseksi erityissivistykseksi ja suorituskyvyksi. Toisaalta taas kasvatettava on ainakin näennäisesti saanut tilaisuuden päättää sivistyneisyyden sisällöstä ja suunnasta. Kuitenkin kun puhutaan sivistyksestä, on vaarana palata nostalgiseen menneisyyteen, jossa tieto oli vielä itseriittoista, eikä sellaisenaan sovellettavissa talouden tarpeisiin. Tämänkaltaista argumenttia on myös hyvin vaikea perustella empiirisesti tai analyttisesti. Lapinojan (emt.) edellä mainitsemasta muutoksesta voidaan kuitenkin löytää koulun yhteiskunnalliseen asemaan liittyviä tärkeitä huomioita. Lapinoja pyrkii nähdäkseeni sanomaan, että aiemmin koululla oli yhteinen päämäärä, jota oppilaisiin kohdistettiin, ja jota heidän tuli noudattaa; nyt koulun yhteinen päämäärä on kadonnut ja muuttunut useiksi erilaisiksi päämääriksi, joita kukin lapsi tai nuori soveltaa omien henkilökohtaisten tarkoitusperiensä mukaisiksi. Tätä ajatusta voidaan tulkita vasten esittämäni muutosta kuriyhteiskunnista kontrolliyhteiskuntaan sekä toisaalta vasten koulutuksen uusliberalisoitumista, jonka myötä markkinarationaliteetti lävistää koulutusajattelun siten, että koulu ajatellaan ikään kuin palveluntarjoajaksi, jota vanhemmat ja heidän lapsensa kuluttavat.

Koulutuksen ja kasvatuksen muuttuessa palveluiksi, joita kulutetaan ja valitaan, myös yksilöllinen vastuu oikeista valinnoista korostuu. Rinteen ja Salmen (1998, 168) mukaan siinä missä aiemmin ihmiselle oli tarjolla kategorioita – oppilas, opettaja ja niin edelleen, nykyajan paradigmaattinen hahmo on pikemminkin valitsija, joka suunnittelee ja ohjaa refleksiivisesti omaa elämänuraansa. Itsen vastuullistamisen teema on vahvasti läsnä myös kontrolliyhteiskunta-analyysissa sekä yrittäjyyskasvatuksen sisältöjä kuvailevissa dokumenteissa. Esimerkiksi YKS (2009) -raportin esipuheessa mainitaan, että yrittäjyyskasvatuksessa on kyse muun muassa ”elämänhallinnan” ja ”itsensä johtamisen taidosta”.

Toisena erityispiirteenä Lapinoja (emt.) mainitsee siirtymän ”Unesco-koulusta OECD-kouluun”. Tällä hän tarkoittaa koulun avautumista yhteiskuntaan ja yritystä pysyä sen kehityksessä mukana. Tämä muutos voidaan paikantaa 1990-luvun alkuun, jolloin koulun roolia eristäytyneenä sarakkeena yhteiskunnassa alettiin kritisoida entistä voimakkaammin. Uusi koulutus- ja kasvatusseetos korosti perinteisen sivistyneisyyden sijaan eräänlaista pragmatismia ja kykyä vastata mihin tahansa muutokseen, jonka muuttuva yhteiskunta ja

talous tuovat mukanaan. (emt.) Koulun avautumista yhteiskuntaan voidaan tarkastella siirtymänä kuriyhteiskunnasta kontrolliyhteiskuntaan. Deleuzen (2005a) mukaan kuriyhteiskunnissa eri instituutiot ovat eräänlaisia itsenäisiä muuttujia, joiden läpi yksilö kulkee kussakin elämänsä vaiheessa. Kontrollin tilat ovat puolestaan muuttuvia ja avoimia muulle yhteiskunnalle ja toisille instituutioille. Niissä yksilö on jatkuvan moduloinnin ja arvioinnin kohteena. Kontrolliyhteiskunnassa esimerkiksi koulu ja yliopisto joutuvat vastaamaan yhteiskunnasta tuleviin vaatimuksiin ja siirtyvät jatkuvan koulutuksen ja elinikäisen oppimisen paradigmoihin yhdistäen tiedon, työn ja koulutuksen toisiinsa. (emt.; ks. myös Saari 2011, 423–425.)

Simola (1995) on puolestaan kuvannut kuinka 1950-luvulta lähtien yhteiskunta alkoi näyttäytyä opetussuunnitelmissa ikään kuin tahtovana subjektina. Tämä tarkoitti samalla siirtymistä arvopäämääristä tavoitteisiin. Lapinojan (2006, 66) mukaan koulu lopulta avautui yhteiskuntaan 1990-luvun alussa kun talouselämän ja teollisuuden edustajat alkoivat esittää vaatimuksiaan koulujärjestelmälle. Selkeimmin tämä avautuminen näkyy hänen mukaansa vuosien 1994 ja 2003 opetussuunnitelmissa, joissa korostetaan yrittäjyyttä ja teknologiaa sekä koko koulujärjestelmältä odotettiin yleisen joustavuuden ja mukautuneisuuden lisäämistä. (emt.)

Koulun avautuminen yhteiskuntaan muuttaa sen toimintaa olennaisesti, sillä nyt se joutuu perustelemaan oman olemassaolonsa kulloisenkin muuttuvan tarpeen mukaisesti aina uudestaan. Koulu, kuten mikään mukaan perinteinen suljettu instituutio, ei ole kontrollien yhteiskunnassa itsestäänselvyys. Se on pikemminkin mitä milloinkin. Tästä syystä ”olemme kaikki suljettujen tilojen yleisessä kriisissä”, kuten Deleuze (2005a) kirjoittaa.

Kuten olen edellä tutkielmassani esittänyt, siirtymä kuriyhteiskunnasta kontrolliyhteiskuntaan ei tarkoita täydellisen korvaavaa muutosta. Kontrolli ei yksinkertaisesti hävitä kuria, eivätkä koulut kurillisina laitoksina sinänsä ole hävinneet mihinkään. Lapinojan (2006, 59) mukaan koulun avautuminen yhteiskuntaan muuttuikin lopulta ”kömpelöksi” yritykseksi, sillä koulu ja kasvatus ajautuivat täysin ympäristönsä syliin:

Vaikutusmekanismista tuli yhden suuntainen – toisinpäin kuin oli suunniteltu. Ympäröivä todellisuus

tunkeutui avautuneista rakosista kouluun. Koulut ja kasvatus joutuvat toimimaan pakotettuina ja alistettuina markkinoiden palvelijoina. Tämä ilmiö on aiheuttanut mekanistisen ja kausaalisen spiraalin, jossa merkitykset mitataan markoilla ja onnellisuus on kilpailukyvyn parantumisena. (Lapinoja 2006, 59–60.)

7. KOULUTUSPOLITIIKAN MURROS

Yrittäjyyskasvatuksen ja yrittäjämäisten käytäntöjen tuominen osaksi koulujärjestelmää ja koulutuspolitiikkaa on osa laajempaa koulutuspoliittista murrosta (Korhonen 2012), joka voidaan paikantaa viimeistään 1990-luvun alun lamaan ja sitä seuranneeseen yhteiskunta- ja talouspolitiikan muutokseen. 1980-luvun nousukauden keskellä keskusteltiin julkisen sektorin kasvusta ja 1990-luvun alun laman myötä siirryttiin karsinnan, rajoittamisen ja sopeuttamisen aikaan. (ks. esim. Julkunen 2001.) Yrittäjyyskasvatuksen kohdalla tämä muutos näkyi ”vanhan” yrittäjämäisen kielen ja diskurssin suunnanmuutoksena. Esimerkiksi Ikonen (2006) on esittänyt, että 1980-luvun euforisen talouskasvun keskellä yrittäjyyskasvatusta korostettiin elinkeinon harjoittamisen eräänä vaihtoehtona ja analogiseksi malliksi sille nostettiin ”yrittäjämäinen sankari”, joka tyhjästä luo itselleen – yleensä innovaatiovetoisen – yrityksen. Laman jälkeen yrittäjyyskasvatuksen funktio ei ollut enää turvata talouskasvua, vaan turvata talous ylipäänsä ja saada jokainen itse työllistämään itsensä. (emt.)

Seuraavassa käsittelen lyhyesti ja hyvin yleisellä tasolla koulutuksen uusliberalisoitumisen merkitystä kansallisessa koulutuspolitiikassa. Olen käsitellyt jo luvussa 4.2 uusliberalismin aatteellisia juuria ja inhimillisen pääoman kehittämistä koskevaa kasvatusasetusta, joten seuraava analyysi on luonteeltaan selvemmin koulutussosiologisempaa. Esimerkiksi aiemmin esittelemäni inhimillisen pääoman teoria on nähdäkseni välttämätön metaoletus sille, että kasvatusta voidaan ylipäänsä nähdä investointeina ihmisiin ja saadaan palvelemaan entistä vahvemmin talouselämän tarpeita. Myös luvussa 4.2 käsittelemäni ordo-liberalismi on tärkeä analyttinen väline, jonka avulla suomalaista uusliberalistista koulutuspolitiikkaa voidaan ymmärtää.

7.1 Koulutuksen uusliberalismi

Uusliberalismi on suomalaisen koulujärjestelmän uusin ideologia sen pitkässä historiassa, joka on pitkälti kiinnittynyt kansallisvaltioiden syntyyn ja kansallisen ideologian ylläpitämiseen. Simolan (2003, 29) mukaan koulutuksen uusliberalisoituminen on merkinnyt siirtymää pohjoismaisesta koulutuksellista tasa-arvoa korostavasta riittävyyden eetoksesta yksilöiden välistä kilpailua ja tehokkuutta korostavaan erinomaisuuden eetokseen. Kyseessä on Simolan (emt.) mukaan siirtymä kohti kilpailu- ja suorituskeskeistä

toimintakulttuuria, jossa keskeisimpiä arvoja ovat erinomaisuus, tehokkuus ja tuloksellisuus. Suoranta (2003, 29) puolestaan huomauttaa, ettei uusliberalismista voi etsiä kasvatuksen suuntaa, sillä kun kilpaillaan erinomaisuudesta, kaikki eivät voi voittaa. Värri (2002, 97) taas kuvaa uusliberalismia yhteiskunnalliseksi kontekstiksi, jossa ”taloudelliset arvot ovat läpäisseet yhteiskunnan jokaisen sopukan.”

Uusliberalismiksi kutsuttu koulutuspoliittinen murros voidaan paikantaa 1980–90 -lukujen taitteeseen, jolloin opetushallituksessa alettiin omaksua ja määrätietoisesti kehittää liiketaloudellisia ajatus- ja toimintatapoja. Tämä tarkoitti painopisteen siirtymistä kansallisesti säädellystä koulutuspolitiikasta kohti ylikansallista, lähinnä OECD:n hahmottelemiin linjauksiin perustuvaa koko valtionhallinnon ja opetuksen uudistamista. Valtionhallinnon ja opetusta säätelevien sekä sitä toteuttavien instituutioiden osalta tämä merkitsi vähentyvää tavoitteenasettelua ja lisääntynyttä tuloskontrollia. (ks. esim. Simola 2003.) Myös Deleuze (2005a) painottaa samaa tendenssiä kontrolliyhteiskunta-analyysissään: ”Tulospalkkauksen modulatorinen periaate houkuttelee myös julkista koulutusta: todellakin, kuten yritys korvaa tehtaan, jatkuva koulutus pyrkii korvaamaan koulun, ja jatkuva kontrolli korvaa kokeen. Se on varmin koulun yritykselle luovuttamisen väline.”

Simolan (2002, 215) mukaan uudet tuulet alkoivat puhaltaa kansallisessa koulutuspolitiikassa vuonna 1991, jolloin Kouluhallitusta johtanut Erkki Aho vaihtui Vilho Hirveen. Tämä taitekohta tarkoitti kouluhallinnon puhe- ja toimintatapojen radikaalia muutosta, joka itsessään oli osa pitkään valmisteilla ollutta valtionhallinnon uudistamista, mikä taas nojasi ennen muuta OECD:n suosituksiin. Keskeinen ajatus tässä uudistamisessa oli liiketalouden mallien soveltaminen valtion ja kuntien toimintaan. Etukäteiskontrolli haluttiin vaihtaa tuloskontrolliin ja byrokratian hitaista rattaista oltiin siirtymässä kohti markkinoiden tehokkuutta ja vapautta. (emt.)

Painopisteen siirtyminen kohti ylikansallista koulutuspolitiikkaa sekä OECD:n kaltaisten organisaatioiden vaatimukset muutoksista ovat tuottaneet uudenlaista poliittista retoriikkaa kansalliseen keskusteluun. Esimerkiksi Mulderrig (2002, 4) on esittänyt, että OECD:n esittämät vaatimukset ovat antaneet hallituksille mahdollisuuden kuvata politiikkaansa responsiivisena ja ideologiavapaana. Tässä valossa kansallinen koulutuspolitiikka näyttäytyy vain reaktioina, täysin responsiivisena toimintana suhteessa väistämättömiin ja

universaaleihin muutoksiin, joille ei sinänsä voi mitään. Simola (2002, 184–185) kuvaakin osuvasti, että vaikka muutokset koulutuspolitiikassa ovat olleet radikaaleja, ovat ne tapahtuneet ”ilman suurempaa meteliä tai julistuksia, pikkuhiljaa”. Oireellista tässä on hänen mukaansa se, että koulutuksen uusliberalisointi ja ylikansallisiin vaatimuksiin mukautuminen tapahtui hämmästyttävässä poliittisessa konsensuksessa. Ball (2001, 22) puolestaan korostaa, että tässä murroksessa on kyse yhtäältä kansallisten valtioiden spesifin politiikan kuihtumisesta koulutuksellisessa ja kasvatuksellisessa päätöksenteossa sekä toisaalta siitä, että ”tulemmeko näkemään näiden alojen romahtavan yhdeksi yksittäiseksi ja ylivoimaiseksi pyrkimykseksi tehdä politiikkaa vain taloudellisen kilpailukyvyyn ehdoilla”.

Luvussa 4.3.5 kuvasin *itsestäänselvyyksiä* kontrolli- ja mielivallan mekanismien yleisenä kielioppina. Nähdäkseni näissä itsestäänselvyyksissä, niiden tuottamisessa ja niiden käyttämisessä piilee keino ymmärtää myös edellä kuvattua uusliberalistista välttämättömyysretoriikkaa. Koska käsittelin itsestäänselvyyksiä tarkemmin jo aiemmin, kuvaan tässä yhteydessä niiden luonnetta lyhyen esimerkin kautta. Opetusministeriön toimittamassa *Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat* (2009) -raportissa kirjoitetaan seuraavasti:

Yhteiskunta, työt ja työelämä muuttuvat koko ajan. Niissä korostuvat aikaisempaa enemmän tiedot, taidot ja henkiset prosessit. Siksi ihmisen tulee olla laaja-alaisesti sivistynyt[...]Myös toimintakulttuurien tulee siksi muuttua. (YKS 2009, 16.)

Yllä olevasta sitaatista voidaan poimia premissi, *itsestäänselvyys*, johon ei sinänsä oteta kantaa, mutta joka lopulta perustelee paljon: ”Yhteiskunta, työt ja työelämä muuttuvat koko ajan”. Faktuaalisesti kaikki tietenkin muuttuu jatkuvasti, mutta sitaatin poliittinen viesti on selvä: jatkuva muutos on – kyseenalaistamaton - lähtökohta, joka edellyttää juuri tietynlaista ajattelun ja toiminnan organisointia. Jatkuva muutos on yrittäjyyskasvatuksen kohdalla itsestäänselvyys, jota emme voi sinänsä kyseenalaistaa, vaan ainoastaan reagoida ja olla pragmaattisia suhteessa siihen. Fischman (2009, 5) onkin huomauttanut, että uusliberalistiset reformit pyritään usein kuvaamaan yksinkertaisesti rationaalis-teknisenä ongelmanratkaisuna suhteessa universaaleihin, välttämättömiin ja yli-ideologisiin muutoksiin. Uusliberalismin eräänlaisena oppi-isänä pidetty Friedrich von Hayek (1995) on puolestaan korostanut, että yhteiskunta on liian kompleksinen ihmisjärjen hallittavaksi ja siksi ihmisen on tyydyttävä sopeutumaan muutokseen, joka tuo tullessaan mitä

milloinkin.

Suoranta (2003, 35) korostaa, että uusliberalistisessa koulutuspolitiikassa yksilöä ja yksilöllistä menestystä pidetään suuressa arvossa. Kyse ei ole kuitenkaan hänen mukaansa siitä, että yksilö olisi arvokas sinänsä, vaan arvokas määrämuotoisena, vaihdettavana, vertailtavana ja mitattavana tavarana. Puheet lisääntyvästä autonomiasta ovatkin keskeisessä asemassa uusliberalistisessa koulutuspolitiikassa. Hilpelän (2012, 171) mukaan autonomia tarkoittaa uusliberalistisessa koulutuspolitiikassa kuitenkin vain autonomiaa tietyissä puitteissa: ”uusliberalismin puitteissa autonomia merkitsee tahallisen alibudjetoinnin ohella tiukkaa kontrollia, jossa vain muoto vaihtuu ohjeista ja määräyksistä 'tulosten' tarkkailuun”. Myös Suoranta (2012, 36) painottaa, että yksilön arvostus merkitsee ennen kaikkea yksilön autonomian arvostusta, ”vaikka autonominen yksilö saattaakin olla pelkkä filosofinen harhakuva”.

Opetusministeriön toimittamassa YKS (2009, 12) -raportissa todetaan: ”kehittyvän yhteiskunnan perusta on yrittäjämäisessä toiminnassa; yksilön oma aktiivisuus ja vastuu sekä omasta toiminnastaan että lähimmäisistään huolehtiminen muodostavat psyykkisen, fyysisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin perustan”. Useat ”uusliberalistista hallintamentaliteettia” tutkineet (ks. esim. Olsen 2004; Rose 1992) ovat painottaneet, että uusliberalismi tarvitsee oma-aloitteisia ja aktiivisia, eräänlaisia ”oman elämänsä yrittäjiä”, jotka kykenevät niin oma-aloitteisuuteen, innovointiin kuin kantamaan vastuun itsestään. Näiden teoreetikoiden mukaan kyse on siitä, että hallinta tarvitsee autonomisia ja vapaita subjektiviteetteja, joita sitten ohjataan hienovaraisesti tekemään valintoja, jotka vaikuttavat välttämättömiltä ja heidän omiltaan. Ikonen (2006) on puolestaan korostanut, ettei yksilön vastuun korostamisessa yrittäjyyskasvatuksen kohdalla ole kyse välttämättä uusliberalistisesta hallinnasta, vaan pikemminkin paluusta aktiivisen kansalaisuuden ideaan. Ikonen (emt.) korostaa, että tätä yksilöllisyyttä ja vastuun korostamista voidaan lähestyä myös hyvinvointivaltion näkökulmasta perinteisen kansalaiskasvatuksen jatkumona.

Kuten esitin aiemmin tutkielmassani (ks. luku 4.2), uusliberalismi ei kuitenkaan välttämättä merkitse julkisen vallan interventioiden tai valtion roolin minimointia. Kyse on pikemminkin näiden interventioiden, valtion ja markkinoiden välisen suhteen uudelleen ymmärtämisestä. Uusliberalistisen koulutuspolitiikan kohdalla ei ole kyse siitä, ettei julkista koulutusta tarvittaisi, vaan tämän koulutuksen luonteen muuttamisesta. Hilpelä

(2012, 16) ihmettelee sitä, että vaikka uusliberalistisen politiikan johtotähti on valtion vetäytyminen, tarttuu se koulutukseen yllättävällä intensiteetillä. Artikuloimastani näkökulmasta käsin (ks. luku 4.2) tässä ei ole mitään ihmeellistä, sillä esimerkiksi ordo-liberalismi – joka näkee markkinat perimmäisenä instanssina – myöntää, etteivät markkinat saavuta optimaalisuuttaan ilman investointeja koulutukseen, kasvatukseen, ihmisten biopoliittisen elämän suojelemiseen ja niin edelleen. Uusliberalismi ei siis ole kaiken sisälleen sulkeva ideologia tai aate, jonka keskeisin funktio on tuhota perinteisesti valtiolle tai julkiselle vallalle kuuluvat tehtävät ja instituutiot, vaan pikemminkin poliittisen hallinnan ohjelma tai organisoimisen malli, joka edelleen hyödyntää ja tarvitsee julkiselle vallalle tyypillisiä rakenteita ja toimintoja.

Miksi koulutus on sitten niin tärkeää uusliberalistiselle politiikalle? Kyse on ehkä ennen kaikkea siitä, että jos ihmiselle annetaan mahdollisuus valita mitä tahansa, on vaarana, että he valitsevat väärin. Tämän vuoksi heidät on opetettava ja koulutettava valitsemaan ja reagoimaan juuri tietyllä tavalla. Koivusalo (2012, 206–207) onkin korostanut, että käytöksen ja toiminnan hallitseminen uusliberalismissa tarkoittaa puuttumista toimijan pelikenttään ja ympäristöön, ei käytökseen tai toimintaan sinänsä.

Ruth Jonathania mukaillen Hilpelä (2012, 169) huomauttaa, että juuri koulu on avainasemassa markkinavetoisessa yhteiskunnassa. Koulu on siis edelleen tärkeä yhteiskuntaan ja työelämään sosiaalistamisen väline, jonka avulla yksilöille voidaan siirtää ”oikeita” arvoja ja asenteita. Hilpelä kirjoittaa:

Ajatus on mitä luonnollisin: markkinat on sosiaalinen järjestys, jota ”kantavat” tietyt käsitykset ja arvostukset. Siksi tulee kouluihin saada ”yrittäjäyyskasvatusta”. Tämä lisäksi yritysmaailmaa kiinnostaa kovasti opetussuunnitelmien sisältö: kouluopiskelunkin tulee palvella kilpailukykyä. (Hilpelä 2012, 169.)

Kuten olen esittänyt (ks. luku 4.2), uusliberalismin artikuloimat vapaat markkinat eivät ole vapaat tai luonnolliset missään absoluuttisessa mielessä. Markkinat eivät toisin sanoen toimi, jollei niitä laiteta toimimaan ja jollei niihin panosteta tuottamalla esimerkiksi juuri tietynlaisia subjektiviteetteja, kuten sisäisiä yrittäjiä. Tässä suhteessa uusliberalistisen politiikan ja koulutuksen välinen suhde on intensiivisempi kuin ehkä tullaan ajatelleeksi. Tässä piilee myös eräänlainen näköharha, sillä usein uusliberalismin määrittely aloitetaan

sillä, että se pyrkii minimoimaan kaikkea valtiollista ja julkisen vallan harjoittamaan puuttumista markkinoiden toimintaan. Kyse ei kuitenkaan koulutuksen kohdalla ole nähdäkseni tästä. Kyse ei ole välttämättä myöskään siitä, että kouluja johdetaan kuin yrityksiä, tai siitä että vanhemmat ja oppilaat suhtautuisivat kouluun kuin palvelun tarjoajaan – vaikka tätäkin tapahtuu. Koulun ja uusliberalistisen politiikan välinen suhde on lähtökohtaisesti kompleksisempi, eikä tätä suhdetta välttämättä voida enää kuvata ainoastaan uusliberalismin termein. Tästä syystä olen kirjoittanut tutkielmassani laajemmin postfordistisesta tuotannosta ja ”uudesta työstä” (ks. luku 4.1), joka pyrkii tarttumaan ihmisen elämään sellaisenaan, kaikkine siihen sisältyvine piirteineen.

Uusliberalistinen politiikka on tarkoittanut myös uudenlaisia vaatimuksia julkisen sektorin organisaatioille. OECD:n hahmottelemien linjausten mukaan uuden julkisen johtamisen paradigman tulisi siirtyä raskaista ja keskusjohtoisista organisaatioista, hajautettuihin ja kevennyttyihin pienorganisaatioihin, jotka ohjataan ja jotka operoivat lähempänä itse toimintaa. Keskeisintä tässä uudessa julkisen johtamisen uudessa paradigmassa on, että siinä keskitytään tuloksiin ja etenkin tehokkuuteen sekä palvelun laatuun. (Ball 2001, 29.) Ball (emt.) korostaa, että kokonaisuutena nämä uudistukset tiivistyvät kolmeen seikkaan: markkinamuotoisuus, johtajuus ja suoritusperusteisuus.

Markkinamuotoisuus (”market form”) näyttäytyy koulutuksen piirissä siten, että ”tulemme todistamaan kilpailun arvostamisen voittokulkua ja sen arvojen leviämistä koulutukseen ja kasvatukseen, jolloin syntyy eettisesti uudenlaisia opetussuunnitelmia kouluissa ja kouluja varten.” (Ball 2001, 30–31). Myös organisaatioita uudistetaan pragmatistisen periaatteiden vastamaan markkinoille tyypillisiä, kannustimiin ja yllykkeisiin perustuvia käytäntöjä. Ballin mukaan tässä uudessa – markkinoita vastaavassa – moraalisisessa ympäristössä opiskelijat yhä selvemmin tuotteistaan; heitä sijoitetaan ja arvioidaan eri tavoin koulutusmarkkinoilla. (emt.)

Uudenlainen liikkeenjohto ja johtajuus, niin kutsuttu managerialismi (”management”) on ollut Ballin (2001, 33) mukaan olennainen mekanismi poliittisessa uudistuksessa ja julkisen sektorin kulttuurisessa uudelleen suuntaamisessa. Kyse on ollut julkisen palveluiden - kuten koulutuksen - kulttuurin ja rakenteen uudelleen luomisesta sekä siirtymästä professionaalis-eettisistä hallintajärjestelmistä kohti yrittäjyyden ja kilpailun hallintajärjestelmiä. Myös opettamistoiminnot ja opettajan subjektiivisuus ovat molemmat

muutoksen edessä, sillä uudessa johtamisessa niiltä vaaditaan optimaalista laatua ja erinomaisuutta sekä kontrollin uutena muotona esiintyvää yritteliäisyyttä markkinoinnin ja kilpailun kautta. (emt.)

Suorituskeskeisyys (”performativity”) ei tarkoita ainoastaan suorittamisen lisääntymistä, vaan myös uudenlaisia kontrollimekanismeja (vrt., Deleuze 2005a; Rose 1999, 233–274), jotka eivät enää rajoitu tietyssä ajassa, asemassa tai paikassa arviointiin. Kun työskennellään suoritusperusteisesti, tärkeintä on tiedon kulku, arviointikokoukset, vuosikatsaukset, raporttikirjaukset, ylennyshakemukset, tarkastukset, vertaisarvioinnit ja niin edelleen (Ball 2001, 34). Suorituskeskeiselle toiminnalle ja sen tuloksellisuuden arvioinnille ei ole olennaista minkä ajan tai minkä paikan puitteissa ”suorite” on tehty - laatua arvioitaessa on vaikeaa laskea määreitä. Ball kirjoittaa:

Yksilöiden tai organisaatioiden ”näytökset” toimivat suorituskyvyn ja tuottavuuden mittareina, tai ”laadun” näytteillepanona tai ”hetkinä”, jolloin henkilöitä ylennetään tai tarkastetaan. Ne edustavat yksilön tai organisaation arvoa ja laatua sitä arvotettaessa.. Yksittäisten toimijoiden ja yhteisöjen kannalta kyseessä ei ole ainoastaan selviytymiseen kytkeytyvä mekanismi tai rakenne, vaan jatkuva tulva suorituksia ja tapahtumia – kokonainen toiminnan lävistävä speaktaakkeli. (Ball 2001, 34–35).

Ball (2001, 35) korostaa, ettei kyse ole vain siitä, että on aina varmasti arvioinnin kohteena, vaan, ”että on hyvin epävakaa ja epä tietoisista olla koko ajan monin eri tavoin, eri tarkoitusten ja eri tekijöiden kannalta arvosteltavana”. Deleuze (2005a) puolestaan kirjoittaa kontrolliyhteiskunta analyysissään arvioinnin ja kilpailun välisestä suhteesta seuraavasti:

Tehdas muovasi yksilöt ruumiiksi vastaavasti hyödyttäen sekä työnantajaa, joka vartioi jokaista massan elementtiä, että ammattiyhdistysliikettä, joka mobilisoi vastarinnan massaa; mutta yritys ei tee muuta kuin tuo sammumattoman keskinäisen kamppailun terveenä kilpailuna ja hyvänä motivaationa, jotka asettavat yksilöt toisiaan vastaan ja läpäisevät jokaisen jakamalla hänet sisältä.

7.2 Yrittäjyyskasvatus ja uusliberalistinen koulutuspolitiikka

Tässä luvussa käsittelen lyhyesti yrittäjyyskasvatuksen suhdetta edellä esitettyyn koulutuksen uusliberalisoitumiseen. Olen käsitellyt aiemmin uusliberalismia sekä sen

suhdetta koulutukseen runsaasti, joten seuraavassa keskityn lähinnä yleisluontoisten huomioiden tekemiseen sekä edellä esitettyjen argumenttien yhtyeenvetämiseen.

Se, mikä yrittäjyyskasvatuksen suhde uusliberalistiseen koulutuspolitiikkaan on, riippuu tietenkin siitä, miten määrittelemme uusliberalismin. Olen aiemmin käsitellyt uusliberalismin aatteellisia juuria kahdesta eri perinteestä käsin. Yhtäältä on amerikkalainen uusliberalismin perinne, joka pyrkii maastoittamaan kaikki ihmisen elämän osa-alueet uusklassisen taloustieteen teorioista lainatuilla johtopäätöksillä. Selkein näistä on Gary Beckerin (1964) lanseeraama inhimillisen pääoman käsite. Toisaalta uusliberalismia voidaan lähestyä saksalaisen ordo-liberalismin kautta, jolloin markkinoiden, taloustieteen ja muun yhteiskunnan suhteesta muodostuu moniulotteisempi. Siinä missä amerikkalainen uusliberalismi näkee valtiollisen politiikan ”välttämättömänä pahana”, ordo-liberalistinen perinne ymmärtää valtiollisen politiikan, myös siis koulutuspolitiikan, tärkeänä vapaat markkinat mahdollistavana instanssina.

Risto Ikosen (2006, 39) mukaan sekä 1990-luvun että vuosituhannen vaihteen yrittäjyyskasvatus teksteissä on selviä merkkejä uusliberalistisesta ajattelusta. Vaikka niissä ei yleensä oteta sinänsä kantaa esimerkiksi valtiorakenteiden purkamiseen, sisältyy niihin kohtia, joissa nämä rakenteet nähdään kehityksen esteinä. Lähtökohdaksi näissä teksteissä on Ikosen mukaan otettu yksittäisen ihmisen yritteliäisyys, joka ilmenee pyrkimyksenä koota taloudellisia arvoja. Demokraattisen päätöksentekokoneiston merkitys talouselämän säätelijänä niissä sivutetaan tai esitetään kielteisessä valossa. Ikonen mainitsee myös, että uusliberalismille tyypillinen kilpailuideologia ilmenee näissä teksteissä esimerkkien valinnoissa. Usein näissä teksteissä otetaan esimerkiksi yrittäjä, jonka toiminta on kasvuhakuista ja mielellään globaalimarkkinoille pyrkivää. (emt.)

Ikosen (2006, 59) kirjoittaa:

Uusliberalistisen katsantokannan mukaan yrittäjyyskasvatuksen tehtävä voisi olla jotakuinkin seuraavanlainen: Opetuksella ja ohjauksella edistetään kunkin yksilön valmiuksia markkinoida tuoteideaansa, osaamistaan ja omaa itseään. Jos joku tässä epäonnistuu, syytä on etsittävä ensi sijassa yksilöstä itsestään. Vastoinkäymisistä ei kuitenkaan pidä masentua. Sen sijaan on opittava omista virheistä ja yritettävä uudelleen.

Ikosen edellä tekemät huomiot yrittäjyyskasvatuksen suhteesta uusliberalismiin

paikantuvat selkeämmin amerikkalaiseen kuin ordo-liberalistiseen uusliberalismin perinteeseen. Ikosen huomioissa yrittäjyyskasvatuksessa korostuu ensinnäkin ”itsen vastuullistamisen” tematiikka ja possessiivinen individualismi, joiden mukaan yksilö nähdään erillisenä yhteiskunnallisena atomina, joka omistaa itsensä ja on tämän vuoksi myös vastuussa itsestään. Toisaalta Ikosen yllä oleva sitaatti korostaa koulutuksen ja ohjauksen merkitystä investointina yksilöön, siis investointina yksilön inhimilliseen pääomaan, jonka odotetaan tuottavan tuottoa tulevaisuudessa.

Ikosen esittämät huomiot ovat osuvia, mutta niistä uupuu yrittäjyyskasvatuksen ymmärtäminen vapaita markkinoita mahdollistavana instanssina. Toisin sanoen, kuten amerikkalaisessa uusliberalismissa, myös Ikosen tulkinnassa yrittäjyyskasvatus korostuu koulutuspoliittisena toimenpiteenä, joka ikään kuin lisätään jo olemassa olevien markkinoiden päälle. Nähdäkseni hedelmällisempää olisi kuitenkin ajatella, kuten ordo-liberalismi olettaa, että vapaat markkinat eivät ole valmiiksi olemassa tai luonnollinen sfääri, vaan ne on luotava. Tässä mielessä yrittäjyyskasvatuksen merkitys uusliberalistisessa koulutuspolitiikassa muuttuu – tai se saa – merkittävästi eri aseman. Yrittäjyyskasvatus ei tästä näkökulmasta ole vain markkinoiden ehdoilla toimivaa koulutuspolitiikkaa, vaan myös markkinoita ja niillä toimiva ihmisiä luovaa koulutuspolitiikkaa.

Yrittäjyyskasvatusta ja uusliberalistista hallintaa tutkinut Korhonen (2012, 2) puolestaan esittää, että yrittäjyyskasvatus on yksi uusliberalistisen koulutuspolitiikan viimeisimmistä ilmentymistä suomalaisessa koulujärjestelmässä. Korhosen mukaan yrittäjyyskasvatus uusliberalistisena hallintana pyrkii tuottamaan *yrittäjäminuutta*, jolla viitataan esimerkiksi koulujärjestelmässä luotuun uusliberalistiseen eetokseen, jossa yrittäjämäistä toimintatapaa ja sen edellyttämää kyvykkyyttä tarjotaan malliksi kaikille ihmisille heidän nykyisestä tai tulevasta työstään ja tehtävästään riippumatta. (emt.) Yrittäjäminuudella Korhonen nähdäkseni viittaa ennen kaikkea sisäisen yrittäjän hahmoon, jonka odotetaan toimivan yrittäjämäisesti kaikissa ammateissa, työtehtävissä ja elämän osa-alueilla. Yrittäjäminuuden tematiikka on ehdottoman mielenkiintoinen, sekä tulee lähellä jo analysoimaani dividuaali -tematiikkaa, mutta en tässä yhteydessä käsittele sitä tarkemmin.

8. KOULUN TALOUDELLINEN JA KONTROLLITEOREETTINEN FUNKTIO

Tässä luvussa tarkastelen yrittäjyyskasvatusta suhteessa kasvatussosiologisiin teorioihin massamuotoisen koulutuksen synnystä ja toiminnasta. Toisin sanoen kysyn, mitkä ovat koulun ja koulutuksen yhteiskunnalliset tehtävät? Sidon yrittäjyyskasvatuksen näihin koulutussosiologisiin analyyseihin ja esitän, että kustakin mallista voidaan löytää yrittäjyyskasvatuksen ymmärtämisen kannalta arvokkaita välineitä. Analyysini koulun tehtävistä ja niiden suhteesta yrittäjyyskasvatukseen liikkuu koko ajan hyvin yleisellä tasolla. Olen myös rajannut sen koskemaan lähinnä koulutuksen taloudellista ja työelämään sosiaalistavaa luonnetta. On selvää, että yrittäjyyskasvatusta voitaisiin analysoida myös monesta muusta koulutuksen luonteen analyysistä käsin – kuten kulttuuriin ja kansalaisuuteen kasvattamisen kautta, mutta tämä olisi nähdäkseni kokonaan eri tutkimuksen aihe.

Koulutuksen ja kasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset ovat ambivalentteja ja aikaansa sidottuja (ks. esim. Antikainen, Rinne ja Koski 2000, 60). Esimerkiksi, kuten tulen myöhemmin argumentoimaan, yrittäjyyskasvatuksen nykyistä merkitystä ei voida analysoida palaamalla juuri tiettyyn sosiologiseen selitysmalliin tai historiallis-yhteiskunnalliseen merkitykseen. Uudet koulutusreformit, jotka kuitenkin usein käyttävät jo tuttua sanastoa ja retoriikkaa, kuten yrittäjyyttä, ovat pikemminkin kuin ikuisia ja ideaalisia ohjelmia, funktioita tai työkaluja, jotka toimivat eri tavalla suhteessa kulloiseenkin kontekstiin ja historiallis-yhteiskunnalliseen tarpeeseen.

Massamittaisen ja julkisesti hallinnoidun, koko kansan kattavan koulutuksen syntyä on kasvatussosiologiassa selitetty useista eri näkökulmista. Nämä mallit ovat usein keskenään päällekkäisiä, ristiriitaisia ja ristiin meneviä, mutta kaikissa niissä säilyy ajatus koulutuksesta ja kasvatuksesta yhteiskunnallisiin instituutioihin ja prosesseihin sidottuna toimintana. Antikainen, Rinne ja Koski (2000, 60) ovat jakaneet nämä mallit neljään eri osa-alueeseen:

- 1) funktionaalisiin,
- 2) modernisaatioteoreettisiin.
- 3) kontrolliteoreettisiin ja

4) statuskilpailuperäisiin selitysmalleihin.

On tarpeen huomauttaa, että vaikka olen tutkielmassani aiemmin korostanut valta-näkökulmaa, tai ”kontrolliteoreettista selitysmallia”, en näe tarpeelliseksi tai johdonmukaiseksi sitoutua ainoastaan siihen. Näen pikemminkin, että valta-näkökulma on eräs selitysvoimainen tapa ymmärtää yrittäjyyskasvatuksen tiettyjä osa-alueita. Tässä luvussa tarkennan tätä argumenttia esittämällä yrittäjyyskasvatuksen yhteyden muihin sosiologisiin selitysmalleihin, kuten esimerkiksi funktionaalisen selitysmallin esittämään representaatio-ongelmaan sekä ajatukseen koulutuksesta kvalifikaatioiden tuottajana. Nämäkään huomiot eivät ole tyhjentyviä, vaan jättävät tilaa monille tulkinnoilla koulun tehtävistä, joista käsin myös yrittäjyyskasvatusta voitaisiin analysoida. Ne ovat kuitenkin riittäviä tutkielmani tarpeisiin.

8.1 Koulutuksen representaatio-ongelma ja yrittäjyyskasvatus

Representaatio-ongelmaa ymmärtääkseen on tarkasteltava yhteiskuntaa kokonaisuutena ja erotettava siinä toisistaan tuotannon ja uusintamisen kentät. Tuotannolla (”production”) viitataan toimintaan, mikä tuottaa elämälle välttämättömät hyödykkeet, esineet, tavarat, palvelut ja tiedot. Sen kentän voi ymmärtää niin henkisenä, symbolisena kuin materiaalisena työnä, jota yhteiskuntaan ja tiettyihin tuotantorakenteisiin kuuluvat ihmiset tekevät. Uusintaminen (”reproduction”) puolestaan viittaa tuotannon ehtojen uudelleen synnyttämiseen, niiden toimivuuden ja jatkuvuuden turvaamiseen. Sen kentällä välitetään ja tuotetaan uudelleen tuotannon aineellinen ja henkinen perusta – kuten esimerkiksi ihmiset - sekä kulttuuri ja yhteiskunta suhteet. (Antikainen, Rinne ja Koski 2000, 61.)

Koulutus ja kasvatus voidaan – ei tietenkään täysin ongelmitta – koulutussosiologian näkökulmasta asettaa reproduktion, tuotannon ehtojen uusintamisen kentälle. Esimerkiksi Aittolan ja Pirttilän (1989, 86; Lundgren 1983, 9-21) mukaan koulutuksellinen reproduktio koostuu niistä ”koulutuksellisista prosesseista, joiden myötä olemassa oleva tuotannollinen perusta ja kulttuuriset elementit uusinnetaan sukupolvelta toiselle välittyvien tietojen, taitojen ja arvojen muodossa”. Toisaalta ja edellisen lisäksi reproduktiossa on kyse myös työvoiman päivittämisestä suhteessa esimerkiksi uusiin työn muotoihin tai teknologisiin innovaatioihin. (emt.)

Agraariyhteiskunnassa tuotanto- ja uusintamisprosessit olivat vielä vahvasti yhteenkietoutuneita. Maataloustyöt kiinnittävät perheen yhteen ja lapset oppivat välttämättömät tiedot ja taidot ottamalla osaa näihin töihin. Julkiselle massamuotoiselle koulutukselle ei ollut sijaa tässä tuotantojärjestelmässä, sillä työ ja siihen oppiminen sekä sosialisoituminen presentoivat, siis esittivät, suoraan toisiaan. Representaatio-ongelma syntyy hetkenä kun tuotanto ja uusintamisprosessit teollistumisen ja uudenlaisen työyhteiskunnan myötä erkaantuvat toisistaan; silloin kun työtä ja siihen liittyviä kvalifikaatioita ei opita sen tekemisen välittömässä yhteydessä. (Aittola ja Pirttilä 1983, 86; Antikainen, Rinne ja Koski 2000, 61–62.)

Maataloustuotannossa edellytettävän työvoiman ja siihen liittyvän alamaiskulttuurisen toiminnan uusintajiksi riittivät siis vain yhteisö, perhe ja niiden keskuudessa tehtyyn työhön harjaantuminen. Kuten Antikainen, Rinne ja Koski (2000, 62) kirjoittavat: ”erityistä tarvetta koko rahvaan pakollisesta opettamisesta huolta pitävälle kansanopetusjärjestelmälle, puhumattakaan läpäisevästä ammatillisesta oppilaitosjärjestelmästä, ei esiintynyt”. Julkista, jokapäiväisestä työstä irrallaan olevaa koulutusta tarvittiin ainoastaan siellä, missä tuotettiin sivistyksensä kautta rahvaasta erottuvaa oppisäätyä, papistoa ja virkamiehiä (emt., 61–62).

Edellä esitetyn lyhyen historiallisen katsauksen avulla voidaan ymmärtää koulutuksen representaatio-ongelman luonnetta. On kuitenkin muistettava, ettei representaatio-ongelma ole sidottu ainoastaan muutokseen agraarista tuotantomallista teolliseen, vaan on ajankohtainen ja saa jatkuvasti uusia muotoja. Koulutuksen muotoutumisen kentällä onkin etsittävä jatkuvasti vastausta siihen, ”miten koululaitos kykenee edustamaan, jäljittelemään – tai vieläpä ennakoimaan – opetuksellaan työn ja yhteiskunnan yleisiä olettamuksia ja vaatimuksia, uudelleentuottamaan niitä tietotaitoja ja käyttäytymistapoja, joita työelämä, yhteiskunnalliset asemapaikat ja kansalaisuus kansakunnan täysivaltaiselta jäseneltään edellyttävät” (Antikainen, Rinne ja Koski 2000, 63).

Edellä esitetyn representaatio-ongelma-analyysin lähelle tulevat myös useat korrespondenssiteoreettiset selitykset, joissa koulun tehtävien ja toimintojen ajatelleen vastaavan enemmän tai vähemmän suoraan kulloisiakin työelämän toimintamuotoja ja valtasuhteita. Esimerkiksi Bowles ja Gintis (1976) ovat pyrkineet osoittamaan kuinka

koulu toimii usein kuin tehdas, jossa opettaja vastaa tehtaanjohtajaa, ja jossa toimitaan tiettyjen tilallisten ja ajallisten ehtojen puitteissa, joiden myötä oppilailta odotetaan työläisten tavoin tiettyjä tuottavia tuloksia. Bowlesin ja Gintisin (emt.) analyysi pohjautuu ajatukseen eräänlaisesta tayloristisesta kokonaisrationalisaatiosta, joka läpäisee yhteiskunnan rakenteet ja sen instituutiot.

Vaikka funktionaalinen selitysmalli – johon representaatio-ongelma läheisesti liittyy – on jossain määrin vastakkainen tutkielmassani aiemmin esittämälleni, Foucault'n ajattelusta ponnistavalle valtanäkökulmalle¹, on sillä nähdäkseni selitysvoimaa myös yrittäjyyskasvatuksen ymmärtämisen kannalta. Kun funktionaalisen selitysmallin perusongelma on, kuinka kulloinkin tulisi koulutuksessa esittää tuotantoprosessit ja kansalaisvelvoitteet siten, että ne ovat uusinnettavissa uusien sukupolvien kuljettaviksi (Antikainen, Rinne ja Koski 2000, 65), on yrittäjyyskasvatuksen kohdalla kysyttävä millaisiin tuotannollisiin ja työhön liittyviin muutoksiin se nykyään kytkeytyy? Millaisiin tuotannollisiin tarpeisiin se vastaa?

Kuten tulen myöhemmin esittämään, yrittäjyyskasvatuksessa korostetut tiedot, taidot ja kompetenssit ovat hyvin yleisiä. Ne eivät näytä ensisilmäyksellä vastaavan mitään erityistä työelämään liittyvää kvalifikaatiota. Sama seikka voidaan huomata tarkastelemalla yrittäjyyskasvatuksen ydintä, sisäisen yrittäjyyden hahmoa, jota luonnehtiviksi piirteiksi on nostettu esimerkiksi aktiivisuus, sopeutumiskyky, luovuus ja niin edelleen. Nämä ensisilmäyksellä epämääräiset ja yleiset kyvyt, kvalifikaatiot, tulevat kuitenkin ymmärretyksi representaatio-ongelman kannalta, mikäli niitä verrataan aiemmin esittämiin työssä ja tuotannossa tapahtuneisiin muutoksiin. Kun fordistisessa tuotantomuodossa ja sitä mukailevassa yhteiskunnallisessa rakenteessa jokaiselle oli paikkansa, eikä työssä tai työstä ”puhuttu”, on selvää, että myös representaatio-ongelman ymmärtäminen ja osoittaminen oli yksinkertaisempaa. Fordistisen tuotannon ja kuriyhteiskunnan kehukseen sopii myös aiemmin esittelemäni Bowlesin ja Gintisin (1976) analyysi siitä kuinka koulu

¹ Kuten olen osoittanut (ks. luku 2), vallan luonteen suhteen Foucault oli nominalismi: valtaa ei voida koskaan sellaisenaan palauttaa yhteenkään instituutioon tai taloudellisiin rakenteisiin, vaan se on olemassa aina vain heterogeenisissä ja elävissä suhteissa. Funktionaalinen tai reproduktioon liittyvä selitysmalli taas puolestaan palauttaa koulun tehtävät kvalifikaatioiden tuotantoon liittyviin rakenteisiin. En näe tutkielmassani tarpeelliseksi yhtyä täysin kumpaakaan näistä selitysmalleista, vaan pyrin luomaan niistä eräänlaista synteesiä, jossa molempien selitysmallien relevanteimmat piirteet säilyvät. Myös Aittola ja Pirttilä (1989, 90) ovat huomauttaneet, että esimerkiksi *Tarkkailla ja rangaista* -teoksessaan Foucault asettaa koululaitoksen käytänteet samaan yhteyteen tehtaiden kanssa, joilla puolestaan on selvä yhteys teollisen yhteiskunnan edellyttämiin työkalifikaatioihin ja työmoraliin.

toimii itse asiassa kuin tayloristisin liikkeenjohdollisin opein johdettu tehdas.

En lähde tässä yhteydessä tarkemmin erittelemään mitä Bowlesin ja Gintestin (emt.) kuvaama analyysin tapa voisi tarkoittaa suhteessa postfordistiseen tuotantoon ja sitä mukaileviin uuden työn muotoihin, mutta kenties jotain aiheesta voidaan sanoa. Jos ajattelemme analogisesti, että koulun toimintamuodot ja periaatteet pyrkivät vastaamaan työelämän tarpeisiin – kuten korrespondenssiteoriassa tehdään, on yrittäjyyskasvatus selkeästi vastaus uudenlaisen työn ja tuotannon asettamiin haasteisiin. Kuten olen aiemmin analysoinut, työelämä ei enää vaadi niinkään tätä tai tuota kompetenssia tai kvalifikaatiota, vaan mahdollisimman yleisiä, eräänlaisia kommunikaatio- ja elämänhallinta kykyjä. Nämä kyvyt ovat monellakin tapaa vastakkaisia ”pakertaville”, kuriyhteiskunnan periaatteille rakentuville fordistisen työn piirteille, ja tästä syystä myös koulutuksen representaatio-ongelman uudelleen muotoilu suhteessa uudenlaiseen tuotantoon on välttämätöntä.

Keskeisintä representaatio-ongelman kannalta postfordistisessa tai niin kutsutun uuden työn käänteessä on siis, että nyt kvalifikaatioiden tuottamiseksi keskeiseen asemaan asettuvat yleinen inhimillinen kyky oppia ja kyky sopeutua mihin tahansa uuteen ympäristöön (ks. esim. Vähämäki 2005). Virtanen (1987, 78) onkin osuvasti huomauttanut jo lähes kolme vuosikymmentä sitten, että uudessa ”studioperiaatteille” perustuvassa koulussa tarvitaan piilo-opetussuunnitelmaa, joka ei niinkään vaadi kärsivällisyyttä, kurinalaisuutta tms., vaan jossa korostuvat ihmisen kyky oppimiseen, kyky ajattelemiseen ja kyky luovuuteen². Tämä tarkoittaa, että teollisen tai fordistisen yhteiskunnan ulkoa ohjautuvan ja ulkoisesti kontrolloidun työntekijän tilalle tarvitaan tietoyhteiskunnan itseohjautuva ja sisäisesti toimiva, aikaisemmat käytännöt kyseenalaistava ja joustavia kvalifikaatioita omaava työntekijä (Aittola ja Pirttilä 1987, 90).

Toisaalta, kuten esimerkiksi Vähämäki (2005) on esittänyt, teollisessa yhteiskunnassa tai fordismissa vallitsi selkeä ero tiedon ja sen teknisen soveltamisen välillä. Tieto ja kulttuuri eivät olleet välittömästi yhteiskunnallisia ja suoraan johonkin tarkoitukseen käytettäviä. Tämä näkyi ennen kaikkea teoreettisen ”yleissivistävän” yliopistokoulutuksen ja käytännöllisen ammatillisen koulutuksen välillä. Postfordismissa nämä rajat häilyvät ja

² Piilo-opetussuunnitelma-analyysin päivittämisen tarve uudessa taloudessa ja työssä on ehdottoman kiinnostava ja vähän tutkittu aihe, mutta joudun tässä yhteydessä jättämään sen tarkastelun vähälle. Sen kentän analysointi olisi kokonaan oman tutkimuksen aiheensa.

sekoittuvat toisiinsa. On enää vaikea erottaa toisistaan mistä tiedon tuotanto ja sen hyödyntäminen alkavat ja mihin loppuvat. Koulutuspolitiikassa tästä yleissivistävän, teoreettisen tiedon ja ammatillisen, käytännöllisen koulutuksen välisen rajan häivyttämisestä on puhuttu polytekninen -termin avulla. Lehtisalonen ja Raivolainen (1986, 47–48) mukaan termi ilmestyi koulutuspoliittisiin mietintöihin 1970-luvun alussa, mutta sen käytöstä luovuttiin hyvin nopeasti. Itse käsitteen sisältö jäi kuitenkin elämään ja on tullut koko ajankohtaisemmaksi, kuten esimerkiksi yrittäjyyskasvatuksen kohdalla voidaan nähdä.

Polyteknisten pyrkimysten tarkoitukselliset ovat kahtaalla. Toisaalta koulutuksen laaja-alaisuudella ja joustavuudella pyritään hävittämään koulutuksen ”umpiperiä” ja luomaan tarkoituksenmukaisempia kouluttautumispolkuja. Yhtäältä se voidaan ymmärtää eräänlaisena työvoiman joustavuuden takaajana. Kuten Lehtisalo ja Raivola (1986, 48) esittävät, nopeasti muuttuva elinkeinorakenne edellyttää työvoimalta sekä horisontaalista että vertikaalista korvattavuutta. Työntekijän on oltava siirrettävissä uuteen vaatimustasoltaan samantasoiseen tehtävään tai tarvittaessa vaativampaakin.

Yrittäjyyskasvatuksessa korostettujen yleisten, epämääräisten ja mahdollisten kykyjen funktionaalisuutta voidaan ymmärtää myös toisesta näkökulmasta käsin. Vähämäki (2011, 178) on esittänyt, että koulutuspolitiikkaa tulisi nykyään tarkastella pikemminkin eräänlaisena hallinnan ja aktivoinnin kenttänä kuin funktionaalisen selitysmallin mukaisena työhön ja tuotantoon sosiaalistavana prosessina. Tämä tarkoittaa, että koulutuspolitiikan tärkein tehtävä ei enää olisikaan työhön sosiaalistaminen, vaan toimia eräänlaisena ”kannuksena”, jolla ihmistä pyritään aktivoimaan ja hallitsemaan. Koulutuksessa ei olisi tämän argumentin mukaan enää kyse pelkästään sisältöjen muuttamisesta tai uusien sisältöjen oppimisesta vaan koko ympäristön jatkuvasta muutoksesta. Siksi koulutus ei myöskään lisää itsenäisyyttä tai kasaa kokemusta, vaan toimii pikemminkin niiden estämisen keinona. Vähämäen (emt.) sanoin, ”toisin kuin aiemmin teollisessa kapitalismissa, ihmistä ei riisuta ja nakata sininen haalari päällä tehtaaseen, vaan nyt koulutus riisuu hänet ja heittää hänet alastomana yhteiskuntaan huutamaan nykyisyyden likaisissa vaipoissa yhä uudestaan ja uudestaan”.

Vähämäen (emt.) esittämä argumentti on mielenkiintoinen, mutta en käsittele sitä tämän tutkielman puitteissa laajemmin. Tietyissä määrin se näyttäisi sopivan

yrittäjyyskasvatuksen analyysiin ainakin kvalifikaatio teorioiden näkökulmasta, sillä kuten olen esittänyt, pätevyyteen perustuva työ ei vaadi tekijältään enää tätä tai tuota ominaisuutta, vaan yleisiä kommunikaatio- ja elämänhallintakykyjä. Koulutuksen rooli ei, tästä näkökulmasta käsin olisi enää kvalifikaatioiden tuottaminen tiukassa merkityksessä vaan toimia eräänlaisena hallinnan ja ”elämän tuotannon” kenttänä, jossa luodaan pikemminkin kokonaista ihmistä, siis tietynlaista subjektiviteettia, kuin täsmällisesti päteviä työntekijöitä.

Myös Rinne ja Salmi (1998, 167) ovat analysoineet edellä kuvattua koulutuksen paradoksia. Heidän mukaansa koulujärjestelmän odotetaan jatkossakin tuottavan korkeita työelämäkvalifikaatioita, vaikka kaikilla ei niillä olisikaan käyttöä eivätkä kaikki voisi saavuttaa niitä. Tätä uutta koulujärjestelmää Rinne ja Salmi (emt.) vertaavat osuvasti eräänlaiseen ”lupakirjajärjestelmään”, jossa tutkintotodistukset ovat ainoastaan mahdollisia passeja tulevaisuuden työllistymisen. Tutkinnot toisin sanoen antavat luvan työntekoon, eivät työpaikkaan.

Vaikka saattaa olla yksioikoista väittää, että yrittäjyyskasvatus – siinä muodossa kun se tarkoittaa sisäisen yrittäjyyden tuottamista – on koulutuksen järjestämisen vastaus niin kutsutun uuden työn haasteisiin tai niin kutsuttuun postfordistiseen käänteeseen, on tällä analyysillä funktionsa. Se toimii analyysin pohjana, eräänlaisena metatasona, jonka avulla voidaan ymmärtää yrittäjyyskasvatuksen osuutta laajemmassa koulun merkitystä koskevassa keskustelussa. Toisaalta on myös muistettava, että itse kasvatuksesta ja koulutuksesta, reproduktion kentästä, on tullut itsessään yhä tärkeämpää varallisuuden luomisessa ja pääoman kasautumisprosessissa. Esimerkiksi ranskalainen taloustieteilijä Robert Boyer (2004) esittää nykytaloudelle antropogeneettisen mallin, jota luonnehtii hänen mukaansa ”ihmisen tuottaminen ihmisen avulla”. Hänen mukaansa taloudellisen kasvun keskeisiä sektoreita ovat yhä enenevässä määrin juuri kasvatuksen, terveyden ja kulttuurin alueet.

8.2 Koulutuksen kontrolliteoreettinen malli

Edellä kuvattu funktionaalinen selitys ja representaatio-malli pyrkivät palauttamaan koulutuksen tehtävät tuotannon ja työelämän rakenteisiin. Kontrolliteoreettisessa mallissa

puolestaan koulutuksen analogiaa haetaan pikemminkin vankilasta ja sairaalasta kuin tehtaasta. Toisaalta, kuten olen edellä esittänyt, näitä malleja ei ole mielekästä tiukassa mielessä erottaa toisistaan, sillä esimerkiksi kuriselityksillä on selkeä yhteys myös esimerkiksi funktionaalisten selitysmallien kanssa.

Olen käsitteletty tutkielmassani jo laajasti (ks. luku 2) valtanäkökulmaa. Analyysini taustalla oli Foucault'n aloittama valta-analyyttinen tutkimus kurinpidosta, hallinnallisuudesta ja ohjaavasta vallasta, joiden pohjalta Deleuze (2005a) artikuloi muutoksen kohti kontrolliyhteiskuntaa ja mielivallan aikaa (ks. myös Virtanen 2006). En aio tässä luvussa toistaa näitä huomioita, vaan käsitteelen kontrolliteoreettista koulutuksen mallia yleisemmällä tasolla yhdistäen sen yrittäjyyskasvatukseen asemaan koulutuksellisella kentällä.

Antikaisen, Rinteen ja Kosken (2000, 74) mukaan koulutuksen näkeminen sosiaalisen kontrollin välineenä lähtee liikkeelle siitä, että massamuotoiseen pakolliseen kansanopetukseen siirtymisen takana olivat yhteiskunnan vakaisuuden vaarantumiseen liittyvät sosiaaliset ongelmat. Näillä sosiaalisilla ongelmilla viitataan vapaan palkkatyöläisluokan syntyyn ja sitä seuranneeseen lasten ja nuorten irrottamiseen välittömästä perheymäristöstään. Esimerkiksi Englantiin perustettiin juuri tästä syystä oppivelvollisuuteen nojaava alkeiskoulujärjestelmä 1800-luvun lopussa, jonka tehtävä oli köyhien ja joutilaiden lasten moraalinen kasvattaminen. (Antikainen, Rinne ja Koski 2000, 75.)

Kontrolliteoreettinen näkökulma koulutukseen pitää sisällään ajatuksen niin varastoinnista, ”köyhien” ja ”joutilaiden” lasten moraalista kasvatuksesta kuin kurityöstä, jonka tavoitteena on perinteisesti ollut kuuliaisen palkkatyöläisen luominen. Moderni koulu onkin ollut ensisijaisesti kurillinen laitos, jossa tulevat sukupolvet ovat oppineet omaksumaan palkkatyöläiselle ominaisen moraalin ja mentaliteetin¹, jossa on ollut olennaista sopeutuminen abstraktiin työaikaan ja kyky mukautua ulkoapäin asetettuihin sääntöihin. (Antikainen, Rinne ja Koski 2000, 76.) Tätä kurillisen koulun toimintamentaliteettia myös Broady (1986) kuvaa kuuluisassa *Piilo-opetussuunnitelma* -

¹ Tässä on juuri kontrolliteoreettisen ja funktionaalisen selitysmallin yhteys. Palkkatyöläismentaliteetin synnyttäminen liittyy vahvasti molempiin malleihin, mutta siinä missä ensimmäinen ei suoranaisesti palauta kuri- tai kontrollitoimenpiteitä työn ja tuotannon muotoihin, jälkimmäinen näkee juuri nämä olennaisimpina ja perustavimpina koulujärjestelmän toiminnan kannalta.

kirjassaan. Fordistiseen työmentaliteettiin ja kuuliaisen palkkatyöläisen rooliin opitaan muun muassa Broadyn (1986, 96–97) osuvassa kuvauksessa, jossa kasvetaan kärsivällisyyteen, sietämiseen ja kestämiseen:

Oppilaat odottivat luokan ulkopuolella tunnin alkamista; he odottivat myöhästyneitä; odottivat opettajan ohjeita; odottivat kysymystä – oli tavallista, että opettaja kysyi oppilailta yksi kerrallaan, rivi riviltä, muiden kahdenkymmenenviiden odottaessa.

Yhtäältä Broadyn (1986, 98) Mette Bauerin ja Karin Borgin tutkimuksesta lainatussa katkelmassa korostetaan seuraavia vaatimuksia:

Vaatus työkennellä yksilöllisesti.

Vaatus olla tarkkaavainen.

Vaatus osata odottaa.

Vaatus kontrolloida itseään motorisesti ja verbaalisesti.

Vaatus unohtaa oma kokemusmaailmansa.

Vaatus alistua opettajan näkymättömään auktoriteettiin.

Broadyn (emt.) lainaamat kuvaukset ovat osuvia ja kertovat paljon modernin, kurillisen koulun toimintamentaliteetista. Kontrolliteoreettisesta näkökulmasta katsottuna edellä esitetyt vaatimukset ovat taitoja, joita on tarvittu myös fordistisessa työssä ja sitä mukailevassa hallinta rationaliteetissa (ks. tämä tutkielma luvut 2 ja 4).

Kontrolliteoreettiseen selitysmalliin voidaan lukea kuuluvan myös erinäiset statuskilpailu- ja ideologiapainotteiset teorit. Esimerkiksi sosiologi Pierre Bourdieu (ks. esim. 1977) ymmärtää kasvatus- ja koulutusjärjestelmän instituutioiden ja käytäntöjen kokonaisuutena, joka toimii aina viime kädessä hallitsevien yhteiskunnallisten valtasuhteiden uusintamiseksi ja oikeuttamiseksi legitimoimalla hallitsevaa ja vallitsevaa kulttuuria. Tätä uusintamista ja oikeuttamista Bourdieu nimittää ”symboliseksi väkivallaksi”, joka kätkeytyy koulussa näennäisen neutraalien pedagogisten muotojen taakse. (emt.)

Symbolinen väkivalta on valtaa joka tulee olevaksi merkkien ja kielen tasolla. Se pyrkii – ilman, että se varsinaisesti pakottaisi – legitimoimaan vallitsevan järjestyksen valitessaan toiminnan vaihtoehtoista tiettyä ja sulkiessaan pois muut. Bourdieun analyysin ydin on osoittaa, että näennäisestä autonomisuudestaan huolimatta koululaitos on yhteiskunnallisen

vallankäytön areena (Liljander 1999, 113). *La reproduction* -kirjassa Bourdieun kantava ajatus puolestaan on, että koululaitos on yhteiskunnallinen laitos, joka oikeuttaa aina tietynlaisen kulttuurin, tietyt tavat ja tottumukset, tietyt elämäarvon ja niin edelleen. Koulutus toisin sanoen luo ihmiselle aina tietynlaisen habituksen, joka resonoi tai on resonoimatta suhteessa hallitsevaan kulttuuriin. (emt.)

Myös ranskalaisfilosofi Louis Althusser (1984) on rakentanut samankaltaista analyysia koulutuksesta puhuessaan siitä ”ideologisena valtiokoneistona”. Sortaviksi valtiokoneistoksi Althusser määrittelee esimerkiksi hallituksen ja armeijan. ”Ideologinen valtiokoneisto” eroaa kuitenkin näistä siten, että se ei harjoita ainoastaan repressiivistä sortoa, vaan myös tuottavaa ja aktiivisesti ideologiaa ylläpitävää. Ideologisten valtiokoneistojen, kuten koulun, tehtävä on Althusserin (1984, 108) mukaan varmistaa olemassa olevien tuotantosuhteiden uusintaminen. Siinä missä valtiollisen pakkovallan koneistot turvautuvat viime kädessä väkivaltaan, kuten on esimerkiksi armeijan ja poliisin kohdalla, ideologiset valtiokoneistot saavat puolestaan kapitalistisen järjestelmän pysymään koossa ideologian keinoin.

Althusserin (1984, 110) mukaan yksi ideologinen valtiokoneisto on ylitse muiden. Tätä koneistoa hän nimittää *koulutukselliseksi ideologiseksi valtiokoneistoksi*. Althusserin (emt.) mukaan ”jo lapsuudessa se [koulutuksellinen ideologinen valtiokoneisto] ottaa hoiviinsa kaikkien yhteiskuntaluokkien jälkeläiset, ja siitä pitäen se – vuosikausien ajan, juuri niiden vuosien, jolloin lapsi on haavoittuvimmillaan, koulun ja kodin puristuksessa – sekä uusiin että aikansa eläneisiin keinoihin turvautuen juurruttaa lasten mieliin hallitsevan ideologian vaippaan käärittyjä tietotaitoja (äidinkieltä, laskentaa, luonnonhistoriaa, tieteitä, kirjallisuutta) tai yksinkertaisesti silkkaa hallitsevaa ideologiaa (moraalia, kansalaistaitoa, filosofiaa)”.

Vaikka Althusserin analyysi ideologisista valtiokoneistoista tai Bourdieun analyysi ”symbolisesta väkivallasta” ovat monella tapaa ongelmallisia, voidaan niiden kautta analysoida kuitenkin laaja-alaisemmin tuotannon ja talouden rakenteiden merkitystä koulutukselle. Yrittäjyyskasvatuksen kohdalla Althusserin analyysi – yhdistettynä aiemmin kuvaamiini Foucault'n ja Deleuzen tutkimuksiin – auttaa ymmärtämään koulutuksen kokonaisroolia yhteiskunnassa. Sen kautta voidaan ymmärtää, että yrittäjyyskasvatus on osa laajempaa yhteiskunnallis-taloudellista rakennetta, jonka ehdoilla ja jota varten

koulutusta järjestetään. Bourdieun perustavanlaatuiset huomiot koulusta symbolisen väkivallan kenttänä, joka tuottaa habituksia, jotka puolestaan noudattelevat hallitsevan kulttuurin arvoja, on jo itsessään lähtökohta sille, että koulua ja koulutusta – sekä yrittäjyyskasvatusta - voidaan ylipäänsä analysoida osana taloudellis-yhteiskunnallista kontekstia. Yrittäjyyskasvatuksen kohdalla Bourdieun analyysit auttavat ymmärtämään paremmin kuvaamiani kuri ja kontrolliteoreettisia näkökulmia laajemmasta perspektiivistä.

8.3 Koulun taloudellinen tehtävä ja inhimillinen pääoma

Sitran julkaiseman *Koulutuksen taloudelliset vaikutukset* (2006, esipuhe) -raportin mukaan nyky-yhteiskunnassa taloudellinen näkökulma koulutukseen on entistä tärkeämpi. Raportin mukaan myös koulutusjärjestelmän kehittämisessä joudutaan yhä enemmän kiinnittämään huomiota kustannustehokkuuteen. Ja vaikkei kaikki kasvatus korreloi positiivisesti taloudellisen kasvun kanssa, on koulutuksella ”kiistatta positiivinen vaikutus tuottavuuden ja talouden kehitykseen ja siten kansalaisten ja koko yhteiskunnan hyvinvointiin”. (emt., 9.)

Pitkälle teollistuneissa länsimaissa usko koulutuksen voimaan onkin ollut lähes horjumatonta viimeisten vuosikymmenien aikana. Koulutusta on tarjottu ”lääkkeenä” mitä erilaisimpiin ongelmiin, joista vähäisimmät eivät ole olleet taloudellisia. Esimerkiksi OECD:n toimittamassa *Vihreässä kirjassa* (2003, 3) yrittäjyyden ja siihen kasvattamisen ajatellaan olevan ratkaisu niin Euroopan unionin taloudellisen kehityksen alijäämään, kansallisen hyvinvoinnin vaalimiseen kuin sosiaalisen yhteenkuuluvuuden turvaamiseen.

Rinne ja Salmi (1998, 9) esittävät, että yksi koulutusoptimismin keskeisimmistä uskonkappaleista on koskenut sitä, että koulutukseen panostaminen, siis investointi ”inhimilliseen pääomaan”, luo taloudellista vaurautta sekä lujittaa yksittäisen kansallisvaltion kilpailukykyä. Talouden kasvun on siis toisin sanoen nähty olevan riippuvainen niistä tiedoista ja taidoista, jotka liittyvät yhä uudistuviin ja kehittyviin tuotantotekniikoihin. Myös Lehtisalo ja Raivola (1986, 46–47) korostavat, että selvästi keskeisimmäksi koulutuksen tehtävistä on muodostunut sen taloudellinen tehtävä, jonka se hoitaa valmistamalla tulevista työntekijöistä kvalifioitua työvoimaa. Tämä tarkoittaa, että työ, työelämä ja tuotannolliset rakenteet ovat muodostuneet kasvavan koulutuskoneiston keskeisiksi oikeuttamisen perusteiksi (Rinne ja Salmi 1998, 10).

Vaikka reproduktion sfääri on aina ollut tärkeä tekijä kansakuntien taloudelliselle kehitykselle, on esitetty, että nykyään siitä on tullut entistä keskeisempää varallisuuden luomisessa. Ranskalainen taloustieteilijä Robert Boyer on kuvannut asiaa seuraavasti: ”nykytalouksia hallitsee itse asiassa ihmisten tuotanto ihmisten avulla siinä yleisessä mielessä, että kasvatus, terveys ja kulttuuri edustavat olennaisia komponentteja tuotannossa ja erityisesti elämäntyylien ja elämän muovaamisessa” (Vähämäki 2009, 87). Boyerin näkemys pohjautuu ajatukseen siitä, että niin kutsutussa teollisuuskapitalismissa kasvatus, kulttuuri ja terveys muodostivat tuotannon organisoinnista erillisen alueen, joka on perinteisesti kuulunut hyvän elämän tai etiikan sfääriin. Vaikka tällä sfäärillä on tietenkin aina ollut merkitys työvoiman uusintajana, on siitä nyt tullut itsessään tuottavaa.

Vähämäen (2009, 90–91) mukaan tuotannon organisointi nykykapitalismissa tapahtuu hajallaan tilassa ja ajassa olevien ihmisten ohjaamisena ja kontrollointina ilman, että näitä ihmisiä pakotetaan määrättyyn tilaan tai erityisiin tehtäviin ja rooleihin. Tätä ohjaavaa valtaa (ks. tämä tutkielma luku 2) tarvitaan, sillä nykytaloudessa fordistiselle tuotannolle tyypillinen jako työajan ja elämänajan välillä on problematisoitunut. On vaikeaa enää sanoa, että mistä varsinainen tuotannon aika alkaa ja mihin se loppuu. Muutosta vahvistaa Vähämäen (2009, 91) mukaan kaksi tendenssiä suhteessa tuotannon organisointiin ja työvoiman käyttöön. Ensiksikin, ihmiseen kerrostunut inhimillinen pääoma, joka on peräisin kasvatuksesta, koulutuksesta, terveydestä sekä tutkimus- ja kehitystoiminnasta, on nykyään – ainakin jossain määrin - tärkeämpää kuin materiaalinen pääoma. Toisin sanoen jos ihmisestä sinänsä, ilman että hänen toimensa aktualisoituvat tässä tai tuossa toimessa, on tullut nykytaloudelle tärkeää, myös tämän työvoiman uusintamisesta, siis koulutuksesta ja kasvatuksesta on tullut itsessään tuottavaa. Toisekseen, siirtymä tayloristisesta työnjaosta nykytaloudelle tyypilliseen ”kognitiiviseen työnjakoon”, tarkoittaa että virallinen tuotannollinen työaika muuttuu yhä enemmän vain yhteiskunnallisen työajan fragmentiksi. Nyt tuotannon organisointi tarttuu heterogeeniseen yhdistelmään, jossa ”kommunikointi, itsereflektio ja varsinainen tiedon tuottaminen yhdistyvät ja näyttävät erottamattomilta ja ne tapahtuvat sekä varsinaisena työaikana että sen ulkopuolella”. (Vähämäki 2009, 92.)

Kuten olen aiemmin tutkielmassani esittänyt (ks. luku 4), uuden työn organisointi pyrkii hyödyntämään ihmistä kokonaisuutena, siten että hänestä tulee samalla sekä työväline, työpaikka että elävää työtä, joka käyttää itsessään itseään eräänlaisena koneena (Vähämäki

2009, 142). Nykytaloudessa tämän ihmisen uusintaminen on olennainen osatekijä taloudellisessa kasvussa. Ongelma on kuitenkin se, että ihmisen uusintaminen on aina kustannus, eikä ihmistä löydy luonnosta tai luoda tyhjästä. Ihmisen luomiseen tarvitaan aina kommunikaatiota, toista ihmistä, vuorovaikutusta, opetusta, kulttuuria ja kaikkea sitä mitä tapaamme kutsua kasvatukseksi. Kasvatus on puolestaan aina investointi. (emt.)

Mikäli hyväksymme edellä esitetyn argumentin, jonka mukaan koulutuksesta ja kasvatuksesta – osa-alueista, jotka ovat aiemmin muodostaneet jossain määrin autonomisen alueen – on tullut itsessään tuottavia taloudellisessa mielessä, tai mikäli koulutuksen ja kasvatuksen rooli mielletään ainoastaan investointeina ihmiseen ja hänen inhimilliseen pääomaansa, olisi filosofisesti mielenkiintoista tarkastella millaiseksi kasvatus tällöin muuttuu. Tai voidaanko kasvatuksesta puhua enää samassa merkityksessä kuin ennen? Kysymyksen mielenkiintoisuudesta huolimatta, joudun jättämään sen tarkemman analysoinnin toiseen yhteyteen.

Mitä koulun taloudellinen tehtävä ja inhimilliseen pääomaan sitten investointi tarkoittaa yrittäjyyskasvatuksen kannalta? Analyysin tueksi voidaan ottaa aiemmin esittelemäni analyysi (ks. luku 4.2), jossa olen esitellyt sekä inhimillisen pääoman teoriaa, ordo-liberalismia sekä homo economicus -tematiikkaa. Nähdäkseni on luontevaa ajatella, että ainakin kansallisissa koulutuspoliittisissa linjauksissa (YKS 2009; YLT 2004) ja ylikansallisissa asiakirjoissa (VK 2003) yrittäjyyskasvatuksen merkitystä korostetaan juuri taloudellisessa mielessä, investointina ihmiseen ja odotukseen siitä, että tämä investointi maksaa itsensä takaisin kohentamalla kunkin valtion taloudellista kehitystä, tai sen alijäämää.

Koulun taloudellista tehtävää on perusteltu ennen kaikkea – paikoittain implisiittisesti, paikoittain eksplisiittisesti – juuri Beckerin (1964; ks. myös tämä tutkielma luku 4.2.2) lanseeraaman inhimillisen pääoman käsitteen avulla. Kuinka yrittäjyyskasvatus yhdistyy inhimillisen pääoman käsitteeseen? Becker (1964) itse jakaa inhimillisen pääoman erityiseen ja yleiseen inhimilliseen pääomaan. Erityinen inhimillinen pääoma viittaa juuri tietyissä ammateissa tarvittaviin kykyihin: lääkäri tarvitsee erityistä tietoa anatomiasta ja niin edelleen. Yleinen inhimillinen pääoma puolestaan tarkoittaa kykyjä, joita tarvitaan “kaikissa ammateissa”: kommunikointikyvyt, asenne, tunteet ja niin edelleen. Nykyisessä muodossaan yrittäjyyskasvatuksessa on kyse jälkimmäisestä inhimillisen pääoman

muodosta. Yrittäjyyskasvatuksessa korostetut kyvyt ovat mahdollisimman yleisiä, sillä niitä voidaan hyödyntää missä tahansa ammatissa tai toiminnassa.

Yrittäjyys on yksilön kykyä muuttaa ideat toiminnaksi. Se sisältää luovuuden, innovaatiokyvyn ja riskinoton. Samoin kuin kyvyn suunnitella ja johtaa toimintaa tavoitteiden saavuttamiseksi. Nämä ominaisuudet tukevat yksilön jokapäiväistä elämää, koulutuksessa, työssä, vapaa-aikana ja muussa yhteiskunnallisessa toiminnassa. (YKS, 13.)

Yrittäjyyskasvatuksessa korostetut ”yleiset kyvyt” ovat myös niitä, joita on painotettu niin kutsutun uuden työn keskusteluissa. Esimerkiksi Vähämäki (2003, 55) korostaa, että yleisistä kommunikaatiokyvyistä (innovointi, luovuus, kyky tuottaa tietoa ja niin edelleen) on tullut elintärkeitä uudessa verkostoituneessa työssä. Kun työtä ei voida ymmärtää ainoastaan paikan tai lopputuloksen pohjalta, tarvitaan kykyjä, joiden avulla voidaan ohjata suhteita muihin ihmisiin ja alati muuttuvaan ympäristöön. Yrittäjyyskasvatus on tärkeää inhimillisen pääoman kehittymisen kannalta, sillä ”ihmisen tuottaminen ei tapahdu vielä laboratoriossa, ihmistä eivät tee koneet eikä ihmisiä tipahda taivaasta”, kuten Vähämäki (2009, 143) kirjoittaa. Ihmisen tuottaminen vaatii toisia ihmisiä, inhimillistä vuorovaikutusta ja kaikkea sitä mitä tapaamme kutsua kasvatukseksi.

9. YRITTÄJYYS

Yrittäjyys on käsitteenä ambivalentti. Asiayhteydestä ja tarkoitusperästä riippuen sillä tarkoitetaan hieman eri asioita. Esimerkiksi yrittäjä- ja yrittäjyyskasvatus erotetaan toisistaan korostamalla, että ensimmäisen kohdalla on kysymys yritysten lukumäärän lisäämisestä, kun taas jälkimmäisessä korostetaan tietynlaisen yritteliään ihmisen ideaalia ja luomista.

Koiranen ja Peltonen (1995, 9) korostavat *Yrittäjyyskasvatus* -kirjassaan yrittäjyyden kahta ominaispiirrettä. Yhtäältä ”yrittäjyys on ajattelu-, toiminta- ja suhtautumistapa, joka saa omat ja yhteisön voimavarat toimimaan. Toisaalta ”yrittäjyys on tavoitteellista ja omavastuista itsensä johtamista”. Edelliset määritelmät ovat laajoja, eivätkä välttämättä sellaisenaan – irrallaan kustakin yhteiskunnallis-taloudellisesta kontekstista – tarkoita mitään analyttisessä mielessä. Esimerkiksi ”omat ja yhteisön voimavarat” ovat toki saatava ”toimimaan”, mutta miten, minkä vuoksi ja millä ehdoilla? Koirasen ja Peltosen (emt.) määritelmät saavat lihaa luiden ympärille heidän jatkaessaan määritelmäänsä seuraavasti:

Yrittäjyys on yhden ihmisen tai ihmisryhmän osoittamaa uutteruutta ja luovuutta. Se näkyy taloudellisena ja muuna toimeliaisuutena ja se parantaa elintasoja luomalla työt, tuottamalla hyödykkeitä ja palveluja. Yrittäjyyden avulla on mahdollista synnyttää ja jalostaa sekä yksilön että yhteiskunnan hyvinvointia.

Vaikka Koiranen ja Peltonen (emt.) kirjoittavat taloudellisesta ja *muusta toimeliaisuudesta*, palautuu heidän yrittäjyys-määritelmänsä kuitenkin selvästi yrittäjyyden taloudelliseen merkitykseen. Tästä viestii käsitteiden kuten ”elintaso, hyödyke, palvelu, hyvinvointi” runsas käyttö.

Sanat yrittäjä ja yrittäjyys perustuvat *yrittää*-sanaan. *Yrittää*-sanan moni merkityksellisyys suomen kielessä tuottaa ongelmia myös määriteltäessä yrittäjyyskasvatuksen luonnetta. Veijo Meri (1991) paikantaa suomen kielen etymologisessa sanakirjassa *yrittää*-sanan alkujaan sanoihin *yrkittää* ja *yrkiä*, jotka puolestaan vastaavat ruotsin kielen verbiä *yrka*. *Yrka* taas tarkoittaa ”vaatia kiihkeästi, haluta, harjoittaa, ponnistella”. Jo tämä alustava määritelmä antaa viitteitä siitä, että niin yrittää verbiä kuin yrittäjä tai yrittäjyys substantiiveja voidaan käyttää suomen kielessä eri merkityksessä. (emt.)

Englanninkielisessä yrittäjyyskasvatustutkimuksessa käytetään termiä *entrepreneurship* vastaavasti kuin suomen kielessä termiä *yrittäjyys*. Englanninkielisessä molemmat käsitteet *entrepreneur* ja *entrepreneurship* ovat laatumääreitä ja viittaavat kuitenkin aina kasvuhakuisiin yrityksiin ja yritystoimintaan. *Small business owner* on taas termi, jolla viitataan pienyrittäjään, joka voi olla tai olla olematta kasvuorientoitunut, *entrepreneur*-henkinen yrittäjä. Yhdysvaltalaisessa kirjallisuudessa ja tutkimuksessa *entrepreneur* puolestaan viittaa usein yksilön henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, kuten aloitteellisuuteen, kilpailuhenkisyyteen, luovuuteen ja riskinotto-kykyyn. (Koiranen ja Peltonen 1995.)

Tutkielmani kannalta keskeinen erottelu on sisäisen- ja ulkoisen yrittäjyyden välillä. Sisäinen yrittäjyys on käännetty sanasta *intrapreneur*, jonka Gifford Pinchot (1986) ehdotti ulkoisen yrittäjyyden rinnalle. Ulkoinen yrittäjyys voidaan lähtökohtaisesti määrittellä taloudelliseksi yrittäjyydeksi, siis yrittäjyydeksi, joka on enemmän tai vähemmän sidoksissa yritystoiminnan organisointiin perinteissä elinkeinon harjoittamisen mielessä. Ulkoinen yrittäjä voi englanninkielisessä terminologiassa tarkoittaa niin *entrepreneur*-henkistä yrittäjää kuin pienyritystoimintaa harjoittavaa, *small business owners* -yrittäjyyttä.

9.1 Sisäinen yrittäjyys

Tutkielmani mielenkiinto kohdistuu yrittäjyyden osalta yksinomaan sisäisen yrittäjyyden käsitteeseen, joten myös tässä luvussa suurin huomio kohdistuu siihen. Vertailevan analyysin vuoksi tarkastelen myös muita yrittäjyyden muotoja.

YKS (2009) -raportissa *yrittäjyys* määritellään seuraavasti:

Yrittäjyys on yksilön kykyä muuttaa ideat toiminnaksi. Se sisältää luovuuden, innovaatiokyvyn ja riskinoton, samoin kuin kyvyn suunnitella ja johtaa toimintaa tavoitteiden saavuttamiseksi. Nämä ominaisuudet tukevat yksilön jokapäiväistä elämää, koulutuksessa, työssä, vapaa aikana ja muussa yhteiskunnallisessa toiminnassa. Näitä ominaisuuksia tarvitaan yritystoiminnassa, mutta ne lisäävät myös työntekijän tietoisuutta työstään ja auttavat tarttumaan mahdollisuuksiin. (YKS 2009, 13.)

Yllä olevassa sitaatissa annetaan ainakin kaksi eri merkitystä yrittäjyydelle. Yrittäjyys voi sitaatin mukaan esiintyä niin perinteisessä yritystoiminnassa kuin yksilön jokapäiväisessä

elämässä, koulutuksessa, työssä, vapaa aikana ja muussa yhteiskunnallisessa toiminnassa. Perinteisessä yritystoiminnassa esiintyvää yrittäjyys on *ulkoista yrittäjyyttä*. Muualla ihmisen toiminnassa ja elämässä esiintyvä yrittäjyys on taas *sisäistä yrittäjyyttä*. Sisäinen yrittäjyys on siis pikemminkin tapa olla tietynlainen ihminen, kuin ainoastaan elinkeinonharjoittaja. Sisäinen yrittäjä tarvitsee luovuutta, innovaatiokyvyn, riskinottokyvyn niin kouluttautuessaan, harrastaessaan kuin työskennellessään. Käsitteet eivät tietenkään ole toisilleen vastakkaiset, vaan voivat myös täydentää toisiaan ja toimia limittäin eri yhteyksissä.

Koska sisäisessä yrittäjyydessä on kyse tavasta olla tietynlainen ihminen, on sitä luonnehdittu ja konkretisoitu erilaisin piirreluetteloin. YLT (2004, 10) -raportissa sisäisellä yrittäjyydellä annetaan seuraavanlaisia määreitä:

[...] joustavuus, aloitekyky, luovuus, riskinottokyky, omatoimisuus ja toisaalta yhteistyökyky sekä vahva suoritusmotivaatio.

Viisi vuotta myöhemmin ilmestyneessä YKS (2009, 15) -raportissa sisäisellä yrittäjyydellä viitataan yksilön yrittäjämäiseen toimintatapaan ja asenteeseen, jota luonnehtivat:

[...] autonomisuus, joustavuus, riskinotto, aktiivisuus, luovuus, itsenäisyys, kilpailullisuus ja vahva suoritusmotivaatio.

Ikosen (2006, 51) mukaan sisäiseen yrittäjyyteen on luettu kuuluvaksi:

[...] mm. omatoimisuus, aktiivisuus, sitoutuminen, itseohjautuvuus, elämänikäinen oppiminen, sopeutumiskyky, hyvä työn hallinta, erilaiset taidot ja valmiudet, mielekäs työ, hyvä työviihtyvyys, tuloksellisuus ja tavoitteellinen toiminta, vastuu, rohkeus ja uskallus ja päämäärätietoisuus.

Kuten Ikonen (2006, 51) huomauttaa, käy tämän tyypisistä listauksista kiistatta ilmi myönteinen arvolataus. Jos ajatellaan listassa ilmenevien piirteiden vastinpareja, kuten aktiivisuus/passiivisuus, sopeutumiskyky/sopeutumattomuus, voidaan huomata, että sisäisen yrittäjyyden tunnusmerkistössä on esitetty hyvän ihmisen kuva sellaisenaan kun se arkiajattelussa ymmärretään. Sisäisen yrittäjyyden käsite onkin aiheuttanut Ikosen (2006, 52) mukaan eniten sekaannuksia niin sanotussa ensimmäisen aallon diskurssissa. Käsitettä on Ikosen mukaan lähestytty ainakin kolmesta eri suunnasta. *Management*-kirjallisuudessa

sisäinen yrittäjyys ilmenee termillä ”intrapreneurship”, jolloin se viittaa toimintaan ja järjestelyihin, joiden innoittamana työntekijä toimii toisen palveluksessa ikään kuin olisi itse yrittäjä. Työntekijän tuli siis olla motivoitunut työhönsä kuin kyseessä olisi hänen henkilökohtainen yrityksensä, ja siten myös panoksensa ja riskinsä. Toisaalta management-kirjallisuudessa puhutaan yrittävistä organisaatioista, joilla tarkoitetaan organisaatioita, jotka tukevat työntekijöiden sisäistä yrittäjyyttä delegoimalla heille suunnittelu- ja valvontavastuuta. Tässä mielessä sisäisessä yrittäjyydessä on kysy ennen kaikkea jo olemassa olevan yritystoiminnan tehostamisesta, eikä välttämättä tarpeesta saada perustettua uusia yrityksiä. (emt.)

Sisäinen yrittäjyys ei kuulu ainoastaan yrittäjyyskasvatukseen piiriin, sillä siitä on tullut koko ”julkisen sektorin läpäisevä ja taloustalkoohenkisyttä varmistava kontrolliyhteiskunnan vallan muotoa palveleva hallinnan tekniikka” (Brunila ja Mononen-Batista Costa 2010, 221). Yrittäjyyden arvostamisesta on tullut myös osa eräänlaista arkijärkeä ja se on alkanut symbolisoida vapautta, luovuutta, edistystä ja tehokkuutta vastapainona byrokralle ja tasapäistävälle hyvinvointivaltiolle (Hilpelä 2004, 56).

Sisäisen yrittäjyyden piirrelletoissa mainituista yksilön ominaisuuksista on tullut itsestään selviä käsitteitä, joista ei juurikaan voida keskustella, sillä mitä muuta ihminen haluaisi olla kuin aktiivinen, sopeutumiskykyinen tai omaehtoinen. Uusliberalistiselle politiikalle onkin ominaista vanhojen, hyväksi koettujen ja ainakin lähes kaikkien jakamien käsitteiden ja arvojen uudelleenkierrättäminen. Brunila ja Mononen-Batista Costa (2010, 208) ovatkin kirjoittaneet yrityksen ideologian diskurssista, joka läpäisee niin julkisen sektorin tasa-arvo-, koulutus- kuin työvoimapolitiikkaa koskevia päätöksiä ja toimenpiteitä. Kyse on orientaatiosta, joka koskee kaikkea ihmisen elämäpiiriä, ja jota määrittää markkinoituminen ja liiketaloudellinen ajattelu. Brunilan ja Mononen-Batista Costan (emt.) mukaan yrityksen ideologia löytyy nykyään kaikilta julkisen sektorin politiikan osialueilta. Poliittisten proseduurien lisäksi yrityksen ideologia tarkoittaa myös valtaa, joka mukauttaa, joustaa ja alistaa toiminnan ja ajattelun markkinoiden intressien palvelemiseen (emt.).

Sisäinen yrittäjä on Brunilan ja Mononen-Batista Costan (2010, 209) mukaan yrityksen ideologian julkilausuttu tavoite. Sisäisen yrittäjyyden tuottamisen ja kasvattamisen tavoitteena on heidän mukaansa itsenäinen, joustava, itsestään vastuun ottava,

markkinahenkinen tai markkinoille orientoituva subjektiviteetti. Opetusministeriön toimittamien raporttien (YKS 2009, YLT 2004) määritelmät tukevat tätä väitettä korostaessaan esimerkiksi yksilön ”omatoimisuutta, sopeutumiskykyä, aktiivisuutta, vastuuta itsestään”.

Tutkielmani näkökulmasta käsin sisäinen yrittäjä on käsittelemäni ”kontrolliyhteiskunnan” ja ”mielivallan ajan” paradigmaattinen hahmo, jota ei enää määritä niinkään pysyvä identiteetti, mikään erityinen tehtävä tai olemus, vaan pikemminkin anonymiteetti ja opportunistinen elämänasenne. Sisäinen yrittäjä on kuin Deleuzen (2005a) kuvaama dividuaali, joka on alati valmis omaksumaan uuden aseman ja identiteetin. Tästä näkökulmasta käsin sisäinen yrittäjyys on yksinkertaisesti – markkinalogiikasta käsin artikuloitu - oikeanlainen tapa suhtautua elämään.

Kaikista aiemmin mainituista sisäisen yrittäjyyden määritelmistä käy ilmi, että sisäisen yrittäjyyden kyvykkyydessä on kyse mahdollisista taidoista, tietynlaisista toiminnan ja ajattelun kehittymisen mahdollisuuksien kultivoinnista. Tämä tarkoittaa, että sisäistä yrittäjää ei yritetä kouluttaa tai muokata suhteessa mihinkään erityiseen, vaan kaikkeen mahdollisesti tapahtuvaan. Tai kuten Kauppa- ja teollisuusministeriön (2005, 215) eräässä raportissa todetaan: ”Yrittäjän määrittämiselle on tyypillistä se, että yrittäjä pyrkii aktiivisesti muutokseen, jota voi hallita.”

Muutos ja jatkuvat modulaatiot ovat kontrolliyhteiskunnalle tyypillisiä määreitä (Deleuze 2005a). Sisäisen yrittäjyyden hahmo pyrkii vastaavaan tähän jatkuvaan muutokseen muokkaamalla ja asettamalla itsensä eräänlaisen valmiustilaan: olemaan milloin valmis sopeutumaan, milloin aktiivisuuteen, milloin luovuuteen ja niin edelleen. Kuriyhteiskunnalle ja fordistiselle työlle ja tuotannolle ominaiset erityiset tehtävät ja täsmälliset identiteetit sekä asemat ovat ongelma, johon postfordistisen työn hallinta joutuvat tarttumaan. Kun vain muutos on pysyvää ja on hengitettävä kysynnän mukaan, on niin ihmisistä kuin organisaatioista tehtäviä joustavia ja sopeutumiskykyisiä. Peltokosken (2006, 119–120) mukaan kuriyhteiskunnan työ ja fordistinen hallinta ulkoistivat työntekijän persoonallisuuden työtapahtumasta ja muokkasi työvoimasta teknisesti hallinnoitavia osia ja pyrki minimoimaan ”persoonalliset oikut” ja ”rönsyilyt”. Postfordistinen työssä ja sitä mukailevassa ”kontrollin ja mielivallan” mekanismin toimivassa organisoinnissa ihmisen persoonallisuus pyritään ottamaan sinänsä haltuun.

Työvoiman hallinta on siis siirtynyt persoonallisuuden ja kommunikaation kieltämisestä, niihin pakottamiseen ja niiden korostamiseen. Sisäinen yrittäjä olisikin ollut eräänlainen kuriyhteiskunnan ja fordistisen työn painajainen, hahmo, joka olisi ollut kaikkea muuta kuin tuottava.

Koska ”työprosessin kontrolli on realiteetti” (Julkunen 2008, 16), on tätä muutoskykyistä ja aktiivista uutta työntekijä ideaalia – sisäistä yrittäjää – kyettävä hallitsemaan ja hänen toimiaan kyettävä organisoimaan. Sisäistä yrittäjää ei voida kuitenkaan hallita tilaan eristämällä tai pakottamalla mihinkään erityiseen tehtävään. Sisäistä yrittäjää hallitaan pikemminkin mielivallan (Virtanen 2006) ja kontrollin (Deleuze 2005a) mekanismein: luomalla oikeanlaista mielialaa, tarttumalla ihmisenä olemisen ehtoihin ja ihmisen yleiseen kyvykkyyteen jo ennalta. Postfordistinen tuotanto ja uusi työ kiihdyttävät ja laajentavat ihmisen yleisiä piirteitä pyrkiessään ihmisen kokonaispotentiaalin hyödyntämiseen.

Uusi työ rikkoo aiemmin selkeänä pidetyt rajat työn ja muun elämän välillä. Nyt työstä on tullut elämää, ja elämästä työtä. Koiranen (1993, 27; 125) kuvaa tätä prosessia ehkä paremmin kuin ymmärtääkään määrittelemällä sisäisen yrittäjän ”elämän taiteilijaksi, jonka kutsumus täyttyy työllä ja tuloksilla”. Kuten olen edellä esittänyt (ks. luku 4) postfordistinen tuotanto, uusi työ ja sitä mukailevat muutokset työvoiman hallinnassa ja uusintamisessa pyrkivät ottamaan ihmisen elämän ja ihmisenä olemisen ehdot sellaisenaan haltuun. Virnon (2006) mukaan uusi työ muistuttaakin virtuositeettimaista toimintaa, jossa toiminnan lopputulos on erottamatonta toiminnan tekijästä. Sisäinen yrittäjä, tai Koirasen kuvaama ”elämän taiteilija”, ei voi enää erottaa persoonallisia ja mahdollisia piirteitään työnsä tuloksista. Hänen on pantava itsensä likoon ihmisenä, persoonana, joka tuntee, kommunikoi, reagoi, pelkää ja niin edelleen.

Pinchotin (1986, 23) mukaan sisäinen yrittäjä pyrkii puuttumaan sellaisiin asioihin, jotka eivät hänelle varsinaisesti kuulu ja tekee aloitteita sellaisista asioista, joihin ei ole käsketty puuttumaan. Sisäinen yrittäjä kykenee siis kommunikoimaan asiasta kuin asiasta, olemaan eräänlainen asiantuntija asiassa kuin asiassa. Hänelle ei ole mitään erityistä taitoa, vaan kyky tarttua mihin tahansa asiaan. Sisäinen yrittäjä on hahmo, joka kykenee olemaan kiinnostunut kaikesta, välittämään mistään erityisesti. Virtanen (2006, 243) onkin esittänyt, että uudessa taloudessa työntekijän on ja hänen pitää olla kommunikaatio- ja vuorovaikutuskykyinen:

Yksi merkittävimmistä kyvyistä, jota myös työnantajat pitävät tänään tärkeänä, on asioihin puuttumisen tai sekaantumisen, väliintulemisen kyky ja tilanneherkkyys oivaltaa välintulon *oikea hetki*. Se olettaa kykyä ennakoita ja ”lukea” tilanteita ja ihmisiä. Se olettaa kykyä aloitteen tekoon, eräänlaista kättilönä toimimista [...]

Foucault (2004, tämä tutkielma luku 4.2) on osoittanut ”uusliberalismin genealogiassaan”, etteivät uusliberalismin artikuloimat vapaat markkinat, tai niillä toimivat vapaat markkinasubjektit ole vapaita missään luonnollisessa mielessä. Esimerkiksi ordo-liberalismi on ymmärtänyt tämän hyvin korostaessaan yhteiskuntapolitiikan – ja siis myös kasvatuksen ja koulutuksen – roolia tehokkaiden markkinoiden mahdollistajana. Markkinat ja kilpailu eivät näyttäytyneet ordo-liberalismille ainoastaan hauraina, vaan ”luonnottomina” ja siksi ne – ja niillä kilpailevat ihmiset – oli luotava. Juuri siksi uusliberalistinen politiikka tarvitsee monenlaisia erikoistuneita panoksia, jotka kuuluvat tai eivät kuulu julkisen sektorin piiriin. Ihmiset eivät siis ole ennalta (sisäisiä) yrittäjiä uusliberalismin artikuloimassa mielessä. Heidät on ensin luotava ja tähän yrittäjäyyskasvatusta tarvitaan.

9.2 Yrittäjäyyskasvatuksen historiasta

Tässä luvussa käsittelen lyhyesti yrittäjäyyskasvatuksen historiaa suomalaisen koulutuspolitiikan kontekstissa. Tämän kautta rajaan oman tutkimuksellisen positioni suhteessa yrittäjäyyskasvatukseen sekä esitän, että yrittäjäyyskasvatukselle annetut funktiot ovat kuin eräänlaisia työkaluja. Ne ovat ambivalentteja ja muuttuvia suhteessa muuttuvaan yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Ikonen (2006, 11) on analysoinut tarkkanäköisesti yrittäjäyyskasvatuksen kehittymistä osana kansallista koulutuspolitiikkaa. Vaikka yrittäjäyyskasvatus sellaisenaan kuin sitä nyt pyritään kehittämään osaksi koulujärjestelmäämme (ks. esim. YLT 2004; YKS 2009; VK 2003) on osa ylikansallisia politiikkaohjelmia ja kansallista integraatiopolitiikkaa, ei yrittäjäyyskasvatus sinänsä ole tuontitavaraa (Ikonen 2006, 11). Suomessa yrittäjäyyskasvatuksen merkitystä on korostettu jo ennen 2000-luvun alun ylikansallisia politiikkaohjelmia. Ikosen (emt., 13) mukaan jo reilun parinkymmenen vuoden ajan, siis paljon ennen unioniin liittymistä. 1980-luvulla, keskellä taloudellista nousukautta,

yrittäjyyskasvatus nousi osaksi koulutuspoliittista keskustelua Teollisuuden ja työnantajain keskusliiton toimesta. Tuolloin yrittäjyyskasvatuksen tarkoitus oli varmistaa, että kansantalous kehittyisi jatkossakin. Taloudellisen aloitteellisuuden edistämiseksi tarkoitettujen toimenpiteiden kuvastivat osuvasti 1980-luvun yrittäjämysteistä ilmapiiriä. Kansakunnalle haluttiin nostaa esikuvaksi ihmisiä, jotka olivat omalla osaamisellaan kohonneet taloudelliseen menestykseen. (Ikonen 2006, 14.)

On huomionarvoista, että 1980-luvulla yrittäjyyskasvatuksen merkitys ei ollut lainkaan samaa mittaluokkaa kuin 2000-luvulla. Yrittäjyyskasvatus ei ollut vielä tuolloin päässyt valtakunnallisen opetussuunnitelman perusteisiin ja julkilausutusti sen merkitystä korostettiin lähinnä ammatillisen koulutuksen sisällä. Yrittäjyyskasvatuksen merkitystä korostettiin yrittäjätietoisuuden herättäjänä, nimenomaan yritysten perustamisen mielessä. (Ikonen 2006, 13–14.)

1980-luvun euforinen talouskasvatus päättyi 1990-luvun alun lamaan. Talous romahti ja työttömyysluvut nousivat ennätyslukemiin, eikä esimerkiksi alhaisen koulutustason työttömällä ollut enää paluuta työelämään. Nyt jälkepäin voidaan huomata, ettei kyseessä ollut pelkkä suhdanneheilahdus vaan pysyvämpi rakenteellinen muutos, jonka seuraukset ovat edelleen läsnä. Lama ja sitä seuranneet poliittiset muutokset koskettivat myös koulutuspolitiikkaa, sekä muuttivat yrittäjyyskasvatuksen asemaa ja merkitystä. (Ikonen 2006, 14). Nyt yrittäjyyskasvatuksen merkitystä alettiin korostaa asennekasvatuksena, jonka tarkoitus oli saada nuoret itse työllistämään itseään, joko toisen palveluksessa tai yksityisesti. Enää ei painotettu taloudellisen kasvun turvaamista, vaan pikemminkin talouden turvaamista ylipäänsä. Yritteliäät ja aktiiviset nuoret haluttiin saada löytämään keinoja, jolla he turvaavat paikkansa yhteiskunnassa. Myös yrittäjyyden käsite laajeni yhteiskunnallisten muutosten myötä. Enää ei puhuttu yrittäjyydestä tiukasti elinkeinon harjoittamisen mielessä, sillä ihminen voi olla ”yrittävä” tai ”yritteliäs”, vaikkei hän koskaan perustaisi omaa yritystä. (Ikonen 2006, 14.)

Jos yrittäjyyskasvatus aiemmin miellettiin lähinnä ammatillisen koulutuksen tehtäväksi, tuotiin se nyt mukaan kaikkien koulujen ja oppilaitosten oppisisältöihin. Vuonna 1992 Opetushallitus asetti yrittäjyyden neuvottelukunnan, jonka tehtävänä oli määritellä yrittäjyyden käsite uudelleen sekä ehdottaa malleja yrittäjyyden edistämiseksi. Neuvottelukunnan aikaansaannokset näkyivät ensimmäisen kerran siten, että vuosien

1994–1995 uudistuneissa peruskoulun, ammattikoulun ja lukion opetussuunnitelmien perusteissa otettiin yrittäjyyskasvatus systemaattisemmin huomioon. 1994 opetussuunnitelmauudistuksen myötä yrittäjyydestä muodostettiin vapaaehtoisesti toteutettava aihekokonaisuus, jossa jo korostettiin yrittäjyyden merkitystä myöhemmin työelämässä riippumatta siitä, työskenteleekö itsenäisenä yrittäjänä vai toisen palveluksessa. (Korhonen 2012, 4; YKS 2009.)

Korhosen (2012, 5) mukaan 1990-luvun puolivälin jälkeen Opetushallitus pyrki määrätietoisesti edistämään yrittäjyyskasvatusta kaikilla koulutusjärjestelmän tasoilla. Tämän pyrkimyksen huipentumana voidaan pitää paljon tutkielmassani lainaamiani, vuonna 2004 ilmestynyttä *Yrittäjyyskasvatuksen toimenpideohjelman*, sekä vuonna 2009 ilmestynyttä *Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivoja* -raporttia.

Vuoden 2004 toimenpideohjelmassa esitetään julkilausutusti ensimmäistä kertaa, että yrittäjyyskasvatus tulisi tuoda osaksi kaikkia koulutustasoja, aina esikouluista yliopistoihin. Ohjelmassa esitetään myös konkreettinen suunnitelma siitä kuinka tämä tulisi toteuttaa. Päämääränä toimenpideohjelmassa oli Seikkula-Leinon (2007, 106) mukaan, että sen pohjalta yrittäjyyskasvatusta toteutetaan koko koulujärjestelmässämme. Seikkula-Leinon (emt) mukaan toimet yrittäjyyskasvatuksen edistämiseksi olivat perusteltuja, sillä monet nuoret kokivat yrittäjyyden uravaihtoehdon hyvin epätodennäköiseksi valinnaksi.

YLT (2004) -raportissa yrittäjyyskasvatus esiintyy ensimmäistä kertaa myös kaikkeen koulun opetukseen ja toimintaan integroitavana aihekokonaisuutena, joka sisällytetään paikallisissa opetussuunnitelmissa oppiaineisiin ja koulun toimintakulttuuriin oppilaiden ikäkauden huomioon ottaen. Perusasteella yrittäjyyskasvatuksen käsitetään liittyvän lähinnä yritteliäisyyden, sisäisen yrittäjyyden ja oma-ehtoisen yrittäjyyden kehittämiseen. Tämä tarkoittaa myös, että painopiste on nimenomaan yrittäjyysmotivaatioihin liittyvien taitojen kehittämisessä, eikä niinkään ulkoiseen yrittäjyyteen liittyvissä projekteissa, kuten yritysvierailussa ja niin edelleen.

9.3 *Vihreä kirja* eli yrittäjyyden haaste Euroopalle

Euroopan yhteisöjen komission *Vihreässä kirjassa* (2003) painotetaan voimakkaasti

yrittäjyyden merkitystä Euroopan taloudelliselle ja yhteiskunnalliselle kehitykselle. Raportti alkaa seuraavasti:

Euroopan on tuettava tehokkaammin yrittäjyyspyrkimyksiä. Eurooppa tarvitsee lisää uusia ja menestyviä yrityksiä, jotka haluavat hyötyä markkinoiden avautumisesta ja ryhtyä luoviin ja innovatiivisiin liiketoimiin laajemmassa mittakaavassa.

Yllä olevassa sitaatissa mainittu ”markkinoiden avautuminen” viittaa laajempaan globaaliin taloudelliseen murrokseen, joka kasvatti korkeiden kustannusten maissa sijaitsevien teollisuusyritysten kilpailupaineita, mikä taas johti tuotantokapasiteetin siirtymiseen alhaisempien kustannusten maihin. Toisaalta taas uudenlainen tieto- ja viestintäteknikka synnytti uusia markkinoita, jotka mullistivat tuotantoprosessin monilla teollisuudenaloilla ja vetivät palvelusektorin kasvuun. Palvelusektorin kasvu ja tuotantoprosessien monimutkaistuminen puolestaan taas mahdollistavat sekä edellyttävät uudenlaista yritystoimintaa ja ”monenlaisia erikoistuneita panoksia”. (VK, esipuhe.)

Muutokset globaalissa taloudellisessa rakenteessa asettavat siis Euroopan taloudelliselle kehitykselle uudenlaisia haasteita. Kilpailukyvyn kannalta keskeisintä on kyky sopeutua näihin muutoksiin. Tämän vuoksi Euroopan unioni on ottanut tavoitteekseen olla 2010 ”maailman kilpailukykyisin ja dynaamisin tietoon perustuva talous, joka kykenee ylläpitämään kestäväää talouskasvua, luomaan uusia ja parempia työpaikkoja ja lisäämään sosiaalista yhteenkuuluvuutta.” Tämä puolestaan edellyttää toimenpiteitä yrittäjyyden edistämiseksi. (VK, esipuhe.)

Yrittäjyys on siis Euroopan unionin linjausten mukaan keskeisin tapa vastata globaalisti muuttuvan talouden haasteisiin. Miksi? *Vihreässä kirjassa* (VK, 6-8) tähän vastataan neljän argumentin avulla. Olen muotoillut ne seuraavasti:

- 1) Yrittäjyys ja uudet yritykset luovat työpaikkoja ja kasvua. Raportin mukaan maissa, joissa yrittäjyys on lisääntynyt eniten, työttömyysluvut ovat pienentyneet vastaavasti eniten.
- 2) Yrittäjyys on keskeistä kilpailukyvyn kannalta, sillä lisääntynyt tehokkuus ja innovointi yrityksissä lisäävät koko talouden kilpailukykyä kasvattamalla kilpailupaineita ja pakottamalla muutkin yritykset innovoimaan.

3) Yrittäjyys vapauttaa henkilökohtaista potentiaalia, sillä ”työ ei ole vain tapa ansaita rahaa”. Raportin mukaan ihmiset päättävät ryhtyä yrittäjäksi osittain päästääkseen toteuttamaan itseään.

4) Yrittäjyydellä on merkittävä yhteiskunnallinen merkitys.

Yrittäjyyden kasvulle on raportin (VK, 13) mukaan olemassa tukitoimia ja eräs näistä on yrittäjyyteen kasvattaminen - *yrittäjämäisten kykyjen ja taitojen edistäminen*:

Yleissivistävän ja ammatillisen koulutuksen olisi osaltaan edistettävä yrittäjyyttä luomalla oikeanlaisen ajattelutavan, tietoisuutta yrittäjän uravaihtoehdoista ja taitoja.

Koska yrittäjyyden kannalta keskeisimpiä taitoja ovat henkilökohtaiset ominaisuudet ja johtamistaidot, ”yrittäjyyteen liittyviä henkilökohtaisia taitoja pitäisi alkaa opettaa jo aikaisessa vaiheessa ja jatkaa yliopistotasolle asti, jossa painopiste voidaan asettaa johtamiskyvyn rakentamiselle” (VK, 14). On huomionarvoista, että raportissa puhutaan yrittäjyydelle ”oikeanlaisesta ajattelutavasta”, sekä siitä että ”yrittäjyys on ennen kaikkea ajattelutapa.” Nähdäkseni juuri näistä syistä yrittäjyyteen kasvattaminen tulee aloittaa jo varhain, ”aikaisessa vaiheessa”. Nämä muotoilut osoittavat myös, että yrittäjyyskasvatuksessa on ainakin osittain kyse jo aiemmin kuvaamastani (ks. luku 4) *elämän tuotannosta*, jossa ihmiselle tyypillisiä lajiominaisia piirteitä (ajattelu, kommunikaatio, tunteet ja niin edelleen) pyritään muokkaamaan osaksi arvonmuodostuksen prosesseja. Muotoilut kielivät myös siitä, että yrittäjyyteen kasvatetaan kasvattamalla subjektiviteetteja – kasvattamalla ajattelevaa, tuntevaa ja kommunikoivaa ihmistä. ”Vihreän kirjan” määritelmässä yrittäjyys kuvataan seuraavasti:

Yrittäjyys on ennen kaikkea ajattelutapa. Siihen kuuluu yksilön motivaatio ja kyky tunnistaa ja pyrkiä toteuttamaan mahdollisuus, joko yksin tai osana organisaatiota, tarkoituksena luoda uutta arvoa tai taloudellista menestystä. Vaatii luovuutta ja innovatiivisuutta päästä olemassa oleville markkinoille ja kilpailla siellä, muuttaa markkinoita tai peräti luoda uusia markkinoita [...] Yrittäjyys on yhtä kuin ihmiset, heidän valintansa ja toimintansa yrityksen perustamisessa, liiketoiminnan siirrossa jatkajalle tai johtamisessa tai yrityksen strategiseen päätöksentekoon osallistumisessa. (VK 2003, 5-6.)

9.4 Yrittäjyyskasvatus tutkimusten valossa

Siinä missä monissa maissa yrittäjyyskasvatuksen tutkiminen on kuulunut ennen kaikkea taloustieteen alaan, on yrittäjyyskasvatustutkimus Suomessa ollut alusta lähtien monitieteellistä, etenkin kasvatustieteellistä (Ikonen 2006, 29). Seuraavassa käsittelen lyhyesti muutamien tutkimusten pohjalta kuinka yrittäjyyskasvatus on vastaanotettu osaksi koulujärjestelmää ja koulutuspoliittista diskurssia.

Kenties keskeisin tendenssi, joka suomalaisessa yrittäjyyskasvatustutkimuksessa esiintyy, on taloudellisen yrittäjyyden ja koulun yhdistäminen toisiinsa. On esitetty, että yrittäjyys kantaa liikaa mukanaan voiton tavoitteluun ja kilpailuun yhdistyviä merkityksiä, jotka puolestaan usein herättävät vastarintaa ”humanistisia arvoja” korostavassa koulussa. (Komulainen 2012, 30.) Etenkin opettajaopiskelijat näyttävät suhtautuvat kielteisesti yrittäjyyskasvatukseen mikäli se kytketään yksilöjen väliseen kilpailuun (Lepistö 2011). Esimerkiksi Koironen ja Ruohotie (2001) sekä Turunen (2009) ovat korostaneet, että yrittäjyyskasvatus tulisi ymmärtää laajassa mielessä asennekasvatuksena yrittäjämäisyyteen, jolloin välttyttäisiin kiinnittymästä kilpailua ja taloutta korostavaan uusliberalistiseen eetokseen. Toisaalta taas on esitetty, ettei yrittäjyyskasvatuksessa tulisi korostaa yksinomaan sisäisen yrittäjyyttä, sillä tällöin on vaarana, että yrittäjyyskasvatus sekoittuu kouluopetuksessa jo oleviin sisältöihin, kuten oma-aloitteisuuteen ja vastuullisuuteen kasvattamiseen.

Vuosina 2006 ja 2007 opetusministeriö rahoitti laajan empiirisen tutkimuksen, jossa kartoitettiin yrittäjyyskasvatuksen integroitumista käytännön koulutyöhön.¹ Seikkula-Leino (2007) selvitti tutkimuksessa niitä käytännöllisen ja asenteellisen tason esteitä, jotka estävät yrittäjyyskasvatuksen integroitumista käytännön opetustyöhön. Tutkimuksen mukaan yrittäjyyskasvatus on kyllä huomioitu Suomen kouluissa, mutta sitä ei ole integroitu riittävästi osaksi opetussuunnitelmatyötä. Asenteellisesti ja käytännöllisesti estäviä tekijöitä ovat tutkimuksen mukaan ennen kaikkea opettajien heikko yrittäjyyskasvatustuntemus sekä heidän negatiivinen suhtautuminen opetussuunnitelmaudistukseen. (emt.)

¹ On vähintään implisiittisesti selvää, että tarve tällaiseen tutkimukseen syntyy epäilystä, ettei yrittäjyyskasvatus ole onnistunut löytämään paikkaansa koulun arjesta.

Opettajien heikko yrittäjyyskasvatustuntemus näkyy esimerkiksi siten, että opettajat kokevat vaikeana tunnistaa oppilaidensa yrittäjäpotentiaalisuus. Opettajat eivät näytä myöskään kykenevän yhdistämään yritys- ja työelämä-tietoutta yrittäjyyskasvatuksen tavoitteisiin (Komulainen 2012, 32). Opettajat näyttävät käsitteellistävän yrittäjyyskasvatusta koulun päämäärien ja arvojen tulkintakehyksessä, jolloin yrittäjyyskasvatus mielletään osana koulun tehtävään yhteiskuntaan sosiaalistamisessa. Yrittäjyyskasvatus korostuu opettajien tulkinnoissa asennekasvatuksena, jolla paikataan mahdollisesti heikentynyttä ”työmoraalia”. (Korhonen, Komulainen & Rätty 2012.) Yhteiskuntaan sosiaalistamisen lisäksi opettajat tulkitsevat yrittäjyyskasvatusta osana työ- ja talouselämän arvojen ja vaatimusten kehityksessä. Tällöin opettajat suhtautuvat kriittisesti etenkin ulkoisen yrittäjyyden ideaalia ja kritisoivat erityisesti taloudelliseen voiton tavoitteluun ja kilpailuun liittyvän toiminnan ulottumista kouluun yrittäjyyskasvatuksen muodossa (emt.).

9.5 Yrittäjyyskasvatuksen kaksi tarinaa?

Yrittäjyyskasvatus -kirjassaan Ikonen (2006) hahmottelee kahta diskurssia, joiden kautta yrittäjyyskasvatusta on suomalaisessa koulutuspoliittisessa ja kasvatustieteellisessä keskustelussa tulkittu. Näitä diskursseja hän kutsuu ”uusliberalistiseksi”- ja ”hyvinvointivaltioiliseksi” kehyskertomuksiksi. Ikonen (emt., 59) mukaan yrittäjyyskasvatus soveltuu yhtä hyvin kumpaankin, mutta viitekehuksesta riippuen se saa varsin erilaisia sisältöjä.

Seuraavassa tarkastelen lyhyesti Ikonen (emt.) kuvaamia kehyskertomuksia. Pyrin myös esittämään, Ikonen osuvista huomioista huolimatta, että nämä kaksi tarinaa ja niistä käsin artikuloidut kritiikin tavat ovat liian yksinkertaistettuja malleja ymmärtää yrittäjyyskasvatuksen työhön ja yhteiskuntaan sosiaalistavaa funktiota. Ikonen (2006, 70) korostaa, että vaikka yrittäjyyskasvatus voidaan nähdä askeleena kohden ihmisen muuttumista markkinaesineeksi, voidaan sen avulla artikuloida myös uudenlaista vastavoimaa globaalille taloudelle. Yhdyn tähän huomioon, mutta korostan, ettei tällaisen vastavoiman luominen ole mahdollista mikäli uusliberalismi nähdään – esimerkiksi Ikonen tavoin (2006, 34) – paluuna ”smithiläiseen” homologiaan vapaista vaihdon markkinoista. Esitän, että ne uusliberalistiset ajattelijat, sekä ne tulkinnat, joihin Ikonen kirjassaan vetoaa,

ovat riittämättömiä ymmärtämään uusliberalistista koulutuspolitiikkaa Suomessa 2000-luvulla.

Uus- tai talousliberalistisen tarinan kautta yrittäjyyskasvatus näyttäytyy Ikosen (2006, 34) mukaan välttämättömänä ja luonnollisena vastauksena muuttuvan yhteiskunnan asettamiin haasteisiin: muutokset niin globaalissa kuin kansallisessa taloudessa ja politiikassa asettavat tarpeen yksilön yrittäjämäisyydelle. Keskeistä tässä tarinassa on hyvinvointivaltion hiljattainen rappeutuminen ja yhteisöllisyyden katoaminen, joka on johtanut eräänlaiseen yksilön loputtomaan, mutta paradoksaaliseen vapauteen. Yksilön korostettu vastuu ja vapaus valita kiteytyvät Ikosen (emt.) mukaan seuraavanlaisiin tunnuslauseisiin: ”hullu liikaa töitä tekee” tai ”sääli on sairautta.” Näissä lauseissa korostuu hänen mukaansa itsekäs oman edun tavoittelu ja toimiminen ilman ulkoisia rajoitteita. Uus- tai talousliberalistisessa kertomuksessa markkinaehtoinen yrittäjyys nähdään Ikosen (2006, 38) mukaan luonnollisena olotilana. Taloustieteilijä Milton Friedmania mukailleen Ikonen toteaa:

[...] kun ihmisten annetaan vapaasti koetella voimiaan, markkinat vievät asioita omalla painollaan oikeaan suuntaan. Valtiovallan ei tarvitse tuota liikettä ohjailla. Harkintaa ja järkeä tarvitaan vain poistettaessa vapaiden markkinoiden esteitä.. (Ikonen 2006, 38.)

Yllä oleva sitaatti tiivistää hyvin Ikosen argumentoinnin ongelmallisuuden, sillä tällainen käsitys uus- tai talousliberalismista on auttamattoman puutteellinen yrittäjyyskasvatuksen kohdalla. Kuten olen tutkielmani luvussa 4.2 esittänyt, uusliberalistinen politiikka ei suinkaan perustu ainoastaan markkinoiden ja julkisen vallan vastakkainasettelulle. Vapaat ja tehokkaasti toimivat markkinat ovat itse asiassa hauraita ja tarvitsevat julkisen vallan interventioita. Nämä interventiot eivät kuitenkaan puutu markkinoiden toimintaan vaan toimivat pikemminkin toimivat niiden mahdollistajina. Nämä interventiot tarkoittavat esimerkiksi investointeja koulutukseen ja kasvatukseen, esimerkiksi siis yrittäjyyskasvatukseen. Markkinat eivät siis vie asioita oikeaan suuntaan omalla painoillaan – kuten Ikonen (emt.) yllä olevan sitaatin kautta antaa ymmärtää, vaan yhdessä monien perinteisesti julkiselle vallalle kuuluvien instanssien, kuten koulutuspolitiikan kanssa.

Vaikka pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan ideaa ja talousliberalismia voidaan Ikosen

(2006, 35) mukaan pitää osin samankaltaisia elementtejä sisältävinä, poikkeaa hyvinvointivaltion diskurssin yrittäjyydelle annettu merkityssisältö ratkaisevasti uusliberalistien tavasta nähdä yrittäjyys. Ikonen (emt.) mukaan siinä missä uusliberalismi hyväksyy ainoaksi taloutta sääteleväksi tekijäksi markkinat, hyvinvointivaltion traditio katsoo, että talouden päämäärät ovat alisteisia yhteiselle päätöksenteolle. Hyvinvointivaltion kertomuksesta käsin yrittäjyyskasvatuksen juuret ovatkin yhteistyötä, yhteisvastuuta ja solidaarisuutta korostavassa autonomisen aktiivisen kansalaisuuden ideassa. Autonomisen kansalaisen ajatuksella on Ikonen mukaan pitkät juuret suomalaisessa historiassa ja tämän vuoksi voidaan sanoa, että yrittäjyyskasvatus on pikemminkin paluuta menneeseen ja vanhaan kansalaiskasvatukseen, kuin kokonaan uuteen. (Ikonen 2006, 35–36).

Ikonen on nähdäkseni siinä mielessä oikeassa, että yrittäjyyskasvatus on asetettu esimerkiksi perusopetukseen aihekokonaisuutena, jossa yhdistyvät aktiivisen kansalaisen ja yrittäjyyden ideat. Jos argumentin tarkoitus on taas olla epäsuorasti ”talousliberalistista tarinaa” kritisoiva, muuttuu tämä ”paluu menneeseen” nähdäkseni kyseenalaiseksi. Ei ole nimittäin niin, että hyvinvointivaltiolliset aktiivisen kansalaisen ja yrittäjyyden ideat ovat välttämättä vastakohtaisia uusliberalistiselle politiikalle. Pikemminkin, kuten Foucault (2004, 75–101; tämä tutkielma luku 4.2) on osoittanut, uusliberalismi tarvitsee rinnalleen lämmintä ”elämänpolitiikkaa” (*vitalpolitik*) paikkaamaan markkinoiden kylmyyttä.

Ikonen (2006, 35–36) huomauttaa osuvasti, että tehdään suuri virhe ”jos yrittäjyyskasvatuksen tärkeyttä koetetaan painottaa tekemällä vain toisesta kertomuksesta se ainoa oikea.” Huomautus on osuva ja sinänsä johdonmukainen, mutta sen perustelut ontuvat. Ikonen mukaan yksittäisen kertomuksen korostaminen on suuri virhe ja tämä perustuu hänen mukaansa siihen, että ”elämme aikakautta, jossa talouden globalisoitumisesta voimaa saanut talousliberalismi ottaa jälleen yhteen hyvinvointiyhteiskunnan kanssa, sekä että tässä yhteenottamisessa on kyse ”kahdesta maailmankuvasta, kahdesta ratkaisevasti erilaisesta yhteiskuntäkäsityksestä.”

Kyse yrittäjyyskasvatuksen kohdalla ei nähdäkseni ole kuitenkaan kahdesta yhteen sopimattomasta maailmankuvasta, vaan siitä, että uusliberalistinen kilpailulle ja aktiivisille markkinoille perustuva talouspolitiikka ei tule toimeen ilman kasvatus- ja koulutusta, joiden avulla aktiivisia yritteliäitä subjektiviteetteja tuotetaan markkinoille – ja siis myös

ohjaillaan markkinoiden toimintaa. Kuten Vähämäki (2009, 205–206) on huomauttanut, uusliberalismin vapaa porvallinen yksilö ei ole ennalta annettu universaali toimija. Koska kilpailua eivätkä kilpailevat subjektit ole jo valmiiksi olemassa, on heidät luotava. Tämän vuoksi uusliberalistinen politiikka tarvitsee yrittäjäyyskasvatusta, eikä sinänsä ole vapaa julkisen vallan interventioista.

Ikosen (2006) esittämä kritiikki uusliberalistista ”kehyskertomusta” kohtaan on tavallaan oikeutettua, sillä nämä kehyskertomukset ovat usein olleet hieman ohi- ja yliampuvia korostaessaan liikaa yksilön vastuuta ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion universalistisen ideologian rappeutumista. Ongelma kuitenkin näyttää olevan, että myöskään Ikonen ei kykene tarkastelemaan uusliberalismia tai uudenlaista yhteiskunnallis-taloudellista kontekstia kuin kritisoimastaan näkökulmasta käsin. Hänen kritiikkinsä on toisin sanoen liikaa kiinni hänen itse esittämässään dualismissa sekä hänen käsityksensä talousliberalistisesta politiikasta perustuu lähinnä ainoastaan sen amerikkalaiseen muunnelmiin.

10. YRITTÄJYYSKASVATUKSEN OSA-ALUEET

Tutkielmani viimeisissä varsinaisissa luvuissa käsittelem yrittäjyyskasvatuksen kolmea tutkielmani kannalta keskeistä osa-aluetta. Olen tematisoinut nämä osa-alueet seuraavasti: elinikäinen oppiminen, yrittäjämäiset kyvyt ja niihin kasvaminen sekä yrittäjämäiset oppimisympäristöt ja yrittäjämäinen toimintakulttuuri. Nämä viimeiset luvut toimivat myös eräänlaisena synteeseinä ennen päätäntölukua, joissa yhdistän tutkielmani filosofis-yhteiskunnallista osiota yrittäjyyskasvatuksen kasvatustieteellisempään sisältöön.

10.1 Elinikäinen oppiminen

Elinikäisen oppimisen paradigma on omaksuttu kaikkien teollistuneiden maiden kasvatusta ja koulujärjestelmään. Se on myös tuotu osaksi esimerkiksi yritysten henkilöstöhallinnon kehittämisohjelmia. Poliittika- ja yritysohjelmiin integroinnin lisäksi elinikäisestä oppimisesta on muodostunut eräänlainen ”tydyttävän elämän keskeinen ehto”. Siitä on tullut eräänlainen ”metanarratiivi”, kasvatuksen ideaali, johon sisältyy kuva oppimisen kautta yksilöllisen hyvän saavuttavasta oppijasta. (Honkonen 2002, 40.)

Elinikäisen oppimisen paradigmasta voidaan erottaa kaksi sukupolvea. 1960-luvulla syntyneen ensimmäisen aallon alullepanijana oli Unesco, jonka tavoitteena oli vastata elinikäisen oppimisen avulla yhteiskunnan muutoshaasteisiin tasoittamalla yhteiskunnallisia eroja niin eri väestöryhmien kuin teollistuneiden ja kehitysmaiden välillä. Unescon edustajat korostivat elinikäisen oppimisen merkitystä yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon toteuttamisessa. Lähtökohtana tällä ”ensimmäisellä sukupolvella” oli demokratian ja humanismin ihanteet. (Tuomisto 2002, 18.)

Viimeistään 1980-luvulla alkoi elinikäisen oppimisen ”toisen sukupolven” aika, jolloin koulutuksen suunnittelijoiden mielenkiinto kääntyi yhä enemmän demokratian ja humanismin ihanteista kohti talous- ja työelämän tarpeita. Eräänlaisena kulminaatiopisteenä voidaan pitää vuotta 1996, jolloin OECD julkaisi raportin *Lifelong Learning for All*, jossa korostettiin aikaisempaa enemmän oppilaitosten ulkopuolella, kuten yrityksissä, tapahtuvaa oppimista ja sen lähtökohtana olivat lähinnä jäsenmaiden talouselämän tarpeet. (Tuomisto 2002, 18–19.) OECD:n diskursseissa keskeisenä

tavoitteena oli parantaa kansalaisten työllistettävyyttä korkean rakennetyöttömyyden aikana, joka koetteli erityisesti heikommin koulutettuja. Elinikäistä oppimista perusteltiin ylikansallisissa linjauksissa tyypillisesti kansakunnan kilpailukyvyllä. (Muhonen 2013, 85.)

Kuten edellä mainitut elinikäisen oppimisen ”kaksi sukupolvea” antavat ymmärtää, voidaan elinikäistä oppimista tarkastella ainakin kahdesta – huomattavasti toisistaan poikkeavasta – näkökulmasta käsin. Yhtäältä on demokraattisiin, humanistisiin ja valistuksellisiin ihanteisiin vetoava diskurssi, joka on lähes yhtä vanha kuin koko länsimaalainen kulttuuriperintö, ja toisaalla on talouselämän tarpeisiin kohdistuva koulutuspoliittinen ajattelu, joka korostaa kunkin kansalaisen kykyä työllistää itse itsensä.

Yrittäjyyskasvatuksen tutkijoiden keskuudessa on nykyään yhteisymmärrys siitä, että yrittäjäksi kasvetaan pikemminkin kuin synnyttään (ks. esim. Kyrö, Lehtonen ja Ristimäki 2007) Sekä kuten olen edellä osoittanut, painopiste yrittäjyyskasvatuksessa on laajentunut yrityksen käynnistämisen problematiikasta yrittäjyysvalmiuksien sekä sisäisen yrittäjyyden tutkimiseen ja koulutuspoliittiseen painottamiseen. Tämä tarkoittaa myös, että elinikäisestä oppimisesta on tullut tärkeä osa yrittäjyyskasvatustutkimusta. Esimerkiksi Kyrön, Lehtosen ja Ristimäen (2007, 15) mukaan ”perusajatuksina on toisaalta se, että yrityksen perustamista edeltää aikomus ryhtyä yrittäjäksi ja näiden aikomusten syntyminen on pitkä elinikäinen prosessi, toisaalta se, että kaikkiin näihin vaiheisiin sisältyy innovatiivisuutta ja laajassa merkityksessä käytänteiden uudistamista”.

Myös opetusministeriön toimittamassa YKS (2009, esipuhe) -raportissa korostetaan elinikäisen oppimisen merkitystä yrittäjyyskasvatuksessa:

[...] yrittäjyyskasvatus on osa elinikäistä oppimista, jossa ihmisen koulutus- ja oppimispolkujen eri vaiheissa yrittäjyyteen liittyvät valmiudet kehittyvät ja täydentyvät.

Elinikäinen oppiminen on siis osa yrittäjyyskasvatusta, tai yrittäjyyskasvatus on osa elinikäisen oppimista. Niin tai näin, tämän yhteyden tarkasteleminen on tärkeää tutkielmani kannalta, sillä yhtäältä edellä käsittelemäni kontrolliyhteiskunta (ks. Deleuze 2005a) tuottaa ja vaatii toimintaa, joka ei lopu koskaan. Toimintaa, joka on alati valmis muuttamaan muotoaan ja kehittymään. Toisaalta taas elinikäisen oppimisen paradigma

liittää yrittäjyyskasvatuksen kuvaamaani työn muutokseen: siirtymään fordistisesta, tehtaasta mallinsa hakeneesta työstä, postfordismiin tai tietokapitalismiin, jonka mallina voidaan pitää pikemminkin yritystä tai organisaatiota kuin selkeää ja ajallisesti hetkellisesti tehdasta. (ks. myös. Saari 2011, 424–425.)

Muhonen (2013, 91) erottelee toisistaan elinikäisen kasvatuksen ja elinikäisen oppimisen yhdistäen ne edellä kuvaamiini kahteen näkökulmaan. Elinikäinen kasvatus korostaa yksilön ”toista mahdollisuutta kouluttautua uudelleen”, ”opiskeluhaaveiden täyttymistä” ja ”vertaisyhteisöä oppimisympäristönä”. Yksilön kannalta tämä tarkoittaa itsensä toteuttamisen ihanteita: ”henkistä kasvua” ja ”uuden oppimista”. Tätä mallia Muhonen kutsuu humanistiseksi malliksi. (emt.)

Elinikäisen oppimisen mallia voidaan puolestaan kutsua ”Homo economicus” -malliksi¹ (ks. myös tämä tutkielma 4.3.3), jossa ”toisen mahdollisuuden” sijaan korostetaan ”kustannustehokasta ikääntymistä, yhteiskunnallisia säästöjä sekä ”fyysisen ja henkisen terveyden edistämistä”. Yksilön näkökulmasta tämä malli kuvaa pikemminkin pakottavuutta kuin mahdollisuutta olla alati valmis oppimaan uudelleen. Tätä ”elinkautisen oppimisen” mallia kuvaa Muhosen mukaan ”teknologian pakkovalta” ja ”ajassa mukana pysyminen”. (emt.)

Tutkielmani kannalta on keskeistä lähestyä elinikäistä oppimista, ei niinkään jokapäiväisenä epäformaalina oppimisena tai osoituksena laaja-alaisesta sivistyneisyydestä, vaan pikemminkin koulutuspoliittisena reformina, jonka tarkoitus on ylläpitää kansalaisten työkykyä ja mahdollisuutta muuttaa toimintaansa missä elämänsä vaiheessa tahansa. Lähestyn siis elinikäistä oppimista osana yrittäjyyskasvatusta Muhosen (2013, 91) kuvaaman ”Homo economicus” -näkökulman kautta.

Koulutuspoliittisen ulottuvuuden lisäksi tarkastelen elinikäistä oppimista myös osana yrittäjyyskasvatuksellista oppimisajattelua. Kuten yrittäjyyskasvatuksella (ks. YKS 2009), myös elinikäisellä oppimisella on lähtökohtanaan työn, yhteiskunnan ja elämän jatkuva muutos, jonka myötä yksilön on alati oltava valmis päivittämään yhteiskunnallista kompetenssiaan ja pitämään yllä työkykyään:

¹ Kinnari (2013, 107) on painottanut, että elinikäisestä oppimisesta on tullut tärkeä taloudellisen kasvun osatekijä osana inhimillisen pääoman tuottamista.

Jatkuvasti muuttuvassa maailmassa elinikäisellä oppimisella varmistetaan sivistys ja osaaminen, jolle maamme tulevaisuus rakentuu. Osaavat suomalaiset ovat tärkein voimavaramme, jolle hyvinvointi ja elinkeinoelämän menestys perustuvat. Uuden oppiminen on edellytys tuottavuuden kasvulle, kun työpanoksen määrä ei väestön ikääntyessä enää kasva. (EON 2010.)

Elinikäisen oppimisen kasvatustieteellinen lähtökohta on, että oppimista tapahtuu kaikkialla, ei vain luokkahuoneissa ja koululaitoksissa, formaalin ja muodollisen koulutuksen piirissä. Tämä tarkoittaa, että oppiminen nähdään elinikäisen oppimisen paradigman sisällä prosessina, ei niinkään toiminnan lopputuloksena. Oppimisen voi siis ymmärtää yhtä hyvin verbinä kuin substantiivina, jatkuvana prosessina tai objektina, jota kohden oppiminen ikään kuin lähestyy. (Thomas 1991, 16–17.) Menemättä tarkemmin kasvatusta ja oppimista -termien etymologiaan tai niiden syvempiin merkitykseen, voidaan todeta, että puhe elinikäisestä *oppimisesta*, eikä siis *kasvatuksesta*, korostaa oppimisen yksilöllisiä edellytyksiä. Näin siis halutaan alleviivata oppimista epäformaalina, missä tahansa tapahtuvana yksilöllisenä prosessina, eikä kuten *Elinikäisen oppiminen* -komiteanmietintö (Mustonen 1997, 6) asian ilmaisee ”suhteellisen yhdenmukaisena yhteiskunnallisena toimintana”.

Kasvatus-sanana korvaaminen *oppimisella* ei kuitenkaan poista sitä seikkaa, että elinikäistä oppimista voidaan tarkastella niin yhteiskunnallisena kuin yksilöllisenä toimintana. Elinikäisen oppimisen yhteiskunnalliset lähtökohdat ja perusteet löytyvät kahtaalta. Ne liittyvät:

[...] kansanvaltaan ja yhteiskunnan demokraattisen järjestelmän toimivuuden edistämiseen sekä tuotantotoiminnan ylläpitämiseen ja tehostamiseen (Mustonen 1997, 6).

Ensin mainittu – hieman positiivisävytteisempi - edellytys viittaa siihen, että demokratian toimivuuden kannalta on olennaista, ei ainoastaan sosialisoida lapsia ja nuoria yhteiskunnan arvoihin ja normeihin, vaan ylläpitää heidän yhteiskunnallista kompetenssiaan ja tietämystään. Jälkimmäinen viittaa taas selkeämmin koulun roolin väestön ja työvoiman uusintajana, koulun tehtävään vastata yhteiskunnallis-taloudellisiin muutoksiin.

Elinikäisen oppimisen yksilölliset lähtökohdat ja perustelut pohjautuvat puolestaan

ajatukseen ihmisen elinikäisestä valmiudesta oppia, *olla alati oppivainen*. Nähdäkseni ei ole lainkaan selvää, että tämä lähtökohta voidaan erottaa elinikäisen oppimisen yhteiskunnallisesta edellytyksestä, työelämän ja yhteiskunnan muutoksesta, sillä asia kääntyy lopulta kysymykseen: ”yhteiskunta vai yksilö?” Yksilöllisellä lähtökohdalla, ihmisen kyvyllä olla alati oppivainen, on juurensa niin antiikin Kreikan *padeia* -käsitteessä, renessanssi humanisteissa kuin valistusfilosofoissa, jotka korostivat yksilöä yhteisöä, kirkkoa ja epärationaalisuutta vastaan. Keskeistä kaikissa näissä historiallisissa näkökulmissa on ihmisen, yksilön, sivistyneisyyden korostaminen.

Elinikäisen oppimisen muodot on usein jaettu kolmeen sfääriin: formaali kasvatus, ei-formaali kasvatus ja informaalinen kasvatus. Formaali kasvatus viittaa yhteiskunnassa tapahtuvaan järjestelmälliseen koulutukseen, tai kasvatusjärjestelmään, joka tapahtuu ja aktualisoituu tietyissä instituutioissa ja joka tuottaa tutkintoihin perustuvaa osaamista. Elinikäinen oppiminen pyrkii tulkintani mukaan yhtäältä hyödyntämään näitä instituutioita (peruskoulu, ammattikoulu, yliopisto) ja toisaalta vetäytymään niistä, tarjoten oppimisen mallin, joka voi perustua missä tahansa tilassa tai ajassa tapahtuvaan informaaliseseen oppimiseen. Voidaan ajatella, että elinikäinen oppiminen tarvitsee formaalia kasvatusjärjestelmää ainakin kahdesta syystä: toisaalta lapsille ja nuorille voidaan yleissivistävän, pakollisen koulutuksen avulla tarjota tiettyjä elinikäistä oppimista tukevia käsitteellisiä ajattelun valmiuksia (Tuomisto 1997, 30) ja yhtäältä formaali kasvatusympäristö koulurakennuksineen ja institutionaalisine malleinaan on edelleen ”tietty” konkreettinen paikka ja ympäristö, jossa oppiminen järjestetään. Toinen elinikäisen oppimisen muoto, ei-formaali kasvatus voi perustua esimerkiksi harrastustoimintaan perustuvat yksityiskoulut, kuten vaikka musiikkiopistot (Tuomisto 1997, 30). Onkin selvää, että esimerkiksi kansalaisopistot voivat toimia – ja ovat toimineet – aikuiskoulutuksen ja aikuisharrastustoiminnan paikkoina jo pitkään.

Mielenkiintoisin ulottuvuus elinikäiseen oppimiseen löydetään kun se yhdistetään kolmantena esitettyyn, informaalisen kasvatuksen muotoon, jota on määritelty muun muassa seuraavasti:

Informaalinen kasvatus on luokkahuoneen ulkopuolella tapahtuvaa kasvatus- ja oppilastoimintaa. Sitä tapahtuu kotona, harrastusten piirissä, kirjastoissa, työssä, järjestöissä jne. Vaikka toiminnan tavoitteita ei ole aina muotoiltu kovin tarkasti, niin oppiminen voi olla tehokasta, koska henkilö

osallistuu toimintaan omasta vapaasta tahdostaan ja halustaan. (Mustonen 1997:14 liite, 11.)

Miksi elinikäinen oppiminen ja yrittäjyyskasvatus sitten linkittyvät toisiinsa niin vahvasti? Vastaan kysymykseen tarkastelemalla sitä yhteiskunnallista kehystä, jossa yrittäjyyskasvatus ja elinikäinen oppiminen mahdollistuvat ja jossa niitä tarvitaan. Kuten luvun alussa mainitsin, yrittäjyyskasvatuksen sekä elinikäisen oppimisen lähtökohtana on jatkuva yhteiskunnallinen muutos (ks. esim. YKS 2009), mikä pakottaa koulutuksen muuttumaan yhä selvemmin talouselämän tarpeiden mukaisiksi. Tuomisto (2002, 15), joka on tarkastellut elinikäiseen oppimiseen liittyvää retoriikkaa ja vallankäyttöä, esittääkin, että elinikäistä oppimista on markkinoitu ikään kuin se oli eräänlainen neutraali kaikkien hyväksyttävissä oleva ja kaikkien etuja ajava kehittämisperiaate (ks. itsestänselvyyksistä tämä tutkielma luku 2.3.5). Tätä retorista yleisyyttä ja ”taipuisuutta” ovat käyttäneet Tuomiston (emt.) mukaan hyväkseen erityisesti ”vallanpitäjät”, jotka ovat saaneet elinikäisen oppimisen – sellaisenaan vastustamattoman käsitteen – palvelemaan kulloisiakin tarkoitusperiään.

Itsestänselvyyksien näkökulmasta elinikäinen oppiminen näyttäytyy yhteisenä etiikkana, jota on vaikea olla noudattamatta. Kuten Virtanen (2006, 255) on esittänyt, kontrollien yhteiskunnassa ja mielivallan aikakaudella, nämä itsestänselvyydet ovat vallan käytön ainoa legitimaation lähde. Itsestänselvyydet - kuten elinikäinen oppiminen - ovat etiikan ja kommunikaation tuottamista, jotka eivät ole luonteeltaan argumentoivia. Niiden luonteesta tai päämääristä ei voida kiistellä, vaan ne pikemminkin toimivat informoiden. Informaatio² taas ei ole muuta kuin puhdas käsky, viesti, jota tulee vain noudattaa.

Yrittäjyyskasvatuksen yhtenä osa-alueena elinikäistä oppimista voidaan lähestyä myös hallinnan ja kontrollin (ks. tämä tutkielma luku 2) näkökulmasta käsin. Esimerkiksi elinikäisen oppimisen eri diskursseja tutkinut Kinnari (2013, 110–111) korostaa, että uusliberalistisessa diskurssissa elinikäisestä oppimisesta muodostuu ”(itse)hallintakeino”, jonka avulla ihmiset voivat pitää itsensä yksiulotteisen maailman kehityksessä mukana. Kyseessä ei siis ole ainoastaan integrointi uusliberaaliin yhteiskuntaan, vaan myös keino hallinnoida ja kontrolloida ihmisiä pysymään järjestelmän sisällä”. (emt.)

² Deleuze (2005b, 68–69) kirjoittaa eräässä esseessään informaation luonteesta seuraavasti: ”[...] kommunikaatio on informaation välittämistä ja propagoimista. Mutta mitä on informaatio? Tämä ei ole vaikeaa, kaikki sen tietävät, informaation on joukko käskyjä. Kun teitä informoidaan, he sanovat teille sen, mitä he olettavat teidän uskovan. Toisin sanoen informoiminen on sitä, että käskyt pannaan kiertämään [...] Tämä tarkoittaa, että informaatio on nimenomaan kontrollijärjestelmä.”

Uusliberalistisen elinikäisen oppimisen retoriikkaan kuuluu markkinalogiikan tuominen osaksi koulutuspolitiikkaa. Markkinalogiikan mukaisesti (aikuis)oppija nähdään yrittäjänä, joka pyrkii selviytymään työmarkkinoilla koulutuksessa hankkimillaan henkilökohtaisilla kompetensseilla ja oppimisen taidoilla. Tästä syystä voidaan sanoa, että koulutuksesta on tullut hyödyke. (Saari 2006, 297–298.) Kivinen (1998) onkin todennut, että elinikäisessä oppimisessa on kyse pikemmin ”oppimisen kontrolloinnista ja kontrolloivasta oppimisesta”, kuin oppimisesta sinänsä. Kivisen (emt.) mukaan tästä kertoo elinikäisen oppimisen tarkastelussa usein toistuvat ilmaukset kuin ”hänen on hallittava...”, ”hänen on kyettävä...”, ”hänen tulee omaksua...”, ”hänen on kehityttävä”, ”hänen on opittava...”.

Hallinnan ja kontrollin näkökulmasta on tärkeä ymmärtää, että elinikäisen oppijan hallinnassa on siirrytty keskitetystä pedagogisesta vallasta kohti minimalistista ja immanenttia hallintaa, jossa yksilöiden nähdään itse hallitsevan itseään. Elinikäisen oppijan kohdalla hallinta siirtyy siis laitoksista ja suljetuista instituutioista koko elämän kenttään ja aikaan. (Saari 2006, 298; ks. myös Deleuze 2005a.) On kuitenkin muistettava, kuten olen edellä tutkielmassani artikuloinut, etteivät uudet kontrolli- ja hallintamekanismit suinkaan syrjäytä vanhoja: kurimekanismit eivät yksiselitteisesti korvaannu biovallan keinovalikoimin, eivätkä hallinta ja kontrollimekanismit yksiselitteisesti korvaa biovallan mekanismeja. Tästä syystä esimerkiksi Wain (2004, 181–187) voi puhua elinikäistä oppimista korostavasta yhteiskunnasta ”modernina Panopticon-yhteiskuntana”, jossa useat eri hallintatavat limittyvät toisiinsa, ja jossa edelleen hyödynnetään perinteisiä suljettuja instituutioita ja hyväksi osoittautuneita diskursseja.

Postfordismin ja uuden työn näkökulmasta elinikäisen oppimisen paradigma - sellaisenaan kun sitä esimerkiksi OECD:n linjauksissa hahmotellaan - näyttäytyy pragmaattisena koulutuspoliittisena reaktiona jatkuvasti muuttuviin markkinoihin ja työelämän sisältöihin. Kuten Vähämäki (1997, 222) on esittänyt, fordismissa ei ollut vain kyse siitä, että työtä organisoidaan tehtaissa, vaan myös siitä, että tehdas hallitsee yhteiskuntaa, tuotanto politiikkaa ja tuotantosuhdet sosiaalisia suhteita.

10.2 Yrittäjämäiset kyvyt ja oppimisen tavat

Tässä luvussa käsittelen millaisia ovat yrittäjämäiset kyvyt sekä kuinka yrittäjämäistä käyttäytymistä ja kykyjä opitaan. Esitän, että esimerkiksi yrittäjyyskasvatuksessa viime vuosina korostetut (ks. esim. Kyrö, Mylläri & Seikkula-Leino 2008) konatiivisen, kognitiivisen ja affektiivisen oppimisen metataidot ovat paitsi tehokasta pedagogiikkaa, myös liitoksissa tutkielmassani aiemmin kuvaamiini kontrolliyhteiskunta analyysiin sekä ihmisen yleisiin valmiuksiin kohdistuvaan mielivaltaan (ks. Virtanen 2006, tämä tutkielma luku 2.3.4)

Kuten olen edellä sisäisen yrittäjyyden analyysissäni esittänyt (ks. luku 9.1), yrittäjämäisissä kyvyissä on kyse tavasta olla tietynlainen ihminen. Näitä kykyjä on kuvailtu erinäisissä sisäistä yrittäjyyttä luonnehtivassa piirreluetteloissa. Seuraavassa käsittelen tarkemmin mitä yrittäjämäiset kyvyt oikeastaan ovat, sekä kuinka niitä kykyjä opitaan, tai ehkä pikemminkin kuinka niihin kasvetaan, kasvatetaan ja totutaan.

Kyrön, Myllärin ja Sirkkula-Leinon (2008, 270) mukaan yrittäjyysvalmiuksien merkitys kansallisissa strategioissa on korostunut etenkin viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Yrittäjyysvalmiudet on huomioitu niin politiikkaohjelmissa, sen soveltamissuunnitelmassa kuin koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa. Vaikka Suomi on kirjoittajien mukaan edellä kävijä Pisa-tuloksissa ja edustaa useilla kansainvälisillä indikaattoreilla mitaten kansainvälistä huippua, on yrittäjyysaktiivisuutemme alle Euroopan keskitason. (emt.)

Yrittäjyyskasvatustutkimuksessa puhutaan esimerkiksi yrittäjyysvalmiuksista, yrittäjämäisistä kyvyistä, yrittäjämäisistä kompetensseista, yrittäjämäisestä toiminnasta ja niin edelleen. Esimerkiksi Gibb (2005) on jakanut yrittäjyyden kolmeen osaan. *Yrittäjämäisissä ominaisuuksissa* korostuvat esimerkiksi: ”saavutusorientaatio ja suorituskyky”, ”vahva minäkäsitys ja itsetunto”, ”sinnikkyys ja pitkäjänteisyys”, ”toimintaorientaatio” sekä ”päätäväisyys”. *Yrittäjämäinen käyttäytyminen* on puolestaan käyttäytymistä, mikä muun muassa ”havaitsee mahdollisuuksia ja tarttuu niihin”, ”luo uusia mahdollisuuksia ja hyödyntää ne”, ”toimii aloitteellisesti, käynnistää uusia asioita ja saattaa ne päätökseen”, ”osaa arvioida ja ottaa riskejä” sekä ”käyttää tehokkaasti sosiaalisia verkostojaan”. *Yrittäjyystaidot* taas ovat esimerkiksi ”strategisen ajattelun taitoa”, luovan ongelmanratkaisun taitoa”, ”kykyä tehdä epävarmoissa tilanteissa päätöksiä intuitionsa pohjalta”, ”suostuttelun ja neuvottelun

taitoa” sekä ”verkostoitumisen taitoa”.

Käsittelen tätä tematiikkaa luvun loppupuolella tarkemmin, mutta jo nyt voidaan huomata, että niin yrittäjämäiset ominaisuudet, -käyttäytyminen kuin -taidot ovat kaikki hyvin yleisiä ja usein ihmisen persoonallisuuteen liittyviä kykyjä tai mahdollisuuksia näihin kykyihin. Ne ovat kykyjä, joita voidaan tarvita missä tahansa ammatissa, työtehtävässä tai elämän osa-alueella. Ne ovat kuitenkin myös kykyjä, joista on tullut sellaisenaan itsestään selviä ja helposti omaksuttavia, sillä kuka haluaisi toimia passiivisesti, olla epäsosiaalinen tai olla havaitsematta mahdollisuuksia? Se, mikä ei kuitenkaan ole nähdäkseni itsestään selvää, on mihin näillä kyvyillä ja niihin kasvattamisella pyritään. Ei ole nimittäin yhdentekevää toimiiko aloitteellisesti ja vastuullisesti esimerkiksi omaa lähipiiriään kohtaan vai työyhteisöä tai mahdollisia työnantajia kohtaan. On myös eri asia – ja tämä on nähdäkseni olennaista – olla aktiivinen tai sopeutumiskykyinen omista lähtökohdistaan käsin, kuin esimerkiksi siitä syystä, ettei muuta mahdollisuutta ole.

Yrittäjämäisyyttä on kuvattu myös, ei niinkään kykyinä, vaan kokonaisena tapana ajatella (”entrepreneurial mindset”). Esimerkiksi McGarh ja MacMillan (2000) ovat esittäneet, että kaikkia menestyviä yrittäjiä yhdistää juuri *yrittäjämäinen ajattelutapa*, joka viittaa niin epävarmuutta hyödyntävään, aktiiviseen ja luovaan tapaan ajatella niin liiketoiminnassa kuin muilla elämän osa-alueilla. Keskeisintä tutkielmani kannalta on, että yrittäjämäisen ajattelutavan ajatellaan perustuvan kognitiiviseen sopeutumiskykyyn ja muokkauttavuuteen, joka ilmenee dynaamisuutena, joustavuuteen ja innovatiivisuuteen epävarmoissa ympäristöissä (Haynie, Shepherd, Mosakowski, Earley 2010, 217–229).

Näitä epävarmoja ympäristöjä – joissa yrittäjämäinen ajattelutapa aktualisoituu – olen tarkastellut tutkielmassani (ks. luku 2.3) kontrolliyhteiskunnan käsitteen kautta. Kognitiivista sopeutumiskykyä, ihmisen joustavuuden, taipuisuuden ja dynaamisuuden, yhteyttä tarkastelin puolestaan mielivallan ja general intellect -käsitteiden kautta, joiden kohdalla korostin hallintaa suhteessa ihmisenä olemisen ehtoihin.

Naskalin (2010, 254) mukaan yrittäjyyskasvatuksen asiantuntijat nimeävät ”yrittäjyydelle ominaisen oppimistavan” yleisiksi kriteereiksi ongelmalähtöisyyden, oppijakeskeisyyden, ikäkauden huomioon ottamisen, yhteistoiminnallisuuden, avoimuuden ja neuvottelevuuden. Ruohotie ja Koironen (2000) puolestaan painottavat, että oppimisprosessin kannalta

yrittäjyyttä voidaan tarkastella kognitiivisena, affektiivisena ja konatiivisena prosessina, jonka tavoitteena on arvonlisäys luovuuden ja/tai kasvun avulla. Tässä näkökulmassa painottuu tapa nähdä yrittäjämäinen oppiminen kykynä tehdä, nähdä, tuntea organisoida, viestiä ja oppia uusia asioita (Kyrö, Mylläri ja Seikkula-Leino 2008, 272). Tällainen määritelmä tulee myös lähelle niitä odotuksia, joita Suomen politiikkaohjelma, koulutus- ja tutkimusohjelma sekä kansallisen opetussuunnitelman määrittelyt edustavat (emt.).

Yrittäjämäistä oppimista ja toimintaa voidaan myös lähestyä ”enterprise education” -käsitteen avulla, jolloin siinä yhdistyy sekä yrittäjämäinen toiminta että -oppiminen. Käsitteellä viitataan innovatiiviseen pedagogiseen näkökulmaan, jossa korostuvat kokemukselliset ja toiminnalliset menetelmät, joilla pyritään vahvistamaan yrittäjämäistä persoonaa ja yrittäjämäistä asennetta. (Jones ja Iredale 2010, 10–11.) Mielenkiintoista tässä määritelmässä on, että siinä julkilausutusti erotetaan pedagogiset keinot ja päämäärät selkeästi toisistaan. Siinä korostetaan kokemuksellista ja toiminnallista pedagogiikkaa, mutta määritelmään lisätään niiden tavoite, ”yrittäjämäinen persoona”. Voidaankin nähdäkseni oikeutetusti epäillä, onko kokemuksellinen tai toiminnallinen oppiminen, joka tähtää yrittäjämäiseen persoonaan erilaista kuin toiminnallinen tai kokemuksellinen oppiminen, joka tähtää esimerkiksi opiskelijan tai oppilaan kriittisen tietoisuuden herättämiseen.

Yrittäjämäisen oppimisen määritelmät ovat hyvin laajoja ja paikoitellen epämääräisiä korostaessaan lähes mitä tahansa – yleisesti hyväksi koettuja - pedagogisia ja kasvatuksellisia lähtökohtia. Esimerkiksi Remeksen (2004, 83–84) mukaan yrittäjämäistä oppimista on kaikki oppiminen, jossa yksilö itse määrittelee oppimisensa lähtökohdat ja kykenee oppimisprosessinsa aikana refleктоimaan taitojensa ja tietojensa kehitystä. Voidaan kuitenkin kysyä, onko kaikki oppiminen, jossa yksilö itse määrittelee oppimisensa lähtökohdat ja kykenee refleктоimaan oppimistaan kuitenkaan yrittäjämäistä oppimista.

Kyrön, Myllärin ja Seikkula-Leinon (2008) mukaan yrittäjämäistä oppimisprosessia tulisi lähestyä metaprosessien näkökulmasta. Tässä näkökulmassa korostetaan oppimisen metakognitiivista ulottuvuutta, jonka kirjoittajat jakavat kolmeen osaan: kognitiiviseen, affektiiviseen ja konatiiviseen ulottuvuuteen. Heidän mukaansa yrittäjämäisessä oppimisprosessissa on kyse juuri näiden kolmen osa-alueen dynamisesta vuorovaikutuksesta, ”joihin liittyvien metavalmiuksien ja itsesäätelyprosessin välinen

vuorovaikutus kytkeytyy toiminnallisuuteen ja yhteistoimintaan”. (emt., 269–270.)

Edellä mainitut metaprosessien osa-alueet perustuvat näkemykseen, jossa persoonallisuuden ja älykkyyden nähdään noudattelevan perinteistä jakoa tietoon (kognitiivinen), tahtoon (konatiivinen) ja tunteeseen (affektiivinen). Kognitiivinen alue käsittää deklarattiivisen ja proseduraalisen eli menettelytapoja koskevan tiedon. Molemmat näistä alueista koostuvat havainnoinnista, tunnistamisesta, kuvittelemisesta ja päättelystä.

Konatiivinen alue puolestaan koostuu yksilön motivaatiosta ja tahdosta toimia asioiden eteen. Se liittyy siihen, millä intensiteetillä ja vireydellä ihminen toimii. Konatiivinen alue koostuu niistä yksilöllisistä piirteistä, joiden mukaan ihmiset elämässään toimivat. Keskeisiä piirteitä tai kykyjä yrittäjämäisen oppimisen kannalta ovat muun muassa luottamus omiin kykyihin epävarmoissakin tilanteissa, epäonnistumisen pelon voittaminen, halu oppimiseen, hellittämättömyys, sisäisen säätelyn ja arvioinnin prosessit, itsensä kontrollointistrategiat sekä ihmisten käsitys omasta kontrollimahdollisuudesta suhteessa itseensä ja muihin. (Kyrö, Mylläri ja Sirkkula-Leino 2008, 274; Ruohotie ja Koironen 2000). Affektiivinen alue taas kiinnittyy ”arvoihin ja asenteisiin ja ilmenee tunneperäisenä, usein tiedostamattomana reagoitina tiettyyn kohteeseen ja ajatukseen” (emt.; Koironen ja Ruohotie 2001, 104.). Affektiivista aluetta kultivoimalla pyritään vaikuttamaan ihmisen tapaan muodostaa ja käsitellä tunteitaan. Yrittäjämäisen kompetenssin kannalta keskeistä on esimerkiksi taito hallita ristiriitaisia ja epävarmoja tunteita, jotka saattavat estää ihmistä käyttämästä koko potentiaaliaan.

Eriyisesti konatiivisen ja affektiivisen alueen metaprosessit ovat kiinnostavia tutkielmani kannalta. Molemmissa niissä on kyse, tai molemmat niistä edellyttävät tiedostamattomien tekijöiden ja prosessien saattamisesta tiedostetuiksi ja hallittaviksi. Nämä alueet muodostavat sen yleisen maaston, jossa ihmisen persoonallisuus kehittyy ja toimii. Tämä alue on myös nykyisen hallinnan, mielivallan, kohteena sellaisenaan, kuten olen osoittanut luvussa 2.3.4.

Kyrön, Mylläri ja Sirkkula-Leinon (2008) analyysin pohjalta voidaan osoittaa, että yrittäjämäisen käyttäytymisen ja kompetenssien tuottamisessa ja oppimisessa on kyse tutkielmassani aiemmin käsitellystä ”general intellectista” ja siihen kohdistuvasta mielivallasta (Virtanen 2006, tämä tutkielma luku 2.3.4). Toisaalta taas metavalmiuksien

korostaminen yrittäjyyskasvatuksessa on yhdistettävissä Deleuzen (2005a) kontrolliyhteiskunta analyysiin, sillä uudet kontrollimuodot tarkoittavat suljettujen instituutioiden avautumista kaikkialle yhteiskuntaan ja niiden toiminnan muuttumista ”epämääräiseksi” puuttumiseksi ihmisen elämään.

Kun kuriyhteiskunnalle ja fordistiselle työlle tyypillinen hallinta ja organisointi kohdistuvat tiettyihin tekoihin tietyssä tilassa ja ajassa (ks. tämä tutkielma luku 2), kontrolliyhteiskunnassa ihmistä pyritään hallitsemaan jo ennalta, hänen mahdollisten kykyjensä kautta. Nämä kyvyt ovat puhtaita taipumuksia aktiivisuuteen, oppimisen oppimiseen, tunteisiin ja niin edelleen. (Kyrö, Mylläri & Seikkula-Leino 2008; YKS 2009; YLT 2004). Näiden mahdollisten kykyjen hallinta tarkoittaa epäjatkuvia ja satunnaisia kontroleja, jotka ikään kuin ohjaavat jo ennalta erilaisia ja mahdollisia valintatilanteita kohti oikeita ratkaisumalleja. Tämä puolestaan tarkoittaa persoonallisuuden tuottamista – persoonallisuuden, joka on pikemminkin passiivista ja reaktiivista kuin aktiivista, jossa ihmisen rinnalle pyritään tuottamaan hänen omakuvansa jo valmiina ja jo tehtynä. (Vähämäki 2003, 53.)

Jo valmiin, jo eletyn persoonallisuuden tuottaminen voidaan ymmärtää ihmisluonnon, tai ihmiselle tyypillisen ”hajamielisyyden” ja potentiaalisuuden¹ teknistämisenä. Teknistämisen metaforien kanssa tulee olla kuitenkin olla tarkkana, sillä kyseessä ei ole fenomenologinen kritiikki, jossa huudetaan autenttisen ihmisen perään, vaan keino analysoida ihmiselle tyypillisten piirteiden – joustavuus ympäristöjen suhteen, kyky aktiivisuuteen / passiivisuuteen - automatisointia. Yrittäjämäisiin kykyihin kasvatettaessa ihmisen kyvystä tehdä lähes mitä tahansa, kyvystä potentiaalisuuteen, pyritään muuttamaan pakko tehdä edes jotakin. Kouluttaminen ja kasvattaminen yrittäjämäisiin kykyihin ja metataitoihin pyrkivät ikään kuin ”kuolettamaan” ihmisen potentiaalisuutta ja hänen mahdollisia kykyjään. Tämä tarkoittaa, että kasvattamalla sisäistä yrittäjää, kasvatetaan jo tietyllä tapaa reagoivaa, aistivaa, kokevaa ihmistä. Yrittäjämäisyydestä pyritään toisin sanoen tekemään ainoa oikea ”olemisen tapa”.

Ihmisen persoonallisten piirteiden teknistäminen tulee nähdäkseni ymmärtää jo

¹ Potentiaalisuudella viitataan tässä yhteydessä ihmisen kykyyn ”olla tai olla olematta”. Voidaan esimerkiksi sanoa, että karhu saalistaa ja että tämä on karhulle lajioimainen piirre. Ihminenkin saalistaa, mutta voi yhtä hyvin olla saalistamatta. Potentiaalisuudesta ks. Agamben (1999, 1995).

käsittämäni mielivallan käsitteen kautta. Kuten Virtanen (2006, 257–260) on korostanut, mielivallassa ei ole kyse hallinnasta, joka pyrkii tarttumaan tiettyihin tekoihin tietyssä tilassa tai ajassa, vaan ihmisen mahdollisten kykyjen kontrolloinnista, eräänlaisesta organisoinnin organisoimisesta. Toisin kuin yksittäiseen anatomiseen ihmiseen kohdistuva kuri tai kokonaisten väestöjen hyvinvointiin keskittyvä biopolitiikka, jotka saivat vielä oikeutuksensa jostain, mielivalta toimii eräänlaisessa laittomuuden tilassa, *vailla mieltä*. Sen – kuten myös yrittäjyyskasvatuksen - tavoitteena on puuttua ihmisenä olemisen yleisiin ehtoihin ja niiden tietynlaiseen organisointiin.

10.3 Yrittäjämäinen toimintakulttuuri ja -oppimisympäristöt

Tässä tutkielmani viimeisessä varsinaisessa luvussa käsittelen yrittäjyyskasvatukselle tyypillisiä oppimisympäristöjä ja toimintakulttuuria. Peilaan tätä analyysia vasten tutkielmassani aiemmin esitetyille kontrollin ja hallinnan muodoille. Esitän, että vaikka yrittäjämäiset oppimisympäristöt ovat yksilöllistä tilaa antavia, joustavia, luovia, eivät ne ole hallinnasta vapaita. Toinen tärkeä huomio luvussa on, että yrittäjämäinen toimintakulttuuri ja siihen perustuvat oppimisympäristöt erilaisine muotoineen ovat myös selvästi yhdistettävissä käsittelimäni postfordistisen tuotannon ja sitä mukailevan uuden työn muotoihin. Keskeisiksi teemoiksi luvussa nousevat koulun toimintakulttuurien muutos, oppimisympäristöjen muokkaaminen sekä fyysisen koulutilan, luokan, analyysi.

YKS (2009, 16) -raportin mukaan:

Yhteiskunta, työt ja työelämä muuttuvat koko ajan. Niissä korostuvat aikaisempaa enemmän tiedot, taidot ja henkiset prosessit[...]Myös toimintakulttuurien tulee siksi muuttua.

Raportin (emt.) mukaan jokaisella oppilaitoksella on oma toimintakulttuurinsa, joka vaikuttaa koko oppilaitoksen toimintaan. Kuten yllä olevasta sitaatista voidaan implisiittisesti lukea, tämän hetkiset toimintakulttuurit eivät raportin mukaan vastaa *yhteiskunnan, töiden ja työelämän jatkuvaan muutokseen*. Raportin (YKS 2009. 17) mukaan vastauksen tähän jatkuvaan muutokseen tarjoavat yrittäjämäiset tai yrittäjyyteen suuntaavat toimintakulttuurit, sillä tulevaisuuden koululta vaaditaan ”joustavuutta, riskinottoa, luovuutta, innovatiivisuutta sekä yhteistyö- ja suunnittelukykyä”. Toisin sanoen tulevaisuuden koululta vaaditaan kykyä toimia kuin yritys: kykyä muuttaa

jatkuvasti toimintaansa yhteiskunnasta ja markkinoilta tulleiden vaatimusten mukaisesti, aivan siis kuten yritys luovii, innovoi ja taipuu asiakkaidensa tarpeiden mukaisesti. Tai kuten Deleuze (2005a) on hieman lakonisesti kirjoittanut kontrolliyhteiskunta -analyysissään: ”toinen toistaan pätevämmät ministerit eivät tee muuta kuin ilmoittavat välttämättöminä pidettävistä uudistuksista. On uudistettava koulua [...]”.

Keskeinen yrittäjämäistä toimintakulttuuria määrittävä piirre on raportin (emt., 16) mukaan tulevaisuushakuinen ote, jolloin ensin määritellään yhteisenä prosessina oma yhteiskunnallinen tehtävä (missio), asetetaan tavoitekuva tulevaisuuteen (visio) sekä määritellään arvot, joiden mukaisesti työskennellään kohti yhteistä visiota. Toisaalta taas ”yrittäjämäisen toimintakulttuurin tehtävänä on kasvattaa oppija vastuuseen itsestään ja tekemisistään, rohkaista ottamaan uusia askeleita, vaikka niissä voisi epäonnistuaakin, sekä kehittää valmiuksia ja keinoja vaikuttaa ja osallistua myös yhteiskunnalliseen toimintaan” (emt..)

Yrittäjyyskasvatusta tukevien oppimisympäristöjen rakentamisen haasteena on raportin (emt., 19) mukaan yrittäjyyteen ja yrittäjämäiseen tekemiseen suuntaavien pedagogisten ratkaisujen, opetusmenetelmien hyödyntäminen ja niissä olevien mahdollisuuksien hyödyntäminen. Yrittäjyyttä tukevassa oppimisympäristössä:

- korostuu oppijan oma aktiivisuus
- opiskelua tapahtuu myös simuloitussa tai reaali maailman tilanteessa
- oppijoilla on mahdollisuus olla suoraan vuorovaikutuksessa yrittäjyyden kanssa
- opetus rakentuu ongelmanratkaisulle ja vuorovaikutukselle
- oppijan tukena on erilaisia asiantuntijoiden verkostoja
- opettajan rooli kehittyy tiedon jakajasta organisaattoriksi, ohjaajaksi ja oppimisympäristön suunnittelijaksi

Myös Gibbin (2005, 49) mukaan yrittäjyyttä tukevat oppimisympäristöt ja toimintakulttuuri asettavat haasteita perinteisille koulun oppimisympäristöille, sillä niissä korostuvat muun muassa epäjärjestys, epämuodollisuus, epäselvyys ja intuitiivisuus. Yrittäjämäisten oppimisympäristöjen tulisi Gibbin (emt.) mukaan simuloida sitä epävarmuutta ja muutosta, jonka keskellä yrittäjä työssään operoi. Tämä analogia ”yrittäjän arkeen” on kuitenkin hieman erikoinen, sillä sisäiseen yrittäjyyteen tähtäävillä koulutusmalleilla pyritään nimenomaan tekemään jokaisesta ”oman elämänsä yrittäjä”,

joka toimii yrittäjämäisesti kaikilla elämän osa-alueilla, eikä ainoastaan yrittäjänä elinkeinon harjoittamisen mielessä. Yrittäjämäiset oppimisympäristöt näyttäisivätkin tämän valossa simuloivan ihmisen elämää yleensä nykyisessä yhteiskunnallis-taloudellisessa kontekstissa, joka perustuu jatkuvalla epävarmuudelle ja ”poikkeukselle” (ks. tämä tutkielma luku 2.3).

Yrittäjämäinen oppimisympäristö on ihmistä aktivoiva ja tukeva. Se ei pyri tarkkaan fyysiseen rajaamiseen ja sijoittamiseen tai jatkuvaan tarkkailuun ja valvontaan, kuten olen määritellyt kurillisen koulun toimintaa aiemmin. Yrittäjämäinen oppimisympäristö luo puitteet henkilökohtaiseen vastuunkantoon, samalla antaen kuitenkin mahdollisuuksia ja vapauksia päättää toiminnan suunnasta. Yrittäjämäisissä oppimisympäristöissä – toisin kuin kurinpidossa - yksityiskohdat eivät ole tärkeitä, sillä niiden avulla ei enää voi hallita ihmistä. Yksityiskohtien tai tarkkojen tehtävänantojen sijaan yrittäjämäisissä oppimisympäristöissä painotetaan kokonaisvaltaisten ja laajojen tehtävien loppuunsaattamisen vastuuta. Varmuuden ja toiston sijaan niissä korostetaan yleisen epävarmuuden sietämistä. Epävarmuuden sietäminen tarkoittaa, että yrittäjämäisissä oppimisympäristöissä sallitaan myös virheitä, sillä juuri niistä ihminen oppii. (Gibb 2005, 54–57.)

Yrittäjämäiset oppimisympäristöt ja yrittäjämäinen toimintakulttuuri näyttävät olevan kaikkea muuta kuin aiemmin kuvaamani kurillinen koulu (ks. luku 2.1) tai fordistinen tuotanto ja sitä mukaileva hallinnan rationaliteetti (ks. luku 4.1) yksilöltä odottivat. Toisin kuin koulu, jonka toimintaympäristöä määrittää se, että jokaisella oli oma paikkansa ja tehtävänsä, ja jossa auktoriteettisuhteet olivat selkeitä opettajan ja oppilaan, mutta myös koulun ja vanhempien välillä, yrittäjämäisessä toimintakulttuurissa pyritään kaiken tämän tukahduttamisen sijaan vapauttamaan näistä suhteista piilevää dynaamisuutta ja innovatiivisuutta.

Kuten Laine (2000, 76) on esittänyt, koulu on edelleen kuitenkin pääsääntöisesti ”oppimistehdas”, joka on organisoitu ajallisesti, tilallisesti ja sisällöllisesti liukuhihnallisen mallin mukaisesti. Toisaalta kuitenkin nykytilanne kaikkine epävarmuuksineen edellyttää ihmiseltä sisäistä joustavuutta, kommunikatiivisuutta ja kykyä toimia vaihtelevissa olosuhteissa, muuttuvissa tilanteissa ja uusissa ryhmissä, sillä valmiit asiapaketit, kuuliaisuus ja rutiininomaiset mallit, eivät enää hyödytä entistä

monimutkaisemmassa maailmassa.

Koulun toimintakulttuuri ja oppimisympäristöt koostuvat organisaation ja ihmisten välisten suhteiden lisäksi olennaisesti myös koulun fyysisestä tilasta. Tila, jonka perusyksikkö koulussa on luokka, ruumiillistuu sekä opettajiin että oppilaisiin. ”Koulun tilat asettelevat, muotoavat ja liikuttavat yhtä lailla koulutyön kuin -pojankin ruumista ja tuottavat tilallisia subjekteja”, kuten Laine (2000, 33) on kirjoittanut. Kurillisessa koulussa koulutilan perusyksikkö on luokkahuone, johon koulun päivittäiset toiminnat tiivistyvät. Koulussa vietetään tietenkin aikaa myös ruokaloissa, käytävillä tai piha-alueella, mutta kaikki nämä tilat lopulta paikantuvat suhteessa siirtymään luokkahuoneeseen. Luokkahuoneessa toiminta ja tähän toimintaan käytetty aika on perinteisesti jaksotettu tarkasti, siten että kukin tietää mitä milloinkin tulee tapahtumaan. Luokkahuoneen keskeisin kurinpidollinen elin on opettajan valvova silmä, katse, jolta ei jää mikään huomaamatta.

Yrittäjämäisissä oppimisympäristöissä tämä tarkkaan määritelty, säännöllinen luokkahuonetila pyritään muokkaamaan epävarmaksi ja epäsatunnaiseksi tilaksi, jossa ”korostuu oppijan oma aktiivisuus”, ja jossa ”opettajan rooli kehittyy tiedon jakajasta organisaattoriksi, ohjaajaksi ja oppimisympäristön suunnittelijaksi” (YKS 2009, 16). Opettajan valvova katse, jolta ei jää mikään huomaamatta, muuttuu yrittäjämäisissä oppimisympäristöissä tilan valvojasta tilan suunnittelijaksi ja hienovaraiseksi ohjaamiseksi.

Toisaalta, kuten olen edellä esittänyt, yrittäjyyskasvatukselle tyypilliset toimintakulttuurit ja oppimisympäristöt yhdistyvät elinikäisen oppimisen ja non-formaalien oppimisen teemoihin. Esimerkiksi Römer-Paakkasen (2009, 29) mukaan yrittäjyyteen liittyvät kompetenssit kehittyvät sekä muodollisessa että epämuodollisessa ympäristössä, esimerkiksi harrastustoiminnassa, kotona, yhteiskunnallisessa toiminnassa ja niin edelleen. Haasteena tällöin yrittäjyyskasvatuksessa on kehittää välineitä tunnistaa non-formaalien oppimiseen liittyvien kompetenssien ja taitojen kerääntymistä. Myös Koiranen (2004) kartoittaa yrittäjyyskasvatukseen liittyvää oppimista useiden eri oppimisympäristöjen avulla. Tärkeimmät näistä ovat tietenkin koti ja koulu, mutta myös niiden ulkopuolinen maailma vaikuttaa yrittäjämäiseen oppimiseen ratkaisevasti. YKS (2009, 17) -raportin mukaan yrittäjyyskasvatuksen oppimisympäristöinä tulisi puolestaan nähdä ”koko yrittäjyyskasvatuksen kehittämisen verkosto”. Tällä verkostolla viitataan oppilaitosten ja niissä tapahtuvan oppimisen lisäksi esimerkiksi koulun kerhotoimintaan, erilaisiin työ- ja

elinkeinoelämävierailuihin ja simulaatioihin, nuorisotyöhön, kodin ja koulun väliseen yhteistyöhön sekä erilaisten järjestöjen toimintaan.

Minkä tahansa oppimisen ymmärtämisen kannalta on tietenkin tärkeää ottaa huomioon myös informaali oppimisympäristöjen vaikutteet. Ja juuri tästähän koulua on viime aikoina syytetty: siitä, ettei se kykene vastamaan oppilaan elämismaailmaa ja vapaa-aikaa (ks. esim. Laine 2000, 13). Toisaalta vapaa-ajalla, medioissa tai harrastuksissa tapahtuvan oppimisen merkityksen tunnistaminen ei kerro vielä mitään siitä, millaisia kokonaistavoitteita tai suunnitelmia niillä tuetaan. Toisin sanoen ei ole nähdäkseeni itsestään selvää, että myös kotona ja informaaleissa ympäristöissä tapahtunut oppiminen tulisi saada palvelemaan juuri yrittäjyyskasvatuksen tavoitteita.

On myös selvää, että koulun tulee avautua yhteiskuntaan ja ihmisen elämään, jotta se kykenee palvelemaan kokonaistehtäväänsä, mutta tärkeä kysymys on, mitä tällä avautumisella tavoitellaan? Seuraavassa analysoin lyhyesti sekä aiemmin kuvaamani yrittäjämäisen oppimisympäristön ja -toimintakulttuurin sekä laajemman koko ihmisen elämään ulottuvat yrittäjämäisen oppimisen merkitystä vasten tutkielmani teoreettista taustaa.

Kuten olen edellä esittänyt, yrittäjämäinen toimintakulttuuri ja yrittäjämäiset oppimisympäristöt ovat ennen kaikkea dynaamisia, muutokseen kykeneviä ja ihmiselle tilaa ja virikkeitä antavia. Niitä eivät kuvaa niinkään säännöllisyys, järjestys tai kuri kuin epävarmuus, sitä hyödyntävä dynaamisuusajattelu sekä epäsäätävät kontrollit. Olisi kuitenkin naiivia ajatella, että dynaamisuus ja vanhojen jäykkien hierarkioiden purkaminen vapauttaa täysin hallinnan ja kontrollin tarpeesta. Myös dynaamisuutta, epävarmuutta, epäjatkovaa ja luovaa organisaatiota ja ihmistä on kyettävä hallitsemaan, sen tai hänen toimiaan on pystyttävä organisoimaan.

Deleuzen (2005a) mukaan kontrolliyhteiskunnissa oppiminen irtaantuu perinteisistä instituutioista, kouluista, ja korvautuu kaikille koulutuksen tasoille ulottuvana yrittäjämäisyytenä. Yrittäjämäiset toimintatavat, kuten joustavuus, riskinotto-kyky, luovuus, innovatiivisuus ja yhteistyökyvyt ovat varmin tapa valmistautua jatkuvaan muutokseen. Naskalin (2010, 77) mukaan taas kouluinstituutiot ovat menettäneet tiedollisen auktoriteettinsa yhteiskunnan medioituessa. Perinteinen tiedollinen koulutus on kontrollin

lailla paennut instituutioista epäformaaleihin oppimisympäristöihin, medioihin ja ihmisen vapaa-aikaan yleensä. Tästä huolimatta Naskalin (emt.) mukaan koululla on edelleen tärkeä yhteiskunnallinen rooli nimenomaan kontrollin ja uudenlaisten subjektiivien tuottamisessa.

Modernin kuriyhteiskunnan koulussa oppilas oli samasta massasta veistetty individuaali, jolta odotettiin keskittymistä, aloillaan olemista ja ohjeiden tarkkaa noudattamista. Odotukset ja vaatimukset vastasivat oman aikansa yhteiskuntaa ja työelämää, kuriin ja järjestykseen perustuvaa fordismia ja palkkatyöläisen mallia. (ks. tämä tutkielma luvut 2.1 ja 4.1.) Tietoon ja tietokykyyn perustuva talous ja kontrolli toimivat kuitenkin toisin ja tästä syystä myös koulun oppimisympäristön tulee muuttua (ks. YKS 2009, esipuhe). Nykykoulun ”yksiköksi” on entisten kurillisten individuaalien sijaan tullut vuorovaikutuksellinen ryhmä, joka kontrolloi ja arvioi itse tekemisiään. Puhutaan tiimityöskentelystä, yhteistoiminnallisesta ja osallistavasta oppimisesta, oppivasta organisaatiosta ja edelleen kaikista sellaisista työskentelymuodoista, jotka ohjaavat yksilöitä ja ryhmiä toimimaan tietotalouden edellytysten mukaisesti, itseohjautuvasti ja innovatiivisesti. Yrittäjämäiset oppimisympäristöt jäljittelevät työelämää ja tuovat työn uudet muodot suoraan luokkahuoneeseen kaikkien nähtäville. (ks. esim. Koivulaakso, Kontula, Peltokoski, Saukkonen ja Toivanen 2010, 80–82.)

Uuden yrittäjämäisen toimintakulttuurin hyveitä voidaan kaikkia kutsua kommunikaatiokyvyiksi tai -taidoiksi. Yhtäältä ne ovat kykyjä, joilla kyetään ohjaamaan suhteita toisiin ihmisiin ja muuttuvaan ympäristöön. Toisaalta niissä painottuu kyky organisoida sekä yhdistellä erilaisia ja jopa toisilleen ristiriitaisia sisältöjä. (Vähämäki 2003, 55.) Kommunikaatiotaidot ovat tärkeitä koska niistä on muodostunut uuden työn perusta ja uusi tapa tuottaa rikkautta. Yhtäältä instituutiot, kuten koulu, ovat menettäneet legitimitteettinsä toimia erikoistuneita, suljettuina tiloina, avautuessaan muuhun yhteiskuntaan ja ”ollessaan kuulolla” mitä niiltä kulloinkin halutaan. Toisaalta taas itse työnteossa ja sen johdannaisissa on korostunut kommunikaatiokykyjen merkitys: on oltava aktiivinen, joustava ja muutoskykyinen, sillä ”yhteiskunta, työt ja työelämä muuttuvat jatkuvasti”(YKS, esipuhe).

11. MIELIVALTAISTA KASVATUSTA

On aika palata siihen mistä lähdettiin. Ennen tutkielmani varsinaista päätäntölukua kertaan lyhyesti missä tutkielmani otsikossa on kysymys, mikä on sen filosofinen ydin. Käsittelen aihetta lyhyesti kahden teeman kautta. Ensin määrittelen ne piirteet, joiden kautta yrittäjyyskasvatus voidaan ymmärtää *mielivaltaisena kasvatuksena*. Seuraavaksi tarkastelen sitä hahmoa, sisäistä yrittäjää, johon mielivallan mekanismit yrittäjyyskasvatuksessa kohdistuvat. Tarkastelen sisäistä yrittäjyyttä *itsestäänselvyytenä*: ihmisen persoonallisten piirteiden formalisointina, niiden tietynlaisesta organisointina ja tuotteistamisena.

11.1 Mielivaltaista kasvatusta, yrittäjyyskasvatusta?

Ensimmäinen määritelmä mielivallalle on, että se kohdistuu ihmisen mielen elämään. Kyse ei ole niinkään pakottamisesta tähän tai tuohon asiaan, vaan hallinnasta, joka kohdistuu koko ihmisen elämän mahdollisuuksien hallintaan ja niiden tietynlaiseen organisointiin. (Virtanen 2006, 17.) Tästä syystä myös yrittäjyyskasvatukseen liittyvissä linjauksissa ja tutkimuksissa on nähdäkseni alettu puhua ”eetoksesta” tai ”oikeanlaisesta ajattelun tavasta” (ks. tämä tutkielma luku 10.2). Toisin kuin yksittäiseen ruumiiseen kohdistuva kuri tai kokonaisen väestön biologiseen hyvinvointiin keskittyvä biopolitiikka, mielivalta ei tee eroa yksityisen ja julkisen tai työn ja vapaa-ajan välillä. Mielivalta hallitsee ihmistä *ihmisenä*, ei oppilaana, työntekijänä, vaimona, lapsena tai muuna vastaavana kategoriana. Mielivalta ei ojenna ruumista, pyri jännittämään siinä olevia voimia, ohjaa tai pidä kädestä, vaan luo eräänlaisia yleisiä standardeja sille, millaista on olla ihminen. Tämän vuoksi mielivaltaa voidaan kutsua *halun* tai *tavan tuottamiseksi*, jota noudatamme kuin toisena luontomme. (Virtanen 2006, 17.)

Mitä tekemistä tällä on yrittäjyyskasvatuksen kanssa? Mika Ojakangas (1998, 47) kuvaa – Cygnaeusta lainaten – kuria koulussa seuraavasti:

Hyvän järjestyksen ylläpitämiseksi on tarpeen vaatia lapset kohta kellon soitua asettumaan paikoilleen, ilman melua ja kolinaa asettamaan tuolin kyllin likelle pulpettia (sekin jo harjaantumista siistiin käytökseen; käskysanan 1,2,3 aikana laittamaan kaikki järjestykseen ja istumaan suorina, s.o luonnollisessa asennossa, kädet pulpetilla ja silmät luotuina opettajaan.)

Edellinen sitaatti kuvaa sitä järjestystä ja kuria, joka on pitkälti määrittänyt modernin koulun toimintaa. Se, miksi halusin lainata juuri tätä katkelmaa, johtuu siitä, että sen avulla kyetään selvästi osoittamaan mistä mielivallassa ja yrittäjäyyskasvatuksessa ei ole kyse. Yrittäjäyyskasvatus ja mielivalta eivät ole kuria. Ne eivät edusta järjestystä, eikä niissä oleteta, että koulu toimisi kuin kone. Pikemminkin ne simuloivat epävarmuutta, epäjärjestystä ja jatkuvaa muutosta ympäröivää yhteiskuntaa.

Vaikka kuri oli koulussa epäilemättä ankaraa ja opettajalla oli täysi valta oppilaaseen nähden, ei tämä suhde perustunut mielivaltaan, tai ollut riippuvainen opettajan satunnaisista määräyksistä, vaan sai oikeutuksensa objektiivisesta järjestyksestä, jonka alaisia niin koulu, opettaja kuin oppilaskin olivat. (Ojakangas 1998, 39–40.) En tietenkään väitä, että yrittäjäyyskasvatuksessa olisi kyse opettajan ”mielivaltaisista” tai satunnaisista määräyksistä, vaan siitä, että yrittäjäyyskasvatus kohdistuu suoraan ihmisen *mieleen* sekä sen ehtojen ja sisältöjen tietynlaiseen organisointiin. Kyse ei ole harjaannuttamisesta ”siistiin käytöseen” tai ”kuuliaisuuteen”, vaan näiden kykyjen toiminnan ehtoihin sellaisinaan.

Ymmärtääkseen mielivallan ja yrittäjäyyskasvatuksen välistä logiikkaa, on palattava hetkeksi tarkastelemaan koulun ja työn väliseen suhteeseen. Kuten olen esittänyt, modernilla koululla on aina ollut enemmän tai vähemmän työhön sosiaalistava luonne (ks. luvut 2.1 & 8). Kurillinen koulu vastasi niin arkkitehtonisesti kuin sosiaaliselta järjestykseltään tehdasta ja sille ominaista työnjakoa ja mentaliteettia. Keskeistä tässä mallissa oli, että ”asialliset hommat” hoidetaan työ- tai kouluajalla, työstä eikä työssä puhuta, tehtaasta matkattiin kotiin, jossa alkoi vapaa-aika. Työntekijän olennaisia taitoja oli olla – ainakin näennäisesti – nöyrä, kuuliainen, ahkera, olla puuttumatta hänelle kuulumattomiin asioihin, pysyä asiassa, puhua ainoastaan pyydettyä ja niin edelleen. Moderni kurillinen koulu vastasi tähän järjestyksellä, jota toteutti kuri. Kurinpito pyrki passivoimaan aistit, jännittämään ruumiin voimat, puuttumaan yksilöön oppilaana, työntekijänä tai muuna selkeästi paikannettavissa olevalla identiteetillä. Kurin järjestyksessä jokaiselle identiteetille oli oma paikkansa, eikä näitä sopinut ylittää. (Foucault 1975/2012; Ojakangas 1993.)

Yrittäjäyyskasvatus ja mielivalta eivät edusta tai toteuta järjestystä edellä kuvaamassani mielessä. Järjestyksen sijaan niitä luonnehtivat anonymiteetti, täsmättömyys sekä yleinen sopeutumiskyky suhteessa mihin tahansa muutokseen. Kasvatusfilosofi Veli-Matti Värri (2002, 98–99) kirjoittaakin osuvasti nyky-yhteiskunnastamme *psykokapitalismina*, jota

luonnehtii yksityisen ja julkisen ajan eroaminen. Erityiset kyvyt ja niihin harjaannuttaminen ovat saaneet väistyä yleisten yrittäjämäisten kykyjen, elinikäisen oppimisen ja selkeiden päämäärien tieltä. Mielivalta yrittäjyyskasvatusta luonnehtivana filosofisena näkökulmana keskittyy juuri tähän tematiikkaan. Sen kautta yrittäjyyskasvatusta voidaan analysoida *elämän tuotantona*, yleisenä ja epämääräisenä puuttumisena ihmisten persoonallisiin ja potentiaalisiin kykyihin.

Toinen määritelmä mielivallalle on, että se toimii vailla mitään erityistä legitimitettä, *vailla mieltä*. Olen tutkielmassani esittänyt (ks. luku 2.3), että suljettu, yleiseen järjestykseen perustunut koulu-instituutio on kriisiytynyt kontrollien yhteiskunnassa. Koulu on avautunut muuhun yhteiskuntaan (ks. luku 6) ja se joutuu vastaamaan jatkuvaan muutokseen, jota ympäröivä yhteiskunta sille asettaa. Tämä tarkoittaa, että koulun olemassaolon logiikka ja perustelut muuttuvat keskeisesti. Koulu ei ole enää osa objektiivista järjestystä. Se ei ole enää itsenäinen muuttuja, suljettu instituutio, josta yksilön tie ongelmitta johtaa seuraavaan instituutioon, esimerkiksi tehtaaseen tai armeijaan. Kontrollien yhteiskunnassa koulu on pikemminkin mitä milloinkin. Mikäli nykyiselle mielivallan ja kontrollin logiikalle halutaan etsiä suuntaa, on se *jatkuva muutos*.

Tämä ei-järjestys tai järjestäytymättömyys on mielivallan toinen määritelmä. Mielivalta ei saa oikeutustaan tästä tai tuosta asiasta, vaan mistä milloinkin. Koulun kohdalla tämä voidaan ymmärtää eräänlaisena passiivis-aggressiivisena reagoitina yhteiskunnan ja työelämän jatkuvaan muutokseen, sekä tämän myötä koulun sisäisten päämäärien heikentymisenä (ks. myös Värri 2002, 96–97).

11.2 Sisäinen yrittäjyys itsestänselvyytenä

Vähämäen (2003, 128) mukaan nykyaikaisessa tuotantoelämässä ja politiikassa oleellinen kysymys on se, miten onnistutaan ohjaamaan toimintaa ja kommunikaatiota suoraan sillä tavoin, että ihmiset toimivat ikään kuin huomaamattaan ja automaattisesti oikein, siten miten heidän tahdotaan toimivan. Nämä itsestänselvydet ovat Vähämäen (emt., 129) mukaan nykyisten kontrollimuotojen keskeinen malli. Ne ovat ”yhteisiä paikkoja” (Virno 2006, 27–34) tai yhteisesti jaettuja kyseenalaistamattomia lähtökohtia, joita voidaan vain

seurata. Itsestään selvä ihminen on ihminen, joka ei tuo keskusteluun tai politiikkaan ”mitään uutta”, vaan seuraa näitä kaikkien jakamia lähtökohtia kuin toista luontoaan¹.

Itsestänselvyiksiä voidaan ymmärtää myös suhteessa sekä teollisuusyhteiskunnan kuri-tekniikoihin että nykykapitalismille tyypillisiin kontrollin tai mielivallan tekniikoihin. Vähämäki (2003, 52–53) on osuvasti kuvannut näiden kahden eroja suhteessa kahteen erilaiseen ajan jäljittämisen tekniikkaan. Toisaalta on kurinpidolle ominainen passivoiva ja alistava tekniikka, joka pyrkii yksinkertaiseen tottumuksen jäljittelyyn, puhtaaseen imitaatioon. Kontrollitekniikoille tyypillinen ajan jäljittäminen taas perustuu älykkyyteen ja aktiivisuuteen. Nämä kontrollitekniikat pyrkivät, pikemminkin kuin luovuuden pakottamiseen toistoon, muistin laajentamiseen ja luomiseen tietynlaisen persoonallisuuden tuottamisen kautta. Vähämäen (2003, 53) sanoin: ”Nykykapitalismi [...] yrittää pyydystää erilaisten teknisten järjestelmien, erilaisten verkkojen avulla voimat, tunteet, aistimukset ja merkitykset, jotka yhdistyvät subjektiivisuuden ja ihmisen maailmakokemuksen tuottamiseksi”. Siinä missä kurinpidollinen koulu pyrki tukahduttamaan ihmisen persoonalliset oikut ja passiivoimaan aistit, kontrollikoululle tyypillinen, usein yrittäjämäisyyteen perustuva eetos pyrkii pikemminkin vapauttamaan aistit, laajentamaan ihmisen muistia sekä hänen affektiivisia, kognitiivisia ja konatiivisia metakykyjä. (ks. metakyyvistä yrittäjäyyskasvatuksessa Kyrö, Mylläri & Sirkkula-Leino 2008).

Sisäinen yrittäjäyys itsestänselvytenä tarkoittaa ennen kaikkea persoonallisuuden tuottamista tuotteena. Tämä itsestään selvä elämä, jota Vähämäki (2003, 136) kutsuu myös itse-riittoiseksi tai narsistiseksi elämäksi, on elämää mikä ei viittaa mihinkään muualle kuin itseensä. Sisäisen yrittäjän persoonallisuus muodostuu brändiksi (ks. itsen tekemisestä arvokkaaksi Mäkinen 2013), jota voidaan myydä kuin mitä tahansa muuta tavaraa siten että mahdollisimman moni hyväksyy sen nopeasti ja vaivattomasti.

Keskeistä näiden itsestänselvyyksien oppimisessa on Vähämäen (2003, 136) mukaan puhdas jäljittely, joka ei kohdistu mihinkään erityisiin sisältöihin, vaan oppimiskykyyn ja

¹ Aristoteles tarkastelee *Nikomakhoksen etiikan* II kirjassa kahdenlaisia hyveitä. Intellektuaaliset hyveet perustuvat opetukseen ja niiden oppiminen tarvitsee aikaa sekä kokemusta. Luonteen hyveet taas syntyvät tavoista, puhtaista tottumuksista. Nämä tavat tai tottumukset eivät Aristoteleen mukaan synny meissä luonnostaan, mutta eivät myöskään luontoa vastaan, sillä ensin ihmisellä on aina kyky vastaanottaa ne. Yhteisön kannalta ei ole merkityksetöntä millaisiin tapoihin ihmisiä kasvatetaan ja siksi Aristoteles (emt.) kirjoittaakin: ...lainsäätäjät pyrkivät tekemään kansalaisista hyviä synnyttämällä heissä tottumuksia”.

ihmisen mielen rakenteisiin sellaisenaan. Sisäisen yrittäjyyden määritelmiä tehdessä onkin korostettu niin ihmisen metakykyjä (Kyrö, Mylläri & Sirkkula-Leino 2008), kommunikation ja kokemuksen yleisiä rakenteita (Gibb 2008, 131) kuin yleisiä organisointikykyjä epävarmoissa tilanteissa (emt.). Esimerkiksi Gibb (emt.) on määritellyt yrittäjyyttä kokonaisvaltaisena tapana ajatella, tuntea, kokea, nähdä asioita, kommunikoida ja organisoida.

Millainen tottumus yrittäjyys sitten on? Sisäinen yrittäjyys tottumuksena tai tapana jota ihminen noudattaa tilanteessa kuin tilanteessa on ennen kaikkea itsestäänselvyys, joka koostuu ihmisen persoonallisista kyvyistä. Se on eräänlaista ihmisluonnon totuttamista ja tämän tottumuksen ohjaamista kohti mitä tahansa päämääriä. Hieman kuten Aristoteleelle (*Nikomakhoksen etiikka* II kirja) luonteen hyveet merkitsevät tapaa, jota ihminen seuraa itsestään, ilman että sitä ulkoapäin valvotaan, myös sisäisessä yrittäjyydessä on kyse tottumuksesta ja tietynlaisesta persoonallisuudesta, jota ihminen tarvitsee kaikissa toimissaan ja kaikilla elämän osa-alueillaan (ks. myös Vähämäki 2003, 132–133). Kansallisissa yrittäjyyskasvatusta määrittelevissä koulutuspoliittisissa dokumenteissa korostetaankin ihmisen tarvitsevan yrittäjyyttä kaikilla elämänalueillaan, sillä yrittäjämäiset ominaisuudet tukevat ihmisen ”jokapäiväistä elämää, koulutuksessa, työssä, vapaa-aikana ja muussa yhteiskunnallisessa toiminnassa” (YKS 2009, 11). Yrittäjyydestä pyritään nykytaloudessa tekemään jokaisen henkilökohtainen asia, joka on puhtaana tottumuksena tai tapana auttamattomasti kiinni kantajassaan.

12. PÄÄTÄNTÖ

12.1 Johtopäätökset

Esitän tässä luvussa tutkielmani keskeisimmät johtopäätökset. Lisäksi tarkastelen muutamia mahdollisia jatkotutkimuskysymyksiä sekä pohdintaa tutkimani teeman ympäriltä.

Tutkielman johtopäätöksiä on johdonmukaisinta peilata vasten sen tutkimuskysymyksiä. Nämä tutkimuskysymykset ovat:

- 1) Kuinka postfordistinen tuotanto, uusi työ ja niitä mukailevat kontrollin ja mielivallan mekanismit sekä mahdollistavat että edellyttävät sisäiseen yrittäjyyteen kasvattamista?
- 2) Miksi juuri sisäiseen yrittäjyyteen kasvattamisesta on tullut tässä yhteiskunnallis-taloudellisessa kontekstissa niin tärkeää?

Tutkielmani ensimmäisessä osassa (ks. luvut 2-4) olen käsitellyt ensimmäistä tutkimuskysymystä. Näissä luvuissa olen tarkastellut yrittäjyyskasvatusta osana muutosta fordistisesta tuotannosta ja työstä kohti postfordismia ja niin kutsuttua uutta työtä, sekä näitä tuotantomalleja mukailevista hallinnan ja vallanmuodoista, kurinpidosta kohti kontrollia ja mielivaltaa. Keskeinen johtopäätös näissä luvuissa on, että yrittäjyyskasvatus – siinä määrin kun se on sisäisen yrittäjyyden tuottamista – on johdonmukaista ymmärtää vasten edellä kuvaamiani muutoksia työssä ja sen hallinnassa.

Yrittäjyyskasvatuksen ja postfordismin sekä kontrollimekanismien yhteyttä voidaan tarkastella kolmesta eri näkökulmasta käsin. Yhtäältä yrittäjyyskasvatukseen liittyvissä linjauksissa korostetaan sisäistä yrittäjyyttä, ihmisen henkisen, kognitiivisen ja affektiivisen kapasiteetin kultivointia sekä elinikäistä oppimista ja eräänlaisia itsensä johtamisen ideaaleja. Näitä kykyjä olen tarkastellut vasten sekä Virtaselta (2006) lainaamaani mielivallan käsitettä että Deleuzen (2005a) kontrolliyhteiskunta-analyysia. Keskeistä tässä on, että mielivalta – kuten myös yrittäjyyskasvatus – pyrkii organisoimaan ihmistä jo ennalta. Toisin kuin kurinpito, mielivalta tai sisäiseen yrittäjyyteen tähtäävät

pedagogiset mallit eivät puutu ihmisen tähän tai tuohon ominaisuuteen tietyssä tilassa ja ajassa. Ne pyrkivät pikemminkin tarttumaan ihmisenä olemisen yleisiin ehtoihin ja näiden ehtojen tietynlaiseen organisointiin. Nämä ihmisen olemisen yleiset ehdot, ja siis myös ihmisen persoonalliset piirteet, ovat puolestaan muodostuneet nykytaloudessa tärkeiksi tuotannon organisoinnin kannalta, kuten olen esittänyt tutkielmani luvussa 4.

Toisaalta uuden työn muotojen ja kontrolliyhteiskunta-analyysin kautta voidaan ymmärtää laajemminkin yrittäjyyskasvatukseen liittyvää koulutuspoliittista ja kasvatuksellista eetosta. Olen kuvannut tätä eetosta koulun avautumisena yhteiskuntaan, jonka myötä koulun toimintalogiikka ja sen olemassaolon perusteet muuttuvat keskeisesti. Koulu ei ole kontrolliyhteiskunnassa enää itsestään selvyyttä, legitiimi instituutio, vaan pikemminkin kuin yritys, joka vastaa sille kulloinkin esitettyyn haasteeseen. Yrittäjyyskasvatus on hyvä esimerkki tästä. Koulun avautumista yhteiskuntaan voidaan tarkastella myös mielivallan käsitteen kautta, sillä siinä missä koulu ennen sai legitimitteettinsä jostain tietystä – ainakin hetkellisesti pysyvistä - päämäärästä tai ideaalista, nyt koulu näyttää muuttuvan milloin minkin päämäärän tai tavoitteen mukaiseksi. Mielivalta viittaa tässä yhteydessä juuri tähän ”mielettömyyteen”. Siihen, että koulu kontrolliyhteiskunnassa näyttää toimivan *vailla mieltä*, milloin mitenkään.

Kolmanneksi, ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni liittyvää problematiikkaa voidaan lähestyä myös Foucault’n uusliberalismi-analyysin ja uuden työn muotojen näkökulmasta. Tässä näkökulmassa yrittäjyyskasvatus korostuu *elämän tuotantona*, jonka funktio on tuottaa ja taata markkinoiden mahdollisimman sujuva toiminta. Yrittäjyyskasvatus on uusliberalismissa tärkeä hanke tai reformi, sillä kuten saksalaiset ordo-liberaalit ovat argumentoineet, markkinat eivät ole luonnollinen instituutio, eivätkä ne toimi, ellei niitä laiteta toimimaan. Toisin sanoen markkinoiden vaatimat yrittäjähenkiset ihmiset eivät ole ennalta olemassa. Heidät on tuotettava ja tähän tarvitaan yrittäjyyskasvatusta.

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni sisältää kaksi verbiä – ”mahdollistaa” ja ”edellyttää”, sillä kuten olen osoittanut, valta ja hallinta eivät ole välttämättä yksittäisen ihmisen intressien tai intentioiden vastaisia. Eikä se, että sanoo jossain ilmenevän valtaa, tarkoita vielä mitään normatiivista. Pikemminkin valta ja auktoriteetti ovat välttämätön osa kasvatusta, kuten esimerkiksi Ojakangas (1997) on esittänyt. Toisaalta olen käyttänyt näitä kahta verbiä, sillä yrittäjyyskasvatus ei ole ainoastaan ”paha salajuoni” tai ylikansallisten

organisaatioiden ajama pakko, vaan myös kansallisen koulutuspolitiikan johdonmukainen vastaus yhteiskunnassa ja taloudessa viime vuosikymmeninä tapahtuneeseen muutokseen. Sen funktio on saada ihmiset työllistymään ja pärjäämään työmarkkinoilla. On tietenkin toinen kysymys, missä mielessä markkinoiden ehdoilla toteutettu julkinen ja massamuotoinen koulutus on eettistä tai kestävää.

Toiseen tutkimuskysymykseen olen vastannut tutkielmani luvuissa 6-8, jotka sisällöltään vastaavat selkeämmin kasvatustieteen oppialaa. Ensimmäisen tutkimuskysymyksen kautta analysoin ja hahmottelin yrittäjyyskasvatukseen liittyvää, sitä mahdollistavaa ja sen edellyttämää yhteiskunnallis-taloudellista kontekstia. Toisen kysymyksen kautta pureuduin tarkemmin siihen miksi yrittäjyyteen kasvattaminen on tärkeää edellä kuvaamassani kontekstissa. Näin tutkimuskysymykset ja niihin liittyvät johtopäätökset sekä täydentävät toisiaan että vastaavat samaan ongelmaan, kumpikin hieman eri näkökulmasta. Käsittelen seuraavassa lyhyesti toiseen tutkimuskysymykseen liittyvät johtopäätökset kolmesta eri näkökulmasta käsin.

Yrittäjyyteen kasvattamisesta on tullut tärkeää nykyisessä yhteiskunnallis-taloudellisessa kontekstissa ensiksikin siksi, ettei kurinpitoon ja fordistiseen hallintarationaliteettiin perustuva koulu enää toimi johdonmukaisesti suhteessa jatkuvasti muuttuvaan yhteiskuntaan. Olen kuvannut tätä koulutuspolitiikan ja kasvatuseetoksen muutosta koulutuksen uusliberalismin ja kontrolliyhteiskunnan käsitteiden kautta. Keskeistä näissä molemmissa on, että tehtaasta mallinsa hakenut kurillinen kouluinstituutio, josta käsin yksilön elämä jatkui lähes mutkitta työelämään, joutuu nyt sekoittamaan työn, elinikäisen oppimisen ja markkinoiden tarpeet toisiinsa. Yrittäjyyskasvatus näyttääkin ristiriitaisilta suhteissa selkeiden työelämäkvalifikaatioiden tuottamiseen, minkä on perinteisesti ajateltu oleva modernin koulun yksi keskeisimmistä tehtävistä. Kvalifikaatioiden näkökulmasta sisäinen yrittäjyys pyrkii tarjoamaan mahdollisimman joustavan, yleisen ja epämääräisen pätevyyden mallin, jota voidaan hyödyntää missä tahansa työssä ja elämän osa-alueella. Koulutuksen ja kasvatuksen kannalta tämä tarkoittaa, ei niinkään kouluttamista tähän tai tuohon ominaisuuteen, vaan yksilön mahdollisten kykyjen jatkuvaa modulointia.

Toisekseen sisäinen yrittäjyys on sellaisenaan eräänlainen nykytalouden ja sitä mukailevan kontrolliyhteiskunnan paradigmaattinen hahmo. Sisäisessä yrittäjyydessä tiivistyy kuvaamani uuden työn ihanteet ihmisestä, jonka työelämätaidot eivät ole aikaan tai

paikkaan sidottuja; joka kykenee ”olemaan kiinnostunut kaikesta välittämättä mistään erityisesti”, joka kykenee kommunikoimaan työtään muille, sopeutumaan tilanteeseen kuin tilanteeseen ja niin edelleen. Eräs keskeinen teema sisäisen yrittäjyyden ja uuden työn sekä kontrollimekanismien välillä on ”general intellect” -käsite, jonka avulla voidaan ymmärtää miksi ihmisen mahdollisista ja potentiaalisista kyvyistä on tullut nykytaloudelle niin tärkeää. Sisäistä yrittäjyyttä luonnehtivissa luonteenpiirreluetteloissa korostetaan muun muassa sopeutumiskykyä”, aktiivisuutta, elämönhallintakykyä, kommunikaatiotaitoja ja niin edelleen. Kaikki nämä kompetenssit ovat ihmisille yhteisiä metakykyjä ja -taitoja (general intellect), jotka ovat perinteisesti kuuluneet aikaan ennen tuotantoa ja aikaan sen jälkeen. Ne ovat toisin sanoen muodostaneet – ainakin jossain määrin – autonomisen alueen, jolla ei ole ollut tekemissä työn, tuotannon tai niihin kouluttamisen kanssa. Nykytaloudessa yrittäjyyskasvatus pyrkii tarttumaan tähän alueeseen sellaisenaan.

Kolmantena näkökulmana toiseen tutkimuskysymykseeni käsittelen tutkielmani luvun 10 tematiikkaa. Olen tässä luvussa jakanut yrittäjyyskasvatuksen kolmeen osa-alueeseen, jotka rinnastuvat selkeinten työssäni aiemmin esittelemääni vallan ja työn analyysiin. Nämä osa-alueet ovat elinikäinen oppiminen, yrittäjämäiset kyvyt ja niihin kasvaminen sekä yrittäjämäinen toimintakulttuuri ja yrittäjämäiset oppimisympäristöt.

Elinikäisen oppimisen paradigma on keskeinen osa yrittäjyyskasvatusta, sillä kuten yrittäjyyskasvatustutkijat ovat viime vuosina painottaneet, yrittäjäksi ei synnytä ja siksi yrittäjyyteen kasvu on jatkuva, elinikäinen prosessi. Olen luvussa 10 pyrkinyt problematisoimaan tätä tematiikka esittämällä, että elinikäistä oppimista voidaan tarkastella myös uusliberalistisessa kehyksessä, jolloin siinä korostuu pikemminkin pakko päivittää omaa työkykyään läpi elämän, kuin sivistys tai oppineisuus. Elinikäinen oppiminen osana yrittäjyyskasvatusta yhdistyy myös kontrolliyhteiskunnan ja mielivallan analyysihin, sillä sen myötä koulu ei toimi enää – perinteisen suljetun instituution tapaan – ainoana oppimisen legitimoinnin lähteenä. Elinikäisen oppimisen myötä koulu sekoittaa toisiinsa niin työn, vapaa-ajan ja kuin harrastustoiminnan.

Toisena teemana nostin esille yrittäjämäisiin kyvyt ja niihin kasvamisen. Keskeisiksi yrittäjämäisiksi kyvyiksi olen määritellyt ihmisenä olemisen metataitoja, kuten kykyä säädellä itseään jo ennalta sekä ihmisen puhtaita taipumuksia tai potentiaalisuutta aktiivisuuteen, sopeutumiskykyyn ja niin edelleen. Esitin myös, että yrittäjämäinen kyky

on epämääräinen käsite, sillä kuka ei haluaisi olla aktiivinen tai sopeutumiskykyinen, jos niiden vastakohtina ovat olla passiivinen ja sopeutumaton. Olen esittänyt, että näiden kykyjen organisoinnissa on kyse ”general intellectista” ja siihen kohdistuvasta mielivallasta, joka pyrkii asettamaan ihmisen eräänlaiseen valmiustilaan suhteessa jatkuvasti muuttuvaan ympäristöön. Mielivalta pyrkii siis ”teknistämään” ihmisen potentiaalisia kykyjä, joita yrittäjyyskasvatuskirjallisuudessa kutsutaan ihmisen ”yrittäjämäisiksi kyvyiksi”.

Kolmantena teemana käsittelin yrittäjämäistä toimintakulttuuria ja yrittäjämäisiä oppimisympäristöjä. Esitin, että yrittäjämäinen toimintakulttuuri ja siihen perustuvat oppimisympäristöt ovat lähes vastakkaisia fordistiselle rationaliteetille ja sitä mukailevalla kurilliselle, suljetulle koululle. Yrittäjämäinen toimintakulttuuri ei ole paranoidinen siinä mielessä, että siinä yksilöä ja jokaista hänen tekemäänsä yksityiskohtaista tekoa tulisi valvoa tai ohjata. Yrittäjämäinen toimintakulttuuri on pikemminkin yksilöä aktivoiva, vastuuttava ja motivoiva. Se antaa tilaa yksilöllisille ja persoonallisille rönsyille. Esitin kuitenkin, että tämä ei tarkoita sitä, ettei yrittäjämäisiin oppimisympäristöihin tai yrittäjämäiseen toimintakulttuuriin liittyisi hallintaa tai valtaa. Pikemminkin ne ovat tyyppillisiä esimerkkejä uudeltaisesta hallinnasta ja kontrollista, joita luonnehtii epämääräisen ja satunnaisen organisointi ihmisten mielten tasolla.

12.2 Pohdintaa ja jatkotutkimuskysymyksiä

Tutkielmaa kirjoittaessa nousi esille useita mielenkiintoisia analyysin suuntia, tarkennuksia, kysymyksiä ja uuden tutkimuksen aiheita, joita ei ollut mahdollista käsitellä tämän tutkielman puitteissa tarkemmin. Koska tutkielmani on luonteeltaan teoreettinen, filosofis-sosiologisesti sävyttynyt analyysi yrittäjyyskasvatuksesta, erityisen mielenkiintoista olisi yhdistää tämä teoreettinen kartoitus empiiriseen tai fenomenografiseen tutkimukseen. En kuitenkaan usko, että tällainen tutkimus sinänsä vahvistaisi tai ei vaihtaisi tutkimukseni johtopäätöksiä, sillä teorian suhde käytäntöön on aina problemaattisempi, kuten olen tutkielmani johdannossa kirjoittanut. Teoria ei ole nähdäkseen yhteiskuntatieteellisessä tai kasvatustieteellisessä tutkimuksessa ainoastaan hypoteesi, jota sitten pyritään peilaamaan käytäntöön ja katsomaan ”toimiiko” se tai onko

se ”totta”. Teoria ja käytännöt ovat pikemminkin jo lähtökohtaisesti yhteenkietoutuneita. Alusta alkaen ne tarvitsevat ja ruokkivat toisiaan.

Empiirinen tai fenomenografinen analyysi yrittäjyyskasvatuksesta osana uudenlaisia kontrollimekanismeja ja työn muotoja voisi kuitenkin painottaa enemmän yksilön, vastarinnan ja toisin tekemisen muotoja suhteessa yrittäjyyskasvatuksen linjauksiin. Opetusministeriön tai ylikansallisten elinten koulutuspoliittista linjauksista on nimittäin vielä pitkä matka luokkahuoneisiin. Tutkielmassani en juuri kiinnittänyt huomiota tähän problematiikkaan, sillä fokukseni oli kartoittaa yrittäjyyskasvatukseen liittyvän yhteiskunnallis-taloudellisen tilanteen ja siihen liittyvien vallan ja työn muotojen yleistä eetosta tai maastoa, ei niinkään yksittäisten ihmisten intentioita tai toimintatapoja.

Tutkielman tekeminen herätti myös pohtimaan ja muotoilemaan eräänlaista *kriittisen pedagogiikan kritiikkiä*. Kyseessä on ikivanha ongelma: ”vallankumous syö lapsensa”. Kriittisen kasvatusajattelun ”isä” Paulo Freire (2005) muotoili *Sorrettujen pedagogiikka* -kirjassaan ajatuksen, joka on toiminut näihin päiviin asti eräänlaisena esikuvana kasvatuksellisen vastarinnan ajatuksille: yhteistoiminnassa ja dialogissa, purkamalla opettajan ja oppilaan välisen valtadualismi, voidaan saavuttaa inhimillisempi ja sorrosta vapaa kasvatustilanne. Freiren mukaan kasvatuksen sortavasta luonteesta päästäisiin eroon jos – usein myös behavioristisiksi kutsut – yksisuuntaiset opettaja-oppilas käytänteet purettaisiin. Tämän prosessin myötä oppilaasta tulee myös opettaja ja opettajasta myös oppilas.

Huomionarvoista on, että Freiren artikuloimat kasvatustavoitteet ovat jo – ainakin jossain määrin - käyneet toteen. Kuten tutkielmani osoittaa, viimeistään yrittäjyyskasvatuksen artikuloimat kasvatussisällöt pakottavat siirtämään kriittisen pedagogiikan valta-analytiikan toisaalle. Toisin sanoen mitä muutakaan kuin vallan hajoamista ja sen leviämistä kaikkialle (opettajasta tulee oppilas ja oppilaasta opettaja), mitä muuta kuin yhteistoiminnallista ja tutkivaa oppimista yrittäjyyskasvatuksen sisällöt ovat. En kuitenkaan halua väittää, että kouluarjessa olisi faktisesti siirrytty pelkästään itseohjautuvuuteen tai että opettajan perinteinen kurillinen valta olisi kokonaan hävinnyt. Se, mitä haluan puolestaan sanoa, on että, jotta kouluarjessa, tai yhtäältä kriittisen pedagogiikan teorioissa tapahtuvaa valta-analytiikkaa olisi mielekäästä harjoittaa, on painopistettä siirrettävä yksisuuntaisista kuri ja valtadualismeista kontrollimekanismeihin,

jotka saavat yksilöt pikemminkin itse valvomaan itseään ja hajottavat perinteisen keskitetyn vallan teorian. Mitä siis olisi nykyisiin vallanmuotoihin vastaava kriittinen pedagogiikka käytännössä?

En tarkoita, että Freiren teoretisoinnit tulisi hylätä kriittisen pedagogiikan päivittämisessä. Päinvastoin. Freire itse painotti, että jokaisen aikakauden tulisi löytää itse omat ongelmansa ja sorron muotonsa, nähdäkseni yrittäjäyyskasvatus on juuri tällainen. Vasta tämän analyysin jälkeen on mahdollista artikuloida kritiikkiä tai toisin tekemisen muotoja; hieman kuten Kantin kritiikin muodoissa on kysyttävä ”mitä voin tietää”, ”mitä minun tulee tehdä” ja ”mitä minä voin toivoa”. Tutkielmani intentio on pikemminkin ehtojen, ongelmien ja tukoskohtien kriittinen tarkastelu. Mitään normatiivista suhteesta tulevaan ei tutkielmastani löydy. Vasta kun ensimmäiseen kysymykseen – ”mitä voin tietää” on vastattu, on mahdollista artikuloida aidosti kriittistä ajattelua. Tähän kysymykseen myös tutkielmani pyrkii tavallaan vastaamaan.

Voidaan tietenkin sanoa, ettei teksteillä jotain asiaa vastaan ole varsinaisesti mitään merkitystä. Tällaiset tekstit ovat vain passiivisia ja reaktiivisia. Tärkeitä ovat vain kirjat jonkin asian puolesta, kirjat jotka tuottavat jotain uutta. Tutkielmani selvästi on kritiikkiä, eikä sellaisenaan luonut mitään. Olisi ollut tietenkin mahdotonta yhden tutkielman puitteissa luoda sekä laaja-alainen kritiikki sekä postuloida tämän kritiikin pohjalta uudenlaisia sovelluksia. Mielenkiintoinen jatkotutkimuksen aihe olisikin - ottamalla huomioon tutkielmassani esitetty kritiikki ja analyysi - artikuloida toisenlaisia yrittäjäyyskasvatuksen muotoja.

Aion jatkaa pro gradu -tutkielmani tematiikkaa artikkelin muodossa. Artikkelissa käsittelen yrittäjäyyskasvatusta suhteessa ihmiselle tyypilliseen ”elämänmuotoon” ja sen muokattavuuteen tietokyykapitalismissa. Jatkan analyysiani filosofisempaan suuntaan ja kysyn millainen ihminen on ja millaiseksi häntä pyritään muokkaamaan nykytaloudelle tyypillisissä koulutuspoliittisissa reformeissa, kuten yrittäjäyyskasvatuksessa. Analyysini ytimessä tulee olemaan sisäinen yrittäjäyden -käsite ja siihen keskeisesti liittyvä tendenssi ihmislunnon teknistämisestä.

LÄHTEET

Agamben, G. 2001. Keinot vailla päämäärää: reunamerkitöjä politiikasta. Helsinki: Tutkijaliitto.

Agamben, G. 1998. Homo sacer: sovereign power and bare life. Stanford, Calif: Stanford University Press.

Agamben, G. 1999. Potentialities: Collected Essays on Philosophy. Stanford: Stanford University Press.

Agamben, G. 1995. Tuleva yhteisö. Tampere: Gaudeamus

Ahl, H. & Marlow, S. 2012. Exploring the dynamics of gender, feminism and entrepreneurship: advancing debate to escape a dead end? *Organization* 19 (5), 543–562.

Aittola, T. & Pirttilä, I. 1989. Tieto yhteiskunnassa: tiedonsosiologinen tarkastelu. Helsinki: Gaudeamus.

Alhanen, K. 2007. Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n ajattelussa. Helsinki: Gaudeamus.

Antikainen, A., Rinne, R. & Koski, L. 2000. Kasvatussosiologia. Helsinki: WSOY.

Arendt, H. 2002. Vita activa: ihmisenä olemisen ehdot. Tampere: Vastapaino.

Aristoteles. 2005. Nikomakhoksen etiikka. Helsinki: Gaudeamus.

Aristoteles. 1997. Retoriikka. Helsinki: Gaudeamus.

Aristoteles. 1991. Poliitiikka. Helsinki: Gaudeamus.

- Aristoteles. 1990. Metafysiikka. Helsinki: Gaudeamus.
- Asplund, R. & Maliranta, M. 2006. Koulutuksen taloudelliset vaikutukset. Helsinki: Sitra.
- Althusser, L. 1984. Ideologiset valtiokoneistot. Helsinki & Tampere: Kansankulttuuri & Vastapaino.
- Asunmaa, T. & Vainionpää, J. 2012. Samalta viivalta 6: valtakunnallisen kasvatusalan valintayhteistyöverkoston (VAKAVA) kirjallisen kokeen aineisto 2012. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Ball, S. 2001. Globaalit toimintaperiaatteet ja kansalliset politiikat eurooppalaisessa koulutuksessa. Teoksessa A. Jauhiainen, R. Risto & J. Tähtinen (toim.), Koulutuspolitiikka Suomessa ja ylikansalliset mallit. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen seura.
- Bauman, Z. 1996. Postmodernin lumo. Tampere: Vastapaino.
- Becker, G. S. 1964. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. New York: National Bureau of Economic Research.
- Berardi, F. 2006. Tietotyö ja prekaari mielentila. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Berardi, F & Virtanen, A. 2010. Parvi/häiriö/mielivalta. Niin & näin 66 (3), 35–44.
- Bowles, S. 1977. Schooling in capitalist America: educational reform and the contradictions of economic life. New York.
- Boyer, R. 2004. The future of economic growth : as new becomes old. Cheltenham, UK: E. Elgar.
- Broady, D. 1986. Piilo-opetussuunnitelma: mihin koulussa opitaan. Tampere: Vastapaino.

- Brunila, K. 2009. Parasta ennen. Tasa-arvo työn projektitapaistuminen. Helsinki: Yliopistopaino.
- Davidsson, P & Honig, B. 2003. The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 18 (3), 301–332.
- Deleuze, G. 2005a. Jälkikirjoitus kontrolliyhteiskuntaan. Teoksessa *Haastatteluja*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Deleuze, G. 2005b. Mitä on luomisteko? Teoksessa *Haastatteluja*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Deleuze, G. 2005c. Kontrolli ja muutos. Teoksessa *Haastatteluja*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Deleuze, G. 2005d. Halu ja nautinto. Teoksessa *Haastatteluja*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Deleuze, G. & Guattari, F. 1993. *Mitä filosofia on?* Helsinki: Gaudeamus.
- Deleuze, G. 1988. *Foucault*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Euroopan komissio 2003. *Vihreä kirja – yrittäjyys Euroopassa*. [www-lähde] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/fi/com/2003/com2003_0027fi01.pdf Tarkistettu 6.1.2014
- Fischman, G. 2009. Introduction. Teoksessa D. Hill (toim.), *Contesting Neoliberal Education*. New York: Routledge, 1-9.
- Foucault, M. 1994. *La prison partout. – Dits et écrits II, 1970-1975*. Paris: Gallimard
- Foucault, M. 2004. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978-1979*. New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. 2010. *Turvallisuus, Alue, Väestö: hallinnallisuuden historia: Collège de Francen luennot 1977–1978*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Foucault, M. 2002. *Essential works of Foucault 1954-1984*. 3, *Power*. London: Penguin.

- Foucault, M. 1998. Seksuaalisuuden historia. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, M. 1986. Power/knowledge : selected interviews and other writings 1972-1977. Brighton: Harvester Press.
- Foucault, M. 2012. Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava.
- Freire, P. 2005. Sorrettujen pedagogiikka. Tampere: Vastapaino.
- Gibb, A. A. 2005. The future of entrepreneurship education – Determining the basis for coherent policy and practice? Teoksessa P. Kyrö & C. Carrier (toim.) The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context. Entrepreneurship education series; 2/2005; Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja, ISSN 1459-8191; 2/2005. Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education, 44-67.
- Hardt, M. & Negri, A. 2005. Imperiumi. Helsinki: WSOY.
- Harvey, D. 2008. Uusliberalismin lyhyt historia. Tampere: Vastapaino.
- Hayek, F. 1995. Tie orjuuteen. Helsinki: Gaudeamus.
- Haynie, J. M., Shepherd, D., Mosakowski, E. & Earley, P. C. 2010. A situated metacognitive model of the entrepreneurial mindset. *Journal of Business Venturing* 25 (2), 217-229.
- Hilpelä, J. 2004. Järjen epäilyä vai suunnittelemattomuuden ylistystä – ekskursio uusliberalistiseen koulutuspolitiikkaan. *Kasvatus* 1 (35), 55–65.
- Holopainen, T., Lukkarinen, E., Rautama, P. & Simola, H. 2002. Paluu kansalliseen koulutuspolitiikkaan : kirjoituksia suomalaisesta koulutuksesta ja koulutuspolitiikasta. Helsinki: Valtion alueellisen sivistyshallinnon virkamiehet VSV.

- Holvas, J. & Vähämäki, J. 2005. Odotustila : pamfletti uudesta työstä. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos.
- Honkonen, R. 2002. Koulutuksen lumo: retoriikka, politiikka ja arviointi. Tampere: Tampere University Press.
- Ikonen, R. 2006. Yrittäjyyskasvatus: kansalaisen taloudellista autonomiaa etsimässä. Helsinki: Minerva.
- Jakonen, M., Peltokoski, J. & Virtanen, A. 2006. Uuden työn sanakirja. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Jauhiainen, A., Rinne, R., Tähtinen, J. & Ahonen, S. 2001. Koulutuspolitiikka Suomessa ja ylikansalliset mallit. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Jokinen, E. 2011. "Yrittäkää edes!". Prekarisaatio Pohjois-Karjalassa. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Jones, B. & Iredale, N. 2010. Enterprise education as pedagogy. *Education and Training* 21 (1), 7-19.
- Julkunen, R. 2008. Uuden työn paradoksit: keskusteluja 2000-luvun työprosesseista. Tampere: Vastapaino.
- Kiilakoski, T., Tomperi, T. & Vuorikoski, M. 2005. Kenen kasvatus? : kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus. Tampere: Vastapaino.
- Kinnari, H. 2013. Elinikäisen oppimisen monet kasvot. *Aikuiskasvatus* 2 (33), 107–118.
- Kivinen, O. 1998. Ikuisen oppimisen evankeliumi. Teoksessa H. Silvennoinen & P. Tulkki (toim.) *Elinikäinen oppiminen*. Helsinki: Gaudeamus, 175-193.
- Koiranen, M. & Ruohotie, P. 2001. Yrittäjyyskasvatus: analyyssejä, synteesejä ja sovelluksia. *Aikuiskasvatus* 21 (2), 102–111.

- Koiranen, M. 1993. Ole yrittäjä: sisäinen ja ulkoinen yrittäjyys. Helsinki: TT-kustannustieto.
- Koiranen, M. & Peltonen, M. 1995. Yrittäjyyskasvatus: ajatuksia yrittäjyyteen oppimisesta. Valkeakoski: Konetuumat.
- Koivisto, J., Mäki, M. & Uusitupa, T. 1995. Mitä on valistus? Tampere: Vastapaino.
- Koivulaakso, D., Kontula, A., Peltokoski, J., Saukkonen, M. & Toivanen, T. 2010. Radikaaleinta on arki. Helsinki: Like.
- Koivusalo, M. 2012. Kokemuksen politiikka: Michel Foucault'n ajattelujärjestelmä. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Komulainen, K. 2010. Yrittäjyyskasvatus hallintana. Tampere: Vastapaino.
- Korhonen, M. 2012. Yrittäjyyttä ja yrittäjämäisyyttä kaikille? : uusliberalistinen hallinta, koulutettavuus ja sosiaaliset erot peruskoulun yrittäjyyskasvatuksessa. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Kyrö, P., Lehtonen, H. & Ristimäki, K. 2007. Yrittäjyyskasvatuksen monia suuntia. Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Kyrö, P., Mylläri, J. & Seikkula-Leino, J. 2008. Kognitiiviset, affektiiviset ja konatiiviset ulottuvuudet ja niihin liittyvät metavalmiudet yrittäjämäisessä oppimisessä. Liiketaloudellinen Aikakauskirja (3), 269–296.
- Laine, K. 1997. Ameba pulpetissa: koulun arkikulttuurin jännitteitä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lapinoja, K. P. 2006. Opettajan kadonnutta autonomiaa etsimässä. Kokkola: Jyväskylän yliopisto, Chydenius-instituutti.

- Lazzarato, M. 2006. Kapitalismin vallankumoukset. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Lehtisalo, L. & Raivola, R. 1986. Koulutuspolitiikka ja koulutussuunnittelu. Porvoo: WSOY.
- Leino, P. & Vornanen, R. 1991. Suomen kielen sanakirja. Helsingissä: Otava.
- Lepistö, J. 2011. Tarvitseeko opettajankoulutus yrittäjyyskasvatusta vai yrittäjyyskasvatus opettajankoulutusta? Luokanopettaja- ja käsityön aineenopettajien näkemyksiä yrittäjyyskasvatuksesta. Teoksessa T. Rytkölä, E. Ruskovaara & M.R. Järvinen (toim.), Yrittäjyyskasvatus perus- ja toisella asteella – näkökulmia pedagogiikan kehittämiseen. Kerhokeskus-koulutyön tuki ry: Vammalan kirjapaino Oy.
- Luoto, S. 2001. Valtaverkko: Michel Foucault'n myöhäiskausi ja kasvatustilafilosofia. Jyväskylän yliopisto.
- Lifelong learning for all: meeting of the Education Committee at Ministerial level, 16–17 January 1996. cop. 1996. Paris: OECD.
- Liljander, J-P. 1999. Pierre Bourdieu. Teoksessa T. Aittola (toim.) Kasvatustilafilosofian teoreetikoita. Helsinki: Gaudeamus, 105–228.
- Joas, H. 2008. Kontingenssin aikakausi. Sosiologia 45 (3), 203–212.
- Jones, B. & Iredale, N. 2010. Enterprise education as pedagogy. Education + training 52 (1), 7-19.
- Jokisaari, O.J. 2010. Tapausfilosofinen analyysi myöhäismodernin kasvatuksen metafysiikasta. Kasvatus & Aika 1 (4), 27–40.
- Marx, K. 1986. Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse"). Moskova: Progress, 1986.

- McGrath, R. M. & MacMillan, I. C. 2000. The entrepreneurial mindset. Boston: Harvard Business School Press.
- Miller, P & Rose, N. 2010. Miten meitä hallitaan? Tampere: Vastapaino.
- Muhonen, R. 2013. Myöhemmän iän opiskelun oikeutus. *Aikuiskasvatus* 33 (2), 84-95.
- Mulderrig, J. 2002. Learning to labour: the discursive construction of social actors in New Labour's education policy.
- Mustonen, M. 1997. Educa 96: elinikäinen oppiminen. Helsinki: Työministeriö.
- Mäkinen, K. (2013). Yksilöllinen potentiaali ja sukupuoli työelämävalmennuksessa. *Sosiologia* 50 (2), 152–168.
- Naskali, P. 1992. Koulukasvatus kasvatustieteen itseymmärryksen muotona. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Naskali, P. 2010. Toistoa ja vastarintaa. Yliopisto-opiskelijat ja yrittäjyyskasvatus. Teoksessa K. Komulainen, Keskitalo-Foley, S, Korhonen, M & Lappalainen, S (toim.) *Yrittäjyyskasvatus hallintana*. Helsinki: Vastapaino.
- Ojakangas, M. 2002. Kenen tahansa politiikka: kohti ulossulkematonta demokraattista yhteisöä. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ojakangas, M. 2001. Pietas: kasvatuksen mahdollisuus. Helsinki: Summa.
- Ojakangas, M. 1997. Lapsuus ja auktoriteetti: pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Oksanen, A. 2006. Haavautuva minuus: väkivallan barokki kontrolliyhteiskunnassa. Tampere: Tampere University Press.

- Olssen, M. 2004. Neoliberalism, Globalization, Democracy: Challenges for Education. *Globalisation, Societies and Education* 2 (2), 229-273.
- Olssen, M., Codd, J. A. & O'Neill, A. 2004. *Education policy : globalization, citizenship and democracy*. London; Thousand Oaks, Calif: Sage.
- Patomäki, H. 2007. *Uusliberalismi Suomessa: lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: WSOY.
- Pavlidis, P. 2012. The Rise of General Intellect and the Meaning of Education. *Journal for critical Education Policy Studies* 10 (1), 37-52.
- Peltokoski, J. 2006. Postfordistinen tuotanto. Teoksessa M. Jakonen, J. Peltokoski & Virtanen, A (toim.) *Uuden työn sanakirja*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Peters, M. 2001. Education, Enterprise culture and the Entrepreneur of the self. *Journal of Educational Enquiry* 2 (2), 58–71.
- Piironen, P. 2012. *Epävarmuuden talous*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Pinchot, G. 1986. *Intrapreneuring : why you don't have to leave the corporation to become an entrepreneur*. New York: Harper & Row.
- Platon. 1981. *Teokset*. 4. osa, Valtio. Helsinki: Otava.
- Pulkkinen, T. 1996. *The postmodern and political agency*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Pyyhäinen, O. 2006. Levottomuus. Teoksessa M. Jakonen, J. Peltokoski & A. Virtanen (toim.) *Uuden työn sanakirja*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Remes, L. 2004. Yrittäjyys. Teoksessa M. Loukola (toim.) *Aihekokonaisuudet perusopetuksen opetussuunnitelmassa*.

- Rinne, R. & Salmi, E. 1998. Oppimisen uusi järjestys: uhkien ja verkostojen maailma koulun ja elämänmittaisen opiskelun haasteena. Tampere: Vastapaino.
- Römer-Paakkanen, T. 2009. Teoksessa J. Kansikas, P. Kyrö, J. Seikkula-Leino & T. Römer-Paakkanen (toim.) Yrittäjyyskasvatuksen muotoutuva maisema : yrittäjyyskasvatuksen identiteettiä rakentamassa. Julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, taloustieteiden tiedekunta, ISSN 1457-036X ; n:o 176. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rifkin, J. 1997. Työn loppu. Helsinki: WSOY.
- Rose, N. 1999a. Governing the soul: the shaping of the private self. (2nd ed. painos) London: Free Association Books.
- Rose, N. 1999b. Powers of freedom. Reframing political thought. Cambridge University press.
- Saari, A. 2006. Elinikäisen oppimisen panopticon. Aikuiskasvatus (4) 26, 297–304.
- Saari, A. 2011. Kasvatustieteen tiedontahto. Kriittisen historian näkökulmia suomalaiseen kasvatukseen tutkimukseen. Suomen kasvatustieteellinen seura. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Sennet, R. 2002. Työn uusi järjestys eli miten kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta. Tampere: Vastapaino.
- Sennet, R. 2007. Uuden kapitalismin kulttuuri. Tampere: Vastapaino.
- Seikkula-Leino, J. 2007. Opetussuunnitelmauudistus ja yrittäjyyskasvatuksen toteuttaminen. Helsinki: Opetusministeriö, koulutus- ja tiedepolitiikan osasto.
- Simola, H. 1995. Paljon vartijat: suomalainen kansanopettaja valtiollisessa kouludiskurssissa 1860-luvulta 1990-luvulle. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Suoranta, J. 2003. Kasvatus mediakulttuurissa: mitä kasvattajien tulee tietää. Tampere: Vastapaino.
- Thomas, A. M. 1991. Beyond education : a new perspective on society's management of learning. San Francisco: Jossey-Bass.
- Tuomisto, J. 1997. Työelämän uudet oppimisvaatimukset - lähtökohdat, haasteet ja ongelmat. Teoksessa P. Sallila, J. Tuomisto & P. Kalli (toim.) Työn muutos ja oppiminen: Aikuiskasvatuksen Vuosikirja. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- Turunen, H. 2009. Yrittäjyyskasvatus osana yleissivistävää koulutusta. Uhka vai mahdollisuus? Teoksessa J. Kolehmainen & T. Ranta (toim.) Innovaatioympäristöjen kehittäminen ja johtaminen. Käytännön kokemuksia suomalaisilta kaupunkiseuduilta. Seinäjoen Teknologiatekeskus Oy, Vaasa: Waasa Graphics Oy.
- Vattimo, G. 1999. Tulkinnan etiikka. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Virno, P. 2006. Väen kielioppi: ehdotus analyysiksi nykypäivän elämänmuodoista. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Virtanen, A. 2006. Biopoliittisen talouden kritiikki. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Virtanen, M. 1987. Tehtaasta studioon. Helsinki: Hanki ja jää.
- Vähämäki, J. 2009. Itsen alistus: työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa. Helsinki: Like.
- Vähämäki, J. 2003. Kuhnurien kerho: vanhan työn paheista uuden hyveiksi. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Vähämäki, J. 1997. Elämä teoriassa: tutkimus toimeentuloa tiedosta kommunikaatioyhteiskunnassa. Helsinki: Tutkijaliitto.

Vähämäki, J. 2006. General Intellect. Teoksessa M. Jakonen, J. Peltokoski & A. Virtanen (toim.) Uuden työn sanakirja. Helsinki: Tutkijaliitto.

Vähämäki, J. 2011. Tehdasasetusten palauttaminen. Teoksessa E. Jokinen, J. Könönen, J. Venäläinen & J. Vähämäki (toim.) ”Yrittäkää edes!”. Prekarisaatio Pohjois-Karjalassa. Helsinki: Tutkijaliitto.

Vähämäki, J. 2005. Ihmisen ongelma. [www-lähde]
<http://megafoni.kulma.net/index.php?art=255>. Luettu 2.10.2013.

Väri, V-M. 2002. Kasvatus ja ”ajan henki – tulkintoja psykokaapitalismin armottomuudesta. Aikuiskasvatus 2 (22), 92-104.

Wain, K. 2004. The learning society in a postmodern world. New York: Peter Lang.

Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat. 2009. Helsinki: Opetusministeriö, koulutus- ja tiedepolitiikan osasto. [www-lähde]
http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2009/Yrittajyyskasvatuksen_suuntaviivat.html
Tarkistettu 6.1.2014

Yrittäjyyskasvatuksen linjaukset ja toimenpideohjelma. 2004. Helsinki: Opetusministeriö, koulutus- ja tiedepolitiikan osasto. [www-lähde]
http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2004/liitteet/opm_169_opm18.pdf?lang=fi Tarkistettu 6.1.2014

Ziehe, T. 1991. Uusi nuoriso: epätavanomaisen oppimisen puolustus. Tampere: Vastapaino.

Muut Internet-lähteet

www.kuperkeikkaesikoulut.fi

<http://www.yrittajat.fi/kauhajarvenkoulu>

<http://www.yrittajat.fi/fi-FI/yritystoiminnanabc/koulutus/satamalla/creative-blender/>